

**ЖУРНАЛ 2004-ЖЫЛЫ
НЕГИЗДЕЛГЕН**

**ЖУРНАЛ ОСНОВАН
В 2004 ГОДУ**

**ISSN 1694-8106
Индекс 77366**

**КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН
КАБАРЛАРЫ**

**ИЗВЕСТИЯ
КЫРГЫЗСКОЙ АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ**

№ 3 (52) 2020

Бишкек – 2020

Главный редактор

Мамытов А.М. – доктор педагогических наук, профессор, академик КАО

Заместитель главного редактора

Байгазиев С.О. – доктор филологических наук, профессор, академик КАО

Ответственный секретарь

Дербишова Н.А.

Редакторы: Карамолдоева С., Дуйшо кызы М.

Редколлегия:

Мамбетакунов Э.М.	член-корреспондент НАН КР, академик КАО
Добаев К.Д.	доктор педагогических наук, профессор член-корреспондент КАО
Рысбаев С.К.	доктор педагогических наук, профессор член-корреспондент КАО
Бабаев Д.Б.	доктор педагогических наук, профессор член-корреспондент КАО
Син Е.Е.	доктор педагогических наук, профессор
Асипова Н.А.	доктор педагогических наук, профессор
Калдыбаев С.К.	доктор педагогических наук, профессор
Муратов А.Ж.	доктор педагогических наук, профессор
Мааткеримов Н.О.	доктор педагогических наук, профессор
Мамбетакунов У.Э.	доктор педагогических наук, профессор
Токтомаматов А.Д.	кандидат педагогических наук
Иманкулов М.К.	кандидат педагогических наук, доцент

БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИННОВАЦИЯ

ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИИ

EDUCATION AND INNOVATION

*Абакир Мамытов,
педагогика илимдеринин доктору, профессор,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**«БИЛИМ БЕРҮҮНҮ ӨНҮКТҮРҮҮ СТРАТЕГИЯСЫ – 2040» ДОЛБООРУ:
КЕМЧИЛИКТЕРИ ЖАНА МҮЧҮЛҮШТҮКТӨРҮ**

*Абакир Мамытов,
доктор педагогических наук, профессор,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**ПРОЕКТ «СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ – 2040»:
НЕДОСТАТКИ И ПОГРЕШНОСТИ**

*Abakir Mamytov,
doctor of pedagogical Sciences, Professor,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**DRAFT EDUCATION DEVELOPMENT STRATEGY 2040:
DISADVANTAGES AND DEVIATION**

Аннотация: Макалада “Кыргыз Республикасындагы билим берүүнү 2021-2040-жылдарда өнүктүрүү Стратегиясы” жана “СРО-2040 ишке ашыруунун биринчи этабынын иш-чаралары” долбоорлорунда орун алган жетишкендиктер, кемчиликтер менен мүчүлүштүктөр мүнөздөлөт жана аларды өркүндөтүү жолдору сунушталат.

Аннотация: В статье анализируются достижения, недостатки и погрешности, допущенные в проектах “Стратегия развития образования в Кыргызской Республике на 2021-2040 годы” и “План мероприятий

первого этапа по реализации СРО-2040”, указываются пути их совершенствования.

Annotation: The article analyzes the achievements, disadvantages and deviation made in the projects “Education development Strategy of the Kyrgyz Republic for 2021-2040” and “action Plan of the first stage for the implementation of the Education Development Strategy -2040”, and indicates ways to improve them.

Түйүндүү сөздөр: өнүктүрүү стратегиясы, өзгөртүү теориясы, билим берүү системасы, максат, милдеттер жана

чакырыктар, STEM билим берүү, тарбия берүү, стратегияны ишке ашыруу мөөнөтү, структуралык шайкештик жана предметтик стандарттар.

Ключевые слова: стратегия развития, теория изменений, система образования, цель, задачи и вызовы, STEM образование, воспитание, сроки реализации стратегии, структурное соответствие и предметные стандарты.

Key words: development strategy, theory of change, education system, goal, tasks and challenges, STEM education, upbringing, strategy implementation timeline, structural compliance and subject standards.

Киришүү. Кыргыз Республикасынын билим берүү тармагындагы ишмердүүлүк акыркы сегиз жылда Кыргыз Өкмөтү бекиткен “Билим берүүнү өнүктүрүү стратегиясынын” (мындан ары БӨС-2020) негизинде орун алганы белгилүү [1]. Тийиштүү иш-чаралар үч этапка бириктирилип, 2012-чи, 2016-чы жана 2018-жылдары өз алдынча план катары бекитилген жана аткарылып турган [2]. Стратегиялык иш-аракеттердин негизги багыттары билим берүү системасын натыйжалуу башкаруу, эффективдүү каржылоо жана окуучулардын билим жетишкендиктерин баалоо маселелерин тартипке келтирүү иретинде аныкталган. Натыйжада мектеп билиминин негизги баскычынын мазмуну компетенттүүлүккө негизделген предметтик стандарттарды, 5-6-класстардын окуучулары үчүн жаңы муундагу окуу-методикалык комплекстерди иштеп чыгуу, аларды илимий-методикалык экспертизадан жана практика жүзүндө базалык мектептерде апробациядан өткөрүү колго алынып, 2018-жылдан тартып окуу процессине киргизүү менен коштолгон. «Өлкөбүз эгемендүүлүккө ээ болгонго чейин

мектеп билиминдеги бардык предметтер боюнча жергиликтүү авторлордун жетиштүү курамын түптөө мүмкүнчүлүгү чектелүү болгон» жана бул жагдайдын оң жакка бурулганы жакшы көрүнүшкө айланды [3, с. 4]. Билим берүүнүн сапатын жакшыртуу максатында электрондук ачык ресурстарды иштеп чыгууга жана билим берүүдөгү күтүлүүчү натыйжаны стандартташтырылган баалоо инструменттердин жана көз карандысыз институттардын жардамы менен баалоого жана ошондой эле каржылоо маселелерин жан башына ылайыктап жүргүзүү механизмдерине олуттуу басым жасалды.

Ал эми биздин аналитикалык баалоонун предмети болгон “Кыргыз Республикасынын билим берүүсүн өнүктүрүү стратегиясы” (мындан ары БӨС-2040) жана “БӨС-2040 ишке ашыруу иш-чараларынын планы” аттуу документтердин долбоорлорун иштеп чыгуу 2018-жылдын жаз айларынан тартып башталган [4]. Аталган документтерди иштеп чыгууга соңку мезгилде адатка айланган эл аралык долбоордук демилгелерди тейлегенге маш болуп калган жергиликтүү адистер кеңири тартылган жана негизги ролду ойношкон. Иштелип чыккан стратегия жана аны ишке ашыруунун биринчи этабынын планы COVID-19 пандемиясынын жана карантиндик чектөөлөрдүн айынан негизинен интернет булактары аркалуу талкууга коюлган. Учурда аталган документтердин финалдык версиялары бекемделип жаткандыгына байланыштуу бул макаланын максаты БӨС-2040 долбооруна жана аны ишке ашыруунун биринчи этабы камтыган иш-чараларга педагогикалык жана илимий көз карашка негизделген аналитикалык баа берүү иретинде аныкталды. Изилдөөнүн негизин жана алынган натыйжалардын өзөгүн контент-анализ ыкмасы түздү.

Негизги мазмун. “Кыргыз Республикасындагы Билим берүүнү өнүктүрүү 2021-2040” жана “БӨС-2040 ишке ашыруу иш-чараларынын биринчи этабынын планы” долбоорлорун анализдөө төмөндөгү жетишкендиктерди, орчундуу кемчиликтерди жана мүчүлүштүктөрдү аныктоого негиз болуп берди. Жетишкендиктер катары аталган долбоорлорду даярдоо бир топ алгылыктуу жана чоң көлөмдөгү жумуш аткарылгандыгын белгилейбиз. Ошондой эле билим берүү системасынын учурдагы абалына жана өнүгүүсүнө таасир тийгизүүчү тенденцияларды мүнөздөө (I бөлүм), тармактын өнүгүшүнө карата стратегиялык көз караштарды, максаттарды жана милдеттерди аныктоо (II бөлүм), өнүгүү багыттарын билим берүүнүн ар бир деңгээлине карата баяндоо (III бөлүм), орун алуучу тобокелдиктерди жана коркунучтарды тактоо (IV бөлүм), билим берүүнүн өнүгүшүнө мониторинг жүргүзүү жана баалоо тартиптерин белгилөө (V бөлүм) маселелери киргенин тастыктайбыз. Бирок, учурдагы жагдай долбоорлорду жакшыртуу максатын көздөгөн соң аларды иштеп чыгууда орун алган олуттуу кемчиликтерге жана мүчүлүштүктөргө басым жасоону туура деп таптык.

Биринчи орчундуу кемчилик методологиялык өңүттө орун алган. Анткени, БӨС-2040 долбоорунун негизи катары “Өзгөртүү теориясы” (Теория изменений) тандалып алынган [6]. Тилекке каршы, аталган теориянын концептуалдуу жоболору, билим берүүнүн мыйзамдык негизги элементтерине жана ошондой эле педагогика илиминин маанилүү жоболоруна таянбай колдонулганы аныкталды [7,8]. Белгилей кетүүчү дагы бир жагдай, өзгөртүү теориясы өткөн кылымдын 90-жылдары АКШда калыптанып, стратегиялык долбоорлорду иштеп чыгууда, тармакты же бир

мекемени башкарууда жетекчиликке алынуучу мүмкүнчүлүктөрдүн бири катары сунушталып келээри белгилүү. Бирок, ошол эле учурда, аталган теориялык көз караштын жалгыз эместиги жана турмушта кеңири тарала электиги эске алынган эмес. Биздин оюбузча, долбоорду иштеп чыккан жумушчу топ, өзгөртүү теориясынын негизги жоболоруна жеткиликтүү деңгээлде сынчыл мамиле жасай албаган жана өз ишмердүүлүгүндө билим берүү мыйзамынын талаптарын жана илимий педагогикалык көз карашты четке кагып койгон.

Аталган бүтүмдү негиздөө максатында эки аргумент келтирүүнү туура көрдүк. Биринчи аргумент, билим берүү тармагындагы мамилелерди аныктаган Кыргыз Республикасынын “Билим берүү жөнүндө” мыйзамы жана мыйзамда аныкталган “билим берүү тутуму” (системасы) түшүнүгүнүн расмий аныктамасы четке кагылган. Бул себептен, долбоордогу стратегиялык көз караштар, максаттар жана милдеттер (II бөлүм), ошондой эле билим берүү тармагынын өнүгүү багыттары (III бөлүм) туура эмес аныкталган. Сөз мыйзамдагы аныктамага ылайык (1-статья) **билим берүү тутуму (системасы)** бири-бири менен тыгыз байланышта болгон, курамы төрт элементти камтыган түшүнүк тууралуу жүрүп жатат. Алар “билим берүү программалары жана билим берүү стандарттары” (мазмундук элемент), “билим берүү уюмдары жана кызматкерлери” (методикалык элемент), билим берүүнү тейлөөчү “мекемелер, уюмдар жана ишканалар” (ресурстук элемент) жана “билим берүүнү башкаруу органдары” (административдик элемент) иретинде аныкталган.

Биздин көз карашыбызда, БӨС-2040 долбоорунда аталган элементтер маанилүү роль ойноп, жетекчиликке алынган методологиянын өзөгүн түзгөнү, алардын ар

бири стратегиялык өзгөрүүлөр жана күтүлүүчү натыйжалар менен мүнөздөлүп коштолгону тийиштүү логикалык ырааттуулукту камсыз кылмак. Эгерде, аталган жагдай эсепке алынса, анда стратегиялык көз караштардын, максат-милдеттердин, өзгөчө өнүгүү багыттарынын мүнөздөлүшү башкача болоору жана алардын билим берүү мыйзамы менен болгон байланышы бекем жана ынандуу болооруна жетишмекпиз. Тилекке каршы, жумушчу топтун “башкаруу жана каржылоо” маселелерине (административдик элементке) көбүрөөк басым жасаганы, стратегиялык өзгөрүүлөрдү аталган ресурстар аркылуу камсыз кылууга далалат кылгандарын байкоого болот. Мисал катары, долбоордо белгиленген 3 негизги милдеттерди келтирели. Алардын биринчиси, “адилеттүү жана бирдей жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу”, экинчиси, “сапатты камсыздоо” жана үчүнчүсү, “натыйжалуу башкаруу жана каржылоо”. Стратегиялык жаңылануунун мазмундук өзөгү да мына ушул 3 багыттын алкагында, билим берүүнүн ар бир деңгээлине жараша аныкталган. Андан да кызыгы, башкарууга жана каржылоого карата жасалган басым акыркы сегиз жыл бою жетекчиликке алынган Стратегиянын (БӨС-2020) да маанилүү багыттары болгону менен байланыштуу.

Жогоруда белгиленген багыттардын аталыштары БӨС-2040 долбоорунда негизсиз кыскартылган, “адилеттүүлүк жана жеткиликтүүлүк”, “сапатты камсыздоо”, “натыйжалуу башкаруу жана каржылоо” иретинде сыпатталган. Биздин оюбузча, мамлекеттик маанилүү документте мындай кыскартууларга баруу туура эмес. Анткени, мындай аталыштагы багыттарды эч бир өзгөртүүсүз билим берүүнүн башка түрлөрүнө карата колдонсо деле болот. Мисалы, диний билим берүүнүн да

“адилеттүүлүгү, бирдей жеткиликтүүлүгү”, тийиштүү “сапатын камсыздоо”, “натыйжалуу башкаруу жана каржылоо” маселелери бар эмеспи. Ошондуктан стратегиялык багыттардын санын, ыраатын жана аталыштарын тартипке келтирүү жана мазмунун оңдоп чыгуу зарыл деп эсептейбиз.

Экинчи аргумент, илимий педагогикалык көз карашка ылайык билим берүүдөгү биринчи маселе “эмнени окутабыз? (мазмундук маселе), экинчи маселе – “кантип жана кандай типтеги окуу жайда окутабыз? (методикалык маселе), үчүнчү маселе “кантип тейлейбиз?” (ресурстук маселе) жана төртүнчү маселе – “кантип башкарып, кандай деңгээлде каржылайбыз? (административдик маселе) эмеспи. Биздин оюбузча аталган маселелердин Стратегиялык документте ырааттуу мүнөздөлгөнү педагогика илими менен болгон байланышын камсыз кылмак.

Илимий педагогикалык көз караштан алганда “Башкаруу жана каржылоо” маселелеринин акыркы орунга коюлушу да бекеринен эмес. Анткени, аталган маселелер билим берүүнүн моделине жараша аныкталат. Эгерде билим берүү системасы либералдуу моделде уюштурулса, анда башкаруу жана каржылоо маселелери таптакыр башка өңүткө ээ болуп, тармак өзүн-өзү башкаруу (самоуправление) жана өзүн-өзү каржылоо (самофинансирование) принциптерине таянып өнүгөт. Мындай учурда бийлик органдары билим берүүгө тийиштүү шарт түзүп берүү менен гана чектелип калат. Мисалы, АКШда билим берүү системасы либералдуу моделде уюштурулганы жана аталган тармак үчүн билим берүү министрлигинин жана ошондой эле мамлекеттик каржылоонун мааниси өтө деле жогору эместиги белгилүү.

Ошондуктан, БӨС-2040 долбоорунда белгиленген көз караштар, максаттар, милдеттер жана өнүгүү багыттары дагы бир ирет талдоого жана иретке келтирүүгө муктаж деген тыянакка келебиз [4, 31-57 беттер].

Экинчи олуттуу кемчилик соңку мезгилге мүнөздүү дүйнөлүк тренд катары таанымал жагдайды эске албоо өңүтүндө кетирилген. Сөз "STEM билим берүү" чакырыгы тууралуу жүрүп жатат. STEM билим берүү идеясы илимге, технологияга, инженерияга жана математикага басым жасоо дегенди билдирет. Ошондуктан анын компоненттерин жана колдонгон заманбап ыкмаларын жалпыга милдеттүү мектеп билимине, мектептен сырткары берилүүчү кошумча билимге (внешкольное дополнительное образование) жуурулуштуруу, ошондой эле орто жана жогорку адистик билим берүү багыттарын аныктоодо кеңири колдонуу маанилүү деп эсептейбиз. Ушундай логикада өнүгө баштаган башка өлкөлөрдүн билим берүү системалары (мисалы, АКШнын, Финляндиянын ж.б.у.с.) мыкты адистерди даярдоого, аларды замандап өндүрүшкө, санарип чөйрөгө жана рынок шарттарына жуурулуштуруу келечегине ээ болоору соңку мезгилдеги илимий изилдөөлөрдө байма-бай баса белгиленүүдө [9, 10].

Үчүнчү олуттуу кемчилик окутуу процессине көбүрөөк көңүл бурулуп, ал эми тарбия берүү маселелери көз жаздымда калган. Дидактикалык көз караш окутуу процессин тарбия берүү процесси менен бирге кароону талап кылат. Тилекке каршы, биз сөз кылып жаткан Стратегиянын долбоорундагы билим берүү системасынын максатында (24 бет) аталган жагдай даана жана так белгиленген эмес. Долбоордогу максатта “мамлекеттин жана коомдун мүмкүнчүлүктөрүн интеграциялоо, башкаруу

системасын модернизациялоо, адамдын потенциалын социалдык экономикалык чөйрөнү өзгөртүүгө багыттоо” аспектилери камтылып, ал эми окуучунун мекенчилдик жана инсандык сапаттарын тарбиялоо көмүскөдө калган. Тарбия берүүгө олуттуу мамиле кылуу, анын билим берүү стратегиясында кеңири чагылдыруу учурдун муктаждыгына айланды. Тилекке каршы, билим берүүдөгү күтүлүүчү натыйжалардын курамы бүтүрүүчүлөрдүн инсандык сапаттарынын калыптанышын таптакыр эске албайт. Ал эми кайра куруу жана эгемендикке ээ болуу жылдарында бул өнүттөгү тийиштүү механизмдерди жоготуп алдык. Мисалы, окуучунун билим алуу траекториясында, билим берүүнүн кийинки баскычтарына жана деңгээлдерине өткөрүү процедураларында, бүтүрүүчүлөрдү жумушка орноштурууда анын инсандык тарбиясы жана сапаттары эсепке алынбай жана эч кандай роль ойнобой калганын танууга болбойт. Мындай натыйжага алып келген бир мүнөздүү жагдай бар. Сөз чет өлкөлүк консультанттардын кыргыз билим берүү системасына жана анын өнүгүшүнө тийгизген таасири тууралуу жүрүп жатат. Аталган консультанттар өткөргөн көптөгөн тренингдерге мүнөздүү, мектепте өтүлүүчү сабактардын натыйжалуулугун баалоодогу айырмачылыкты эсепке алуу мезгили келип жетти. Соңку мезгилде сабактын максатын жана күтүлүүчү натыйжаларын анализдөөнүн жаңы алгоритми жайылып, ал эми сабактын милдеттерине маани берүү кандайдыр бир деңгээлде четке сүрүлө баштады. Советтик педагогикада “методика” деген түшүнүк беш элементин жыйындысы катары кабыл алынып, сабакты өтүү методикасы анын максатын, милдеттерин, каражаттарын, ыкмаларын жана формаларын так аныктап баалоону талап кылчуу. Корутунду бүтүм чыгарууда, сабактын

натыйжалуулугун баалоодо анын алдында турган 3 милдеттин так аткарылышы шарт эле. Сөз ар бир сабактын билим берүүчүлүк, тарбия берүүчүлүк жана саламаттыкты сактоочулук вазийпасы тууралуу жүрүп жатат. Мына ушундай алгоритмдеги натыйжалуу сабак өтүү теориясы акырындык менен четке кагылып, сабактын педагогикалык баалуулугу анын максатынын чегинде аныкталып, түпкүлүгүндө окуучунун инсандык сапаттарынын жана тарбиялык жетишкендиктерин эсепке албоо технологиясы жайыла баштады.

Сабак өтүүдөгү мындай жагдай жаш муунга тарбия берүү маселелеринин баалуулугун төмөндөтөт. Ага күбө катары жаштардын жүрүм-турумундагы жоопкерсиздик, зөөкүрлүк, коомдук эрежелерди жана моралдык нормаларды сактабоо, соңку мезгилге мүнөздүү массалык толкундоолордогу талап-тоноочулуктун жана талкалоолордун кадыресе көрүнүшкө айлана баштаганын келтирсек болот. Ошондуктан, долбоорду жакшыртуу анын тарбиялык маселелерге басым жасоо аркылуу жүргүзүлүшү зарыл деп эсептейбиз.

Төртүнчү олуттуу кемчилик стратегиялык документ мерчемдеген маараке мезгил негизсиз аныкталган. Сөз билим берүү стратегиясын ишке ашыруу мөөнөтү 2021-2040-жылдарга карата аныкталгандыгы тууралуу жүрүп жатат. 2040-жылды маараке иретинде мерчемдөөгө Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы [11] олуттуу таасир тийгизгенин танууга болбойт. Бирок, ошол эле учурда аталган документтин Бириккен Улуттар Уюму 2015-жылы дүйнө өлкөлөрүнө сунуштаган Туруктуу өнүгүүнүн максаттары (ЦУР-2030) аттуу глобалдык документ менен мөөнөттүк өнүгтө шайкештиги жок [12]. Аталган документ өнүгүүнүн 17 багытын, алардын катарында билим берүү тармагын да

камтыганы, дээрлик бардык өлкөлөр өздөрүнүн тармактык өнүгүү стратегияларын 2030- жылга карата иштеп чыккандыгы белгилүү. Ал эми биздин практикада мындай жагдай эсепке алынган жок. Эгерде, Кыргыз Республикасы БУУнун мүчөсү катары, өнүгүүнүн тийиштүү индикаторлорун иштеп чыгып, мезгил-мезгили менен аткарган жумуштары жөнүндө өкмөттүн информациялык отчетун берип туруу милдетин алганын эсепке алсак, анда 2030-жылы ыңгайсыз жагдай түзүлөөрү талашсыз. Анткени, өнүгүүнүн дүйнөлүк масштабдагы жаңы багыттары жана чакырыктары аныкталаары, тийиштүү чечимдер кабыл алынаары күтүлүүчү нерсе эмеспи. Өзгөчө 2020-жылдын октябрь айындагы элдик толкундоолор, 15 жылда үч ирет бийлик алмаштыруу менен коштолгон революциялардын болгону узак мөөнөттү камтыган, дүйнөлүк чакырыктардын чегинен да ашып түшкөн Стратегиялык документтин келечегине болгон ишенимди кескин төмөндөтөт.

Жогоруда келтирилген аргументтерге таянып билим берүүнү өнүктүрүү стратегиясынын долбоорунун ишке ашыруу мөөнөтүн 10 жылга кыскартылып, **БӨС-2030** деп аталганы туура болот деп эсептейбиз.

Бешинчи олуттуу кемчилик стратегиялык максаттарды жана милдеттерди ишке ашыруунун биринчи этабындагы иш-чараларда кетирилген. 2021-2023-жылдары ишке ашыруу максатында аныкталган иш-чаралар БӨС-2040 долборуна карата тийиштүү структуралык шайкештикке ээ болбой калган (2-тиркеме). Долбоордо стратегиялык үч багыт аныкталганына карабай (“адилеттүү жана бирдей жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу”, “сапатты камсыздоо” жана “натыйжалуу башкаруу жана каржылоо”) иш-чаралардын планында алардын саны жана иш-аракеттердин

аталыштары өзгөрүп кеткен. Мындай дал келбөөчүлүк тийиштүү логикадан таюу дегенди билдирет. Мисалы, мектептик билим берүүдө биринчи багыт боюнча – 7 аталыштагы, экинчи багыт боюнча – 9 аталыштагы жана үчүнчү багыт боюнча – 5 аталыштагы иш-аракеттер белгиленсе [4, 40 бет], стратегияны ишке ашыруу иш-аракет планында алардын саны, аталыштары, багыттары өзгөрүп, тогузга чейин көбөйгөн [4, 23-49 беттер].

Иш-аракет планындагы маанилүү мазмундук элементтин келечеги да адистик көз карашта орунсуз аныкталган. Тактап айтканда, мамлекеттик мектеп билим берүү стандартын (2.1.1) жана предметтик стандарттарды жаңылап чыгуу каралганы маанилүү. Бирок, предметтик стандарттарды иштеп чыгууга мерчемделген 3 жылдык алгоритм жаңылыштуу деп эсептейбиз (2.1.2). Анткени, 2021-жылы билим берүүнүн үч, 2022-жылы эки жана 2023- жылы калган эки билим берүү аймактарын камтыган предметтердин стандарттарын жаңылоо мерчемделген. Аталган алгоритм профилдик класстар үчүн иштелип чыгуучу предметтик стандарттарга (2.1.3) жана окуу предметтеринин программаларын иштеп чыгууга карата да колдонулган. Мындай өңүттөгү мазмундук жаңылануу туура эмес деп эсептейбиз.

Биздин оюбузча, предметтик стандарттарды иштеп чыгууда горизонталдык принцип колдонулуп, мектеп билиминдеги бардык билим берүү аймактары жана предметтери бирдей камтылганы жана 2021-2022-жылдардан кечиктирилбей иштелип чыгышы зарыл. Горизонталдык принцип 2016-жылы 5-6-класстардын окуучуларын окутуудагы мазмундук жаңыланууда жетишээрлик ийгилик менен колдонулганын жана өз натыйжалуулугун көрсөткөндүгүн четке какпоо керек. Предметтик стандарт-

тарды иштеп чыгууда горизонталдык принципти жетекчиликке алуу Базистик окуу планын иштеп чыгууда жана аны ар бир окуу жылына карата практикага киргизүүдө да тийиштүү ырааттуулукту түптөөрүн эстен чыгарбоо зарыл.

Тилекке каршы, мазмундук жаңылануунун фокусун бир билим берүү аймагына багыттап, тийиштүү предметтик стандарттарды вертикалдык принципте иштеп чыгуу формасы биздин практикада параллелдүү түрдө колдонулуп келе жатканы белгилүү. Мисалы, “Тилдик билим берүү аймагындагы” 1-11-класстарда окутулуучу предметтик стандарттарды жаңылоо (2013-жыл), “Табигый билимдерди берүү аймагындагы” 7-11-класстарда окутулуучу предметтик стандарттарды жаңылоо (2018-жыл) орун алган. Мындай сунуштардын башында Азия өнүктүрүү банкы каржылаган долбоорлор туруп, учурдагы мазмундук жаңылануунун баш аламандыктарын түптөгөн жана орунсуз иш-аракеттердин кайрадан кайталанышын өкүнүчтүү деп эсептейбиз.

Ал эми акырында белгилөөнү талап кылуучу жагдай – БӨС-2040 долбоорунда төмөндөгү мүчүлүштүктөргө орун берилген:

- Артыкчылыктуу багыттарын түзүүчү тенденциялардын бири катары аныкталган “Глобалдаштыруу” шартындагы “глобалдык жарандуулук” идеясынын “мекенчилдик” сапаттарга карата катышы талаштуу экендигин эске алып, “толеранттуулукту калыптандыруу” менен чектелүү жетиштүү деп эсептейбиз [4, 6 бет];

- Мектептик билим берүүнүн абалы жөнүндөгү маалыматтын алкагындагы “1-6-класстардын окуучулары жаңы стандарт менен окутула баштады”, – деген бышыктоо ынанымдуу эместигин белгилейбиз [4, 11 бет]. Анткени, реалдуу иш-аракет 5-6-

класстардын окуучуларын окутууда орун алганы, ал эми башталгыч класстардын предметтик стандарттары 2019-жылы араң бекитилгени, жаңы муундагы окуу-методикалык комплекстер иштелип чыга электиги мындай бышыктоонун негизсиз экендигин далилдейт жана бул сүйлөмдүн курамынан 1-4-класстарды алып коюну негиздейт;

- Жетекчиликке алынган документтердин курамындагы “Өнүгүүнүн улуттук стратегиясы – 2040”, өзгөчө “Биримдик. Ишеним. Жаратмандык” программасын жетекчиликке алуу канчалык деңгээлде актуалдуу болоору белгисиз, б.а. жаңыдан бийликке келген Өкмөттүн аталган документтерди жетекчиликке алаары күмөндүү [4, 22 бет]. Ошондуктан, бул жагдайды да тактоону сунуштайбыз;

- Өзгөртүү теориясына негизделип иштелип чыккан схеманы [4, 24 бет] жогоруда биз белгилеген олуттуу каталыктарды эске алуу менен кайрадан иштеп чыгуу зарыл. Ошондой эле схеманын биринчи блогунда белгиленген “милдеттүү 11 класстык билим берүүгө өтүү” Конституциялык жобого дал келбээрин эсепке алып [6, 45 статья] Кыргыз Республикасынын жаңы Конституциясынын долбоорун жазып жаткан Конституциялык кеңешмеге тийиштүү сунуш киргизип, көйгөйдүн башын чечип алуу зарыл. Анткени, өнүккөн өлкөлөрдө деле 11 класстык милдеттүү жана бекер билим берүү кеңири жайылбаганы, ошону менен бирге, мектеп билими жогорку адистик билим алуу максатында 12-13 жыл алкагында ишке ашаары да белгилүү. Стратегиялык мааниге ээ болгон 11 жылдык милдеттүү жана бекер билим берүү келечеги олуттуу мамиле кылууну талап кылат;

- “2040-жылга карата билим берүү системасынын түзүмүндө” мектеп билимин

профилдештирүү келечеги (10-11-класстарда) эсепке алынбай калгандыктан тийиштүү толуктоолорду киргизүү зарыл [4, 29 бет].

Тыянак. БӨС-2040 долбоору жана аны ишке ашыруу планы бир катар олуттуу кемчиликтерге жана мүчүлүштүктөргө ээ болгондугуна байланыштуу чукул арада оңдоп чыгууну талап кылат.

Адабияттар:

1. *Стратегия развития образования Кыргызской Республики на 2012-2020 гг. Утверждена постановлением Правительства Кыргызской Республики № 201 от 23 марта 2012 года, внесены изменения 1 июля 2013 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.erasmusplus.kg>.*
2. *Постановление Правительства КР от 23 марта 2012 года № 201 «О стратегических направлениях развития системы образования в Кыргызской Республике» (В редакции постановлений Правительства КР от 1 июля 2013 года № 395, 2 марта 2016 года № 100). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.cbd.minjust.gov.kg>.*
3. *Мамытов А. Кыргызстандын негизги мектептери үчүн окуу китептери: учурдагы абалы жана жакшыртуунун жолдору / А. Мамытов // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары. – Бишкек, 2018. – № 4. – С. 3-10.*
4. *Проект Стратегии развития образования в Кыргызской Республике на 2021-2040 годы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bilim.akipress.org>.*
5. *Теория изменений. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.ibcm.biz>*

6. Педагогика. Учебник для студентов педагогических учебных заведений / Под редакцией П.И. Пидкаксистого. – Педагогика. Учебник для студентов педагогических учебных заведений / Под редакцией П.И. Пидкаксистого. – Москва, 2006.
7. Закон Кыргызской Республики «Об образовании» от 30 апреля 2003 года (в редакции закона от 14 августа 2020 года № 128). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cbd.minjust.gov.kg>.
8. Варшавский А.Е. Моделирование показателей спроса и предложения инженерно-технических специалистов / А.Е. Варшавский, Е.В. Кочеткова // Экономический анализ: теория и практика. – М.: 2018. – Т.17, № 5. – С. 886-905.
9. Ногойбаева Г.А. Развитие STEM – образования в мире и Казахстане / Г.А. Ногойбаева // Образованная страна. Республиканская образовательная общественно-политическая газета. № 20 (57). – Астана, 25 октября 2016 года.
10. 2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасын Өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://mfa.gov.kg/>
11. Цели в области устойчивого развития. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.fao.org>.

*Тагаева Гульмира Сарыгуловна,
кандидат педагогических наук,
Лаборатория теории и практики оценивания
достижений учащихся,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**СТАТИСТИЧЕСКАЯ ОБРАБОТКА ТЕСТОВЫХ ЗАДАНИЙ В ПРОЦЕССЕ
СТАНДАРТИЗАЦИИ ИНСТРУМЕНТАРИЕВ ОЦЕНИВАНИЯ
СФОРМИРОВАННОСТИ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ**

*Тагаева Гульмира Сарыгуловна,
педагогика илимдеринин кандидаты,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Окуучулардын жетишкендиктерин баалоонун
теориясы жана практикасы лабораториясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**ОКУУЧУЛАРДЫН КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮНҮН КАЛЫПТАНУУСУН БААЛООНУН
ИНСТРУМЕНТАРИЙЛЕРИН СТАНДАРТТАШТЫРУУ ПРОЦЕССИНДЕ ТЕСТТИК
ТАПШЫРМАЛАРДЫ СТАТИСТИКАЛЫК ИШТЕП ЧЫГУУ**

*Tagaeva Gulmira Sarygulovna,
Head of the Laboratory,
Theory and Practice of Assessing the
Achievements of Students,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**STATISTICAL PROCESSING OF TEST TASKS IN THE PROCESS OF
STANDARDIZATION OF TOOLS FOR ASSESSING THE FORMATION
OF STUDENTS' COMPETENCIES**

Аннотация: В статье рассматривается проблема статистической обработки тестовых заданий в процессе стандартизации инструментариев оценивания сформированности компетентностей учащихся. Описываются признаки педагогического теста. Представлена сравнительная таблица современной и классической теорий тестов. Даны результаты апробационного

исследования проверки качества тестовых заданий.

Аннотация: Макалада окуучулардын компетенттүүлүгүнүн калыптануусун баалоонун инструментарийлерин стандартташтыруунун процессинде тесттик тапшырмаларды статистикалык иштетүүнүн көйгөйлөрү каралат. Педагогикалык тесттин белгилери сүрөттөлөт. Тест теориясынын азыркы (заманбап) жана классикалык

теориялардын салыштырмалуу таблицасы берилет. Тесттик тапшырмалардын сапатын текшерүүнүн апробациялык изилдөөнүн натыйжалары берилди.

Annotation: The article discusses the problem of statistical processing of test items in the process of standardization of tools for assessing the formation of students' competencies. The features of the pedagogical test are described. A comparative table of modern and classical test theories is presented. The results of a trial study of the quality control of test tasks are given.

Ключевые слова: психометрия, педагогический тест, шкала оценивания, номинальная шкала, дихотомическая шкала, интервальная шкала, шкала отношений, теория тестирования, качественный тест, инструментариум оценивания, надежность, валидность.

Түйүндүү сөздөр: психометрия, педагогикалык тест, баалоо шкаласы, номиналдык шкала, интервалдык шкала, катыштар шкаласы, дихотомиялык шкала, тестирлөө теориясы, сапаттуу тест, баалоо инструментариумдору, ишенимдүүлүк, валиддүүлүк.

Key words: psychometrics, pedagogical test, grading scale, nominal scale, dichotomous scale, interval scale, relationship scale, testing theory, quality test, assessment tools, reliability, validity.

Вопросы статистической обработки результатов тестирования являются важными в процессе стандартизации тестов. Они освещены в трудах таких ученых как Аванесов В.С., Анастаси А., Майоров А.Н., Стивенс С.С., Урбина С., Чельшкова М.Б., Лорд Ф.М. и т. д.

С внедрением современных технологий возникает необходимость совершенствования техники обработки результатов тестового контроля. Вопросы надежности шкалирования результатов тестирования в педагогических

измерениях так же важны, как и проблема подготовки качественного теста.

Статистическую обработку результатов тестирования рассматривает наука **психометрия**. Это специальная наука, изучающая теорию и методику измерений в социальных науках (психологии, педагогике), а также математике и статистике.

Основной целью психометрии является создание измерительных инструментариумов (таких как анкеты, опросники, тесты и методики описания (оценки) личности), валидизация инструментариумов, разработка процедур измерения.

Каждый измерительный инструментариум должен иметь психометрическое сопровождение.

Уже на стадии разработки составитель предполагает, какая шкала оценивания должна использоваться при проведении педагогического теста. Что такое педагогический тест? Педагогический тест – это система заданий специфической формы определенного содержания и возрастающей трудности, позволяющей объективно оценить структуру и эффективно измерить уровень знаний, умений, навыков и представлений [1].

Шкала – это средство фиксации результатов измерения определенных свойств объектов путем упорядочивания их в определенную числовую систему, в которой отношение между отдельными результатами выражено в соответствующих числах. В педагогических измерениях шкалы различаются в зависимости от характера свойств, лежащих в основе их построения.

В практике педагогических тестов и психологии измеряют на разных уровнях шкал и на разных видах шкал.

Уровни шкал:

- номинальная шкала,
- ординальная шкала (ранговая),

- интервальная шкала,
- шкала отношений.

Виды шкал:

- z AM = 0 SD = 1
- IQ AM = 100 SD = 15
- T AM = 50 SD = 10
- STININE AM = 5 SD = 2
- PISA AM = 500 SD = 100

C.C. Стивенс [2] различает четыре типа (уровня) шкал: номинальная шкала, шкала порядка (ранговая), интервальная шкала и шкала отношений.

Измерения на первых двух шкалах считается качественными, на следующих двух – количественными. Шкалы качественных измерений называют «дискретными», а количественных – «непрерывными». В каждой из этих шкал определены свойства чисел, приписываемых объектам.

1. *Номинальная, шкала* наименований, самая простая: например, зачет-незачет. Шкала наименований устанавливает критерии, позволяющие распределить измеряемые объекты по состоянию измеряемого свойства на несколько классов (или категорий). При этом каждый объект должен попасть в определенный класс, в котором объектам приписывается одно и то же число. Объекты одного класса считаются одинаковым и по состоянию измеряемого свойства. Таким образом, номинальная шкала используется, когда устанавливается принадлежность к какой-либо группе по одному признаку (вероисповедание, пол, место жительства) [3, с. 27]. С помощью номинальной шкалы измеряются только качественные признаки, поэтому обработка производится не с самими числами, а с удельными весами. Примером является дихотомическая шкала: за выполненное задание дается 1 балл, а за невыполненное или неправильно выполненное задание – 0 баллов. Методы обработки таких результатов оценивания знаний называют «статистикой

качественных признаков». Данные, соответствующие номинальным шкалам, составляют наблюдаемые значения частот появления каждой из разновидностей изучаемой переменной. Эти результаты используются при построении матриц результатов.

2. *Ординальная (порядковая или ранговая) шкала* (например, пятибалльная и др.) – это шкала, результаты измерений по которой невозможно сравнить между собой. В пределах этой шкалы можно только упорядочить тестовые задания, в порядке возрастания или убывания оценок измеряемых параметров. На такой шкале оцениваются только качественные признаки, например, оценка $A > B$ [4, с. 49-54]. Используя ординальную шкалу, нельзя найти среднюю величину и сравнить результаты в числах. Можно фиксировать только место в шкале.

3. *Интервальная* (шкала равных единиц) шкала является шкалой более высокого уровня – количественная. Здесь можно задать разность оценок ($X_1 - X_2$), абсолютное значение которой трактуется как расстояние между двумя элементами множества, выраженное в определенных единицах. Для такой шкалы характерно отсутствие начала отсчета, равного нулю, но допустимы различные арифметические действия над числами. Эта шкала задает взаимное положение измеряемых объектов относительно друг друга, но не показывает расположение объектов относительно начала координат. Так, например, разности баллов 38-35 и 5-2 одинаковы, а смысл их разности может быть равным. К результатам измерения на такой шкале применимы почти все статистические операции.

Интервальная или нормальная – это такая шкала, у которой задано начало отсчета. На такой шкале можно определить не только единицы измерения, но и понятие нормы (местоположения от начала координат). На

такой шкале оцениваются количественные признаки.

4. *Шкала отношений* – самый высокий уровень измерений: не только приписывание числа измеряемому объекту, но также не допускает все арифметические действия над этими числами (статистические операции), а также устанавливает равенство отношений чисел, приписываемых объектам, что вытекает из фиксированного положения нуля [4, с. 50]. Любая интервальная шкала может использоваться в качестве отношений, если в рамках проводимого измерения задать начало отсчета. На шкале отношений к полученным результатам применимы все известные понятия и методы математической статистики. Содержательная статистическая обработка и интерпретация результатов измерений по этим шкалам могут быть только в том случае, когда методы обработки адекватны тем шкалам, к которым отнесена исходная информация.

Основной целью педагогического тестирования является надежное измерение уровня учебных достижений испытуемых в определенной области. Традиционные тестирования (классические) используют порядковые шкалы, отличающиеся друг от друга длиной, масштабом и значением центрального индекса. Балл тестируемого определяется количеством правильно выполненных заданий «А» из общего числа заданий «В». Тогда отношение А/В можно выразить в процентах и получить 100 балльную шкалу, называемую процентной.

Окончательный балл участников тестирования зависит от относительных успехов каждого по сравнению с успехами других тестируемых [5, 6]. Такие шкалы называют процентильными. Как и процентные, они имеют ранговый смысл. Недостатком этих шкал является невозможность сравнения полученных результатов, между распределени-

ем результатов разных выборок тестируемых.

При разработке тестов необходимо предусмотреть форму представления полученных результатов, определяемую как целями тестирования, так и индивидуальными особенностями лиц, которые будут эти результаты использовать. Как правило, форма представления результатов содержит в себе текст, графики, диаграммы, профили и т. д.

Табличная форма представления результатов может представлять собой:

- 1) значения данных;
- 2) таблица перевода табличных значений в шкальные;
- 3) таблицы прогноза, на основе которых осуществляется предсказание успехов в обучении, академической успеваемости или продуктивности деятельности.

Графическая форма представления результатов может представлять собой:

- 1) график, иллюстрирующий изменение измеряемой величины;
- 2) диаграмму, иллюстрирующие в наглядной форме представление оценок по тесту.

Для стандартизации необходимо провести несколько апробационных тестирований (претестов). В лаборатории теории и практики оценивания КАО по результатам нескольких апробационных претестов были получены надежные тесты по чтению и пониманию.

Целью апробационного тестирования является проверка функционирования заданий (анализ тестовых заданий) и всего теста в целом, исследование системообразующих свойств теста, оценивание его надежности и валидности. Для начала выбирается теория тестирования, модель, методы оценки качества и валидации инструментариев, методы представления результатов тестирования.

Теория тестирования – теория, обеспечивающая общие подходы к связыванию на-

блюдаемых переменных (тестовые баллы участников тестирования) с ненаблюдаемыми переменными (истинные баллы участников, уровни подготовленности (способности) участников).

В настоящее время существуют две теории тестирования – классическая теория тестирования (КТТ) и современная (IRT).

Классическая теория тестирования (КТТ):

- первая половина 20-го века;
- достоинства – простота обработки и интерпретации результатов;
- обладает целым рядом существенных недостатков.

Характеристики заданий в классической теории тестирования:

- трудность задания (коэффициент решаемости): доля испытуемых, выполнивших задание верно (получивших 1 балл за выпол-

нение задания для дихотомических заданий);

- дискриминативность (дифференцирующая способность задания): способность задания различать испытуемых с различным уровнем подготовки;

- надежность – характеристика точности и устойчивости результатов оценки;

- валидность – характеристика пригодности оценочной информации для принятия правильных решений на ее основе.

Item Response Theory (IRT) (Modern Test Theory, современная теория тестирования):

- вторая половина 20-го века;
- позволяет преодолеть недостатки КТТ;
- открывает возможности для использования новых технологий тестирования и дополнительного анализа данных.

Таблица 1. Сравнение современной и классической теорий тестов по Кардановой Е. Ю. [7]

	Классическая теория тестирования (КТТ)	IRT (модели Раша)
1	Оценки сложности тестовых заданий зависят от уровня подготовленности конкретной выборки испытуемых	Оценки сложности тестовых заданий инвариантны относительно контингента испытуемых, по результатам тестирования которых они получены
2	Оценки уровня подготовленности испытуемых (первичные баллы) зависят от уровня трудности конкретного теста	Оценки уровня подготовленности испытуемых инвариантны относительно тестовых заданий, по результатам выполнения которых они получены
3	Ошибка измерения является величиной постоянной для всех испытуемых. Ошибка измерения заданий не оценивается	Ошибка измерения оценивается индивидуально для каждого испытуемого и каждого задания. Причём ошибка подсчитывается непосредственно, а не косвенно
4	Методы оценивания надёжности требуют существенных ограничений и дают искажённые результаты	Возможно оценить отдельно надёжность измерения испытуемых и надёжность оценивания заданий теста
5	Шкала первичных баллов является порядковой. Никакое преобразование первичных баллов в КТТ не повышает уровня шкалы	Шкала логитов является интервальной, что даёт возможность перейти от ранжирования испытуемых и заданий к измерению соответст-

		венно уровня подготовленности и уровня трудности
6	Нормальное распределение баллов испытуемых и сложности заданий теста играет существенную роль	Нормальность распределения параметров не требуется
7	Способы установления соответствия между баллами испытуемых, выполнявших различные варианты, требуют трудновыполнимых предположений	Возможно выполнить процедуру выравнивания показателей различных вариантов и осуществить шкалирование на единой метрической шкале. Возможно создание банков заданий
8	Не подходит для компьютерного адаптивного тестирования	Вся теория компьютерного адаптивного тестирования базируется на IRT
9	Анализ концентрируется только на оценивании трудности заданий и мер испытуемых	Возможен анализ влияния дополнительных факторов на оценки параметров заданий и мер испытуемых
10	Искусственное назначение весов заданиям может привести к искажению информации об уровне подготовленности испытуемых	Вес (информационный вклад) тестового задания может быть вычислен отдельно вне зависимости от характеристик других заданий

Самая простая модель IRT – это модель Раша.

Дихотомическая модель Раша – это модель для двухступенчатых видов ответов.

Например, **да/нет** или **правильно/неправильно**.

Важные параметры:

- **вероятность решения задания p**
- **выражение свойства** (знание математи-

ки) **θ (Theta)**

- **трудность item/задания σ_i**

Параметры описываются на одной шкале.

Приведем пример из математики.

Функция item характеристики описывает **взаимосвязь между знанием математики и определённым ответом в тесте** (правильно/не правильно).

При модели Раша параметры (выражение свойства/трудность) определяются по **максимум-лайклихуд-принципу** (Maximum-Likelihood – Prinzip): **принцип максимальной вероятности**.

Определяется, с какой вероятностью модель действительна на основе данных.

Параметры заданий и личные параметры определяются вместе, с целью достичь максимальную вероятность (Maximum Likelihood).

Этот процесс итеративный (постепенный), **результат не однозначный**.

При шкалировании **каждое задание необходимо проверять** подходит ли оно к модели.

Эта проверка называется **Item-Fit**. Задания, которые не подходят к модели, исключаются.

Важные параметры:

- **вероятность решения** задачи p ;
- **выражение свойства** (знание) θ ;
- **трудность item/задания** σ_i ;
- **Weighted Mean Square (MNSQ)**;
- **T**
- **Дискриминация**
- У **совершенного** Item-Fit величина **MNSQ = 1**.

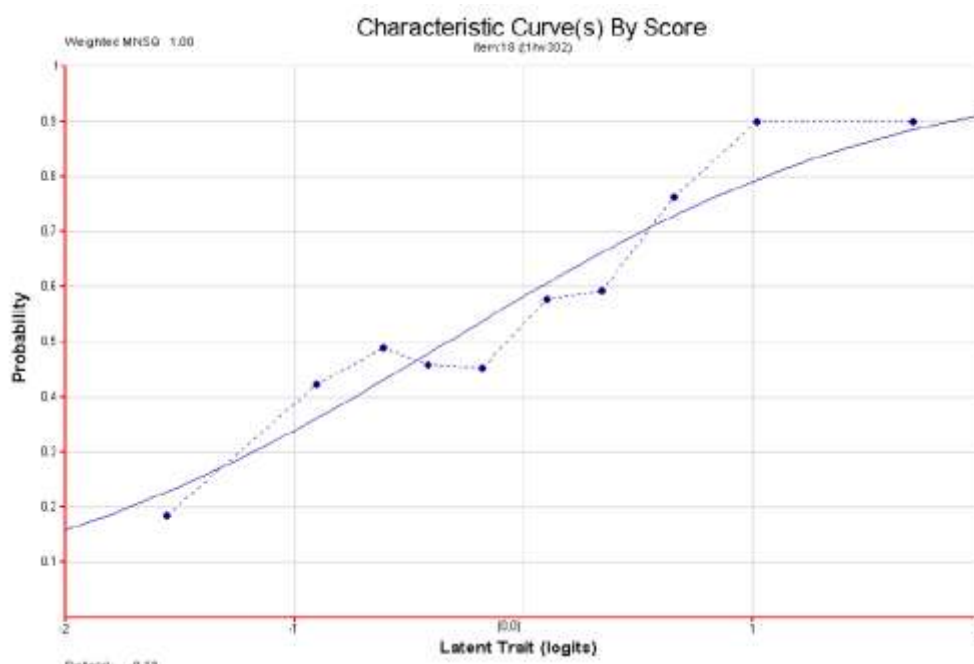
• **Плохой** Item-Fit когда **MNSQ > 1**.

• **MNSQ < 1** указывает **слишком хороший** Item-Fit. IC-функция слишком крутая, это значит слишком чётко разделяет сильных/слабых.

• **T > 2** значительное отклонение от ожидаемого результата

• **Дискриминация**

Item-Fit определяется через **то, что мы ожидаем по модели, и то, что мы по настоящему измерили (данные)!**

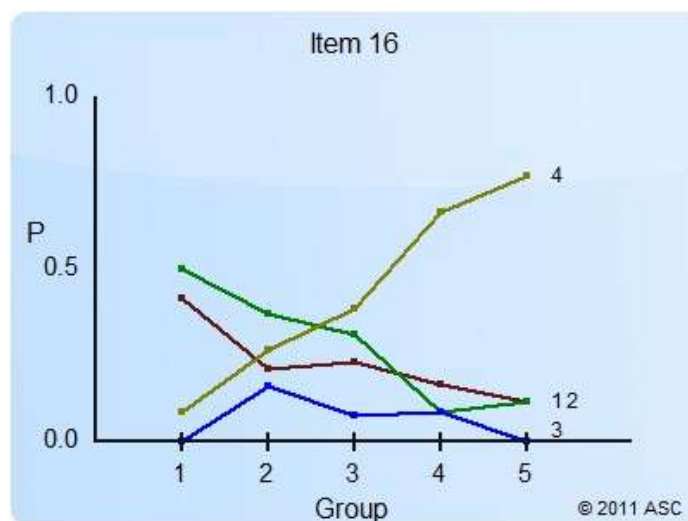
Совершенный Item-Fit

VARIABLES		WEIGHTED FIT		
item		MNSQ	CI	T
18	tlhv302	1.00	(0.92, 1.08)	-0.1


```

item:18 (tlhv302)
Cases for this item    298    Discrimination    0.43
Item Threshold(s):    -0.33    Weighted MNSQ    1.00
Item Delta(s):        -0.33
    
```

Label	Score	Count	% of tot	Pt Bis	t	(p)	PV1Avg:1	PV1 SD:1
0	0.00	146	48.99	-0.43	-8.20	(.000)	-0.59	0.73
1	1.00	152	51.01	0.43	8.20	(.000)	0.02	0.80

Item information

Seq.	ID	Key	Scored	Num Options	Domain	Flags
16	16	4	Yes	4	1	

Item statistics

N	P	Total Rpbis	Total Rbis	Alpha w/o
83	0,47	0,45	0,56	0,64

Option statistics

Option	N	Prop.	Rpbis	Rbis	Mean	SD	Color
1	17	0,20	-0,14	-0,20	14,65	4,57	Maroon
2	21	0,25	-0,29	-0,40	13,62	4,04	Green
3	5	0,06	-0,05	-0,10	15,00	2,74	Blue

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН КАБАРЛАРЫ

4	39	0,47	0,45	0,56	19,00	3,95	Olive	**KEY* *
Omit	1	0,01	-0,10	-0,33	5,00	0,00		
Not Admin	0							

Quantile plot data

Option	N	0-20%	20-40%	40-60%	60-80%	80-100%	Color	
1	17	0,42	0,21	0,23	0,17	0,12	Maroon	
2	21	0,50	0,37	0,31	0,08	0,12	Green	
3	5	0,00	0,16	0,08	0,08	0,00	Blue	
4	39	0,08	0,26	0,38	0,67	0,77	Olive	**KEY* *

Перед нами образец статистической характеристики одного конкретного задания.

N – количество учащихся, принявших участие в претесте (здесь: 83).

P – трудность задания (01 – 09) (здесь: 05) (50% не могли ответить правильно).

Total Rpbis – дискриминативность, т.е. способность делить учащихся на слабых и

сильных (02<) здесь показатель дискриминативности (хороший: 04).

Alpha w/o – надёжность (08<) (здесь: 0,64), т.е. приближена к 08, так как параметр надёжности ещё зависит от качества каждого тестового задания в тесте. Если говорить о дистракторах, то только третий выбрали мало учащихся (5).

Сводная таблица коэффициентов для анализа заданий

MNSQ	0.8 – 1.25
T	< 1.96
rit	> 0.3
% of tot	< 30 тяжёлое = 50 средние > 80 лёгкое

34

Таким образом, чтобы проверить качество заданий, необходимо:

- проверить Ключ!
- проверить дистракторы!
- проверить формулировку тестового задания! [9].

Также необходимо определить длину теста и время тестирования. Здесь мы основывались на проведенных в лаборатории оценки образовательных достижений учащихся Кыргызской академии образования в с участием

учащихся начальных классов [8]. Исходя из этого, мы посчитали важным следующее:

- время тестирования должно определяться по расположению максимума дисперсии тестовых результатов и не превышать 40 минут;

- длина теста не должна превышать 20-30 заданий, в предположении, что на выполнение одного задания потребуется не более одной минуты;

- тестирование необходимо проводить в первой половине дня;

- тестирование желательно проводить в середине недели.

Литература:

1. Аванесов В.С. *Теория и практика педагогических измерений*. – ЦТ и МКО УГТУ-УПИ, 2005. г.
2. Стивенс С.С. *Экспериментальная психология*. – М., 1960. – 316с.
3. Ингенкамп К. *Педагогическая диагностика*. / – М.: Педагогика, 1991. – 240 с.
4. Нейман Ю.М. *Вопросы точностных расчетов в теории моделирования и параметризации педагогических тестов* // Труды центра тестирования. – М., 1989 – Выпуск 2.
5. Клайн П. *Введение в психометрическое программирование: Справочное руководство по конструированию тестов*. – Киев: ПАН Лтд, 1994. – 276 с.
6. Чельщикова М.Б. *Теоретико-методологические и технологические основы адаптивного тестирования в образовании*. – дисс...док. пед.наук. М., 2001. – 324 с.
7. Карданова Е.Ю. *Преимущества современной теории тестирования по сравнению с классической теорией тестирования. Вопросы тестирования в образовании*. – 2004, № 10.
8. Мамытов А., Мыкыева М. *Определение продолжительности тестирования образовательных достижений учащихся начальных классов*. // Известия КАО, № 2 (26), – Бишкек, 2013. – С. 3-7.
9. В статье использованы лекции обучающихся семинаров Левин Юлии, сим-специалиста GIZ.

Рецензент:

Калдыбаев С.К.

доктор педагогических наук, профессор

*Ибирайым кызы Айжан,
педагогика илимдеринин кандидаты,
Кыргыз билим берүү академиясы,
ага илимий кызматкер,*

*Акматов Д.А.,
Кыргыз билим берүү академиясы,
ага илимий кызматкер,*

*Дуйшеналиев Ж.С.,
Кыргыз билим берүү академиясы,
ага илимий кызматкер,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

ИНФОРМАТИКА, КӨРКӨМ ӨНӨР ЖАНА МУЗЫКА ПРЕДМЕТТЕРИНИН МАЗМУНУН ЖАҢЫЛОО ШАРТТАРЫ

*Ибирайым кызы Айжан,
кандидат педагогических наук,
старший научный сотрудник,*

*Акматов Д.А.,
старший научный сотрудник,*

*Дуйшеналиев Ж.С.,
старший научный сотрудник,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

УСЛОВИЯ МОДЕРНИЗАЦИИ СОДЕРЖАНИЯ ПРЕДМЕТОВ ИНФОРМАТИКИ, ИЗОБРАЗИТЕЛЬНО-ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТВОРЧЕСТВА И МУЗЫКИ

*Ibraiyim kzy Aijan,
Ph.D., Senior Researcher,*

*Akmatov D.A.,
Senior Researcher,*

*Dyishenaliev D.S.,
Senior Researcher,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

TERMS AND CONDITIONS OF MODERNIZATION THE CONTENT OF SUBJECTS INFORMATICS, ART AND MUSIC

Аннотация: Макалада Кыргызстандын ашырылып жаткандыгы жана жаңылоонун азыркы шартында билим берүү системасынын жаңылануу иштери кандай жүзөгө өтүүдө кандай шарттар белгиленгендиги бир баскычынан экинчи бир баскычына

жазылды. Андай шарттар Информатика, Көркөм өнөр жана Музыка предметтеринин алкагында кантип ишке ашырылаары белгиленди. Ошондой эле аталган предметтердин мазмунун жаңылоонун негизги өзгөчөлүктөрү каралды.

Аннотация: В статье говорится о системе модернизации образования Кыргызстана и условиях перехода от одной образовательной ступени к другой. Описана реализация условий при изучении предметов информатики, ИХТ и музыки. Кроме того, выделены особенности модернизации предметных стандартов.

Annotation: The article refers to the system of modernization of education in Kyrgyzstan and the conditions for the transition of one educational level to another. The implementation of the conditions for the study of computer science, art and music and music is described. In addition, features of the modernization of subject standards are highlighted.

Түйүндүү сөздөр: мамлекеттик стандарт, предметтик стандарт, окуу предмет, мазмун, жаңылоо, шарттар, компетенттүүлүктөр.

Ключевые слова: государственный стандарт, предметный стандарт, учебный предмет, содержание, модернизация, условия, компетентность.

Key words: state standard, subject standard, quality, academic subject, content, modernization, conditions, competence.

Кыргызстандын азыркы шартында билим берүү системасын жаңылоо иштери кандай жүзөгө ашырылууда?

Кыргызстан мамлекеттик көз каранды эместикке жетишкенден кийин билим берүү тармагындагы жаңылануу процесси экинчи жаңы багытка бет алды. Анын башкы мааниси, мурдагы ийкеми азыраак, репродуктивдүү билим берүүгө көбүрөөк

басым жасаган, консервативдүү социалдык структурадан, жаңылануунун жана инсандын, коомдун өнүгүшүн алдыга сүрөй турган структурага айландыруу максаты коюлду.

Ошол себептүү Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүсүндө (билим берүүнүн башка да баскычтарында) билим берүүнүн мазмунун жаңылоо зарылчылыгы келип чыкты.

Билим берүүнүн мазмунун жаңылоодо мамлекеттин келечектеги өнүгүшү жана билим берүүнүн багыты аныкталып, алардын илимий изилдөөлөр менен тастыкталышы негизги аспектилердин бири болуп эсептелет.

Ошол себептүү Кыргыз билим берүү академиясында компетенттик мамилени негизинде билим берүүнүн мазмунун, окуу китептерин жана окутуунун технологиясын жаңылоо багытында илим-изилдөө темалары изилденген. Ал эми «Кыргыз Республикасынын билим берүүнү өнүктүрүү Стратегиясына» ылайык билим берүүнүн мамлекеттик стандартынын жаңы вариантынын негизинде илимий окуу-методикалык комплексин өркүндөтүү темасы уланып, изилдөө иштери жүргүзүлүп жатат [1; 4; 5]. Мындай изилдөөлөр Кыргызстандын билим берүү системасынын багытын, өнүгүү тенденциясын белгилеп, өнүгүүнүн кийинки этабын аныктап турган алгылыктуу иштерди камсыз кылмакчы.

Мындай изилдөөлөр компетенттик мамилеге негизделген билим берүүнүн мазмунунун түзүлүшүнө алып келди.

Жалпы билим берүүнүн мазмунун түзүүдө сапат идеясы жаңылануу процессинин өзөктүк идеясы болуп калды. Сапаттык идеяга басым жасалган бир катар олуттуу мамлекеттик чечимдер кабыл алынды. Алардын ичинен, маанилүүсү катары 2020-жылга чейин Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүүнүн Концепциясын

(КР Өкмөтүнүн 23.04.2012-ж. № 201 Токтому), 2012-2020-жылдарга Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүүнүн Стратегиясын (КР Өкмөтүнүн 23.04.2012-ж. № 201 Токтому), Жаштарды тарбиялоонун Концепциясын (2014-жылы КР ББИМ тарабынан бекитилген), мамлекеттик билим берүү стандартын (21.07.2014-ж. № 403 КР Өкмөтүнүн Токтому) ж.у.с. документтерди алсак болот.

Бул документтердин негизинде Кыргыз билим берүү академиясы тарабынан жалпы билим берүүчү мектептер үчүн Базистик окуу планы иштелип чыгып (Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү уюму үчүн Базистик окуу пландарынын долбоорлорун бекитүү жөнүндө №1246/1. 8.10.2015-ж. министрликтин буйругу менен), коомчулуктун талкуусунан кийин, атайын жумушчу топтор тарабынан предметтер боюнча жаңы стандарттар түзүлүп, алар (Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү уюмдарынын 5-9-класстары үчүн «Математикалык», «Табигый илимий», «Технологиялык», «Социалдык», «Ден соолук маданияты» жана «Искусство» билим берүү чөйрөлөрүнүн жаңы муундагы сабактарынын стандарттары жөнүндө №1247/1. 8.10.2015-ж. Буйруктун негизинде) КР Билим берүү жана илим министрлигинин Коллегиясынан бекитилген.

Билим берүүдөгү стандарттарды жаңылоо, ишке ашыруудагы каржылоо булактарын табуу, бир канча өзгөртүүлөрдү киргизүү менен гана чектелбейт. Билим берүүдө жаңылануу дегенде, бизге негизинен мектептеги окуу күнү жана сааттардын саны, материалдык кээ бир мүмкүнчүлүктөрү, класстардын чоңойтулушу, компьютердик билим берүү, мектепке таянган жетекчилик (School based management), өлчөө жана баалоо системасынын жакшыртылышы, компетенцияларынын кеңейтилиши, билим

берүүнүн натыйжасынын сапатына басым жасалышы сыяктуу аракеттер ойго келет.

Бир баскычтан экинчи бир баскычка өтүүдө кандай шарттар белгиленди?

Жеке инсанга багытталган билим берүү, же инсанды, анын жеке өзгөчөлүктөрүн, кызыкчылыктарын жана мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу менен окутуу – азыркы билим берүүнү сапаттык жактан жаңылоонун башкы шарттарынын бири болуп калды. Биздин оюбузча ал төмөндөгүдөй талаптарды чагылдырат:

– билим берүүнүн негизги баалуулугу, инсандын оригиналдуулугу, өзүнчөлүгү жана кайталангыс уникалдуулугу боюнча жеке индивидум катары калыптанып жаралышын кабыл алуу, таануу;

– дифференцирленген, ар түрдүү деңгээлдеги окутууну ишке ашырууга керектүү билим берүүнүн альтернативдүү формаларынын болушу;

– ар бир окуучуга, анын жеке өзгөчөлүктөрүнүн, турмуштук баалуулуктарынын, умтулууларынын негизинде өзүнүн өнүгүү жолун тандап алуу укугунун берилиши. Мындай талаптар өз кезегинде сапатка жетүүнүн шарттарын аныктады.

Ал өз кезегинде компетенттик мамиленин негизинде билим берүү, инсанга багытталган билим берүү, же инсанды, анын жеке өзгөчөлүктөрүн, кызыкчылыктарын жана мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу менен окутуу, натыйжага багытталган билим берүү менен т.а. азыркы билим берүүнү сапаттык жактан жаңылоонун башкы шарттарынын бири катары эсептелди.

Натыйжага багытталган билим берүүнүн түпкү мааниси – окуучуга бериле турган билим практикада колдонууга ээ болууга тийиш.

Учурдагы билим берүүнүн жаңы муундагы стандарттарын түзүүдө да сапатты камсыз кылуунун бирден-бир шарты болуп

билим берүүнүн натыйжасына басым коюу саналды. Ал окуучунун жеке инсандык жетишкендиктерин баалоодо багыт көрсөтөт жана окуучунун ишмердүүлүк ыкмаларын акыл эстүү колдоно билүүсүнө негиз боло алат.

Инсандын жеке өзгөчөлүктөрүн, анын мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу менен жана натыйжага багыттап окутуу менен окутуу – өз кезегинде окуучунун алган билиминин өлчөнүп баалана тургандай болушу керектигин да шарттайт. Себеби, стандарттагы белгиленген минималдык талаптардын аткарылып, же тескерисинче аткарылбай жатышы аныкталууга тийиш.

Ал эми Информатика, Көркөм өнөр жана Музыка предметтери боюнча түзүлгөн стандарттарда мындай шарттар ишке ашырылабы?

Айталык, **Информатика** предмети Базалык окуу планда «Технология» билим берүү тарамында орун алып, ал адамдын иш-аракетинин түрдүү багыттарында колдонулушун аныктайт жана жалпы билим берүүнүн прагматикалык багытын камсыздайт. Билим берүүнүн бул тармагында окуучулардын чыгармачыл багытта өнүгүүсүнө көмөктөш болгон өз алдынча аткара турган долбоордук жана изилдөө иш-аракеттери негизги ролду ойнойт.

Ал эми натыйжага келе турган болсок, предметти окутуунун *натыйжасы* – бул инсандык, жарандык жана кесиптик жактан өзүн-өзү аныктоону ишке ашыруу үчүн жетиштүү болгон индивидуалдык компетенттүүлүктөрдүн жыйындысы. Информатика предметин окуу предмети катары да, окутуунун каражаты да окуу предметтер аралык байланыштар менен окутуу өзгөчөлүгү бар. Информатика сабагында өздөштүрүлгөн билимдер жана иш-аракеттер (ИКТ каражаттарын колдонуу менен бирге) окуучулар тарабынан башка

предметтерди окуп-үйрөнүүдө да, башка турмуштук кырдаалдарда да колдонулууда. Мындай билимдер инсандын калыптануусунда маанилүү роль ойноодо. Мектепте информатика предмети окутула баштаган күндөн тартып, билим берүү натыйжаларын калыптандыруу тажрыйбасы топтолуп келген. Муну азыркы күндө билим берүүнүн заманбап натыйжалары деп аташат.

Информатика сабагын окуунун негизги предметтик натыйжалары *«Информация жана информациялык процесстер»*, *«Компьютер»*, *«Алгоритм жана программалоо»*, *«Информациялык-коммуникациялык технологиялар»* аттуу мазмундук багыттарда чагылдырылган [8].

ИКТ каражаттары окуу процессин индивидуалдаштырууга, анын таасирдүүлүгү менен натыйжалуулугун жогорулатууга шарт түзөт.

Окуучунун негизги жалпы билим берүү программасын өздөштүрүүдөн күтүлгөн натыйжалар алардын билим берүү процессиндеги жетишкендиктеринин уюштурулуш позициясынан да, бул натыйжаларга жетишкендиктерди баалоо позициясынан да инсандык, метапредметтик жана предметтик натыйжалар боюнча жалпы түшүнүктү тактайт жана конкреттештирет. Таяныч окуу материалы боюнча окуу иш-аракеттеринин системасын мүнөздөөчү натыйжалар **«Бүтүрүүчү.....үйрөнөт»** бөлүмүнө жайгаштырылган. Булар таяныч окуу материалынын бүтүрүүчүдөн күтүлгөн өздөштүрүү деңгээлин көрсөтүп турат. Бул натыйжаларга окуучулардын көбү жетише алат жана негизги деңгээлдеги тапшырмалар катары (аткаруучулук компетенттүүлүгү) же болбосо жогорку деңгээлдеги тапшырмалар (жакынкы өнүгүү зонасы) катары жыйынтыктоочу баага кошулат.

Ал эми **Көркөм өнөр** предметин ала турган болсок, бул предмет “Технология” билим берүү тарамында орун алган.

Башталгыч мектепте окуучулар Көркөм өнөр предметинде сүрөт искусствосу боюнча билимдерге ээ болушуп, чыгармачылык ишмердүүлүк (практикалык) тармагында билгичтиктер калыптандырылат жана көндүмдөргө ээ болушат. Тактап айтканда, башталгыч класстын окуучуларында *эстетикалык* (мында искусство чыгармаларынын баалуулугун белгилей алуу, алар жөнүндө өзүнүн оюн эркин баяндай алуу, калыптанып калган көркөм чыгармаларынын өз элинин жана дүйнө элдеринин көркөм маданиятына кызыгуусун арттыруу, жеке өзүнүн жана башка эстетикалык категориялардын позициясында чыгармачылык ишмердүүлүгүн баалай билүүсү), *баалуулук* (сүрөт искусствосу, музыка жана башка ар түрдүү темалардын алкагында өзүнүн көз карашын аргументтүү чагылдыруу жөндөмүн арттыруу) жана *чыгармачылык* (окуучулардын өз алдынча көркөм чыгармачылыгындагы креативдүү жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү) компетенттүлүктөрү калыптандырылат.

Ал эми негизги мектепте уланмалуулук сакталып, предметти окуп-үйрөнүү окуучулардын сабактардагы ар кыл формалардагы көркөм ишмердүүлүгүнө эсептелген: тегиздикте жана көлөмдүү чагылдыруу; декоративдик жана конструктивдик иш; чындыктын кубулуштарын жана искусство чыгармаларын (слайддарды, репродукцияларды) кабылдоо, сабакта жолдошторунун иштерин, өзүнүн жамааттык чыгармачылыгынын жана жекече ишинин натыйжаларын талкуулоо; көркөм мурастарды окуп-үйрөнүү; окуучулардын окулуп жаткан темаларга иллюстрациялык материалды тандап алуу боюнча издөө иштери; кыргыз элинин жана башка элдердин музыкалык

(элдик, классикалык, заманбап) жана адабий чыгармаларын угуу сыяктуу компетенцияларын калыптандырууга багытталган. Мектептин негизги баскычында (5-7-класстарда) окуучулар жеткиликтүү деңгээлде сүрөт (пластикалык) искусстволордун түрлөрүн, сүрөт жана колдонмо ишмердүүлүктүн технологияларын өздөштүрүшөт. Алар: натюрморттун, портреттин, пейзаждын салттуу жанрларында иштешет; техникалык ыкмалардын деңгээли менен чектелбестен, белгилүү бир көркөм мазмунду туюндуруунун каражаттары катары мейкиндик тереңдикти, предметтердин көлөмүн (перспектива, көлөкө ж.б.) берүү ыкмаларын үйрөнүү ишке ашырышат; искусствонун түрлөрүнүн көркөм-эстетикалык маанисин ачып берүү боюнча билимдерди өздөштүрүшөт; искусствонун ар кандай түрлөрүнүн чыгармалары менен, искусство таануунун маанилүү түшүнүктөрү менен таанышуу жүргүзүлөт; өз элинин жана дүйнө элдердин маданияты тууралуу билимдери кеңейет [10].

«Көркөм өнөр» жалпы билим берүүчү предмети беш **билим берүү тарамдарынан** жана үч **мазмундук багыттан** турат:

1. Графика
2. Живопись
3. Скульптура
4. Архитектура
5. Декоративдик-колдонмо жасалга

өнөрү жана дизайн.

Көркөм өнөр предметинин **мазмундук багыттары:**

1. Сүрөт искусствосу, анын түрлөрү жана жанрлары.
2. Сүрөт искусствосунун тили жана көркөм образ.
3. Сүрөт искусствосундагы тема, сюжет жана композиция.

Аталган предметти окутуу процессинде окуучулардын чыгармачыл жана эстетика-

лык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүгө басым жасалып, алган билимдерин турмушта колдоно билүүгө үйрөнүү мүмкүнчүлүгү түзүлөт. «Көркөм өнөр» предмети искусствонун ар түрдүү тармактарынын: графика, живопись, бедизчилик (скульптура), колдонмо жасалга өнөрү, айлана-чөйрөнү эстетикалык уюштуруу, композиция ж.б. негиздери боюнча интеграцияланган курс болуп саналат, окуучулардын адам жашоосундагы искусствонун маанисин түшүнүүсүнө, алардын чыгармачыл дараметин ачууга жана көркөм ишмердүүлүктүн ыкмаларын колдонуусуна өбөлгөлөрдү түзөт [10].

«Көркөм өнөр» предметинин окуп-үйрөнүү объектиси болуп улуттук, ата мекендик жана дүйнөлүк көркөм маданияттын тажрыйбасы менен кылымдар аралыгында иштелип чыккан эмгек ишмердүүлүгүнүн көндүмдөрү эсептелет.

Музыка предметине келе турган болсок, музыка “Искусство” билим берүү тарамында орун алган. Предмет музыканын коом менен жаратылыштын жана музыканы кабыл алуу психологиясы менен тыгыз байланышын, музыканын идеяларын тереңдетүүгө багытталган. Ошондой эле музыканы адабият, көркөм өнөр, тарых, Ата-Мекендик жана дүйнөлүк көркөм маданият, адабият предметтери менен байланыштыруу максаты көздөлөт. Ошого байланыштуу «Музыка» предметинин мазмунун жаңылоонун өзгөчөлүктөрү болуп:

- музыкалык билим берүүнүн идеяларын тереңдетүү;
- музыкалык материалдарды жаңылоо менен адабий жана көркөмдүк методдорду киргизүү;
- музыканын баалуулуктарын жаратылышта, үрп-адатта, адамдардын бири-бири менен болгон мамилесинде, фантазиясында, сезиминде, турмуш-тиричиликтин ар түрдүү чөйрөсүнүн өсүп-өнүгүүсүндө ачып

көрсөтүү;

- музыканын мазмунун чечмелөөнү системалуу жайгаштыруу;
- музыкалык-эстетика, эстетика, адабият таануу, музыка таануу жана искусство таануу илимдеринин жетишкендиктерин практика жүзүндө ишке ашырылып келе жатканын эске алуу менен, музыкалык искусствону стилдик өңүттүн көз карашында кароо эсептелет [9].

Бул предметтин жаңы стандартынын түзүлүшү төмөнкү мазмундук тилкелерге таянды:

- Музыканын тили – музыкалык таасирдүүлүктүн каражаты.
- Музыкалык образ.
- Музыканын тиби, формасы, стили жана жанрлары.
- Автор (автордун дүйнөсү).

Буга кошумча Музыка предметинин предметтик компетенттүүлүктөрү аныкталды. Алар:

- Эмоционалдык-баалуулук.
- Музыкалык-эстетикалык.
- Аткаруучулук.

Бул предметтин мазмунунда төмөнкү багыттар боюнча олуттуу өзгөрүүлөр болду:

- Уктуруу жана аткаруу үчүн берилген музыкалык чыгармаларда.
- Музыкалык адабият боюнча материалдарда.
- Музыканын теориясы боюнча материалдарда.

Андан сырткары окуу программасында аткарылуучу негизги милдет болуп окуучуларды *ойлоонун жана речтин* маданиятына тарбиялоо эсептелет. Азыркы күнгө чейин ойлоонун жана речтин маданиятына тарбиялоо милдети кыргыз тили жана адабият предметтерине тиешелүүлүгү каралып келген, азыр да улантылууда. Бул милдеттин жаңычылдыгы «Музыка» предметинде *«предметтер аралык өз ара аркеттешүү»*

методун колдонуу менен ишке ашырылат [9].

Демек, эгемендүү өлкө болгондон тартып Кыргызстандагы билим берүү системасын заманбап тенденциялардын негизинде модернизациялоо, жалпы билим берүүнүн сапатын жолго коюу – жалпы эле билим берүү системасынын сапатынын камсыздалышына өбөлгө болуп бермекчи.

Жыйынтыктап айтканда, Информатика, Көркөм өнөр жана Музыка предметтеринин жаңыланган мазмундары учурдун талабына ылайык түзүлүп, компетенттик мамилеге негизделген билим берүүнүн мазмунунун азыркы жалпы билим берүүдө окутулуп жатышына себеп болууда.

Адабияттар:

1. Билим берүүнүн мазмунун оптималдаштыруу жана баалоо проблемалары. 2012-2014-жж. карата Кыргыз билим берүү академиясынын НИР тарабынан бекитилген илимий отчетторго анализ. – Б., 2014.
2. Закон КР «Об образовании». // <http://www.toktom.kg> от 30 апреля 2003 г. №92. – С. 5.
3. Ибирайым кызы А. Мектеп информатикасы: натыйжага багыттап окутуу жана жаңыча баалоо. // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2019. – № 2. – С. 97-100.
4. Концепции обновления предметного образования в школах Кыргызской Республики. – Бишкек, 1995. – 45 с.
5. Кыргыз Республикасынын билим берүүнү өнүктүрүү стратегиясына ылайык билим берүүнүн мамлекеттик стандартынын 2014-жылдагы жаңы вариантынын негизинде илимий окуу-методикалык комплексин өркүндөтүү. 2015-2017-жж. карата Кыргыз билим берүү академиясынын НИР тарабынан бекитилген илимий отчетторго анализ. – Б., 2015.
6. Маданияттык-компетенттик мамилени негизинде мектепте табигый-математикалык билим берүүнүн мазмунун жана аны реализациялоонун технологиясын модернизациялоо. КББАнын 2009-2011- жылдардагы НИР темасы боюнча отчетторго анализ. – Бишкек. – 185 б.
7. Программа Правительства по реализации Национальной стратегии устойчивого развития КР на период 2013-2017 годы. – Б., 2012.
8. Предметный стандарт по предмету Информатика. – Б., 2015. 45 с.
9. Учебная программа по предмету Музыка (5-7 классы) для общеобразовательных школ КР. – Б., 2015. 13 с.
10. Предметный стандарт по предмету Изобразительно-художественное творчество. – Б., 2015. – 45 с.

Рецензент:

**Абдыкерим Муратов,
педагогика илимдеринин доктору, профессор**

*Солпубашова Аскербүбү Рысалиевна,
Кыргыз билим берүү академиясы,
ага илимий кызматкери
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,*

*Мурзаibraимова Бибисара Бекмаматовна,
педагогика илимдеринин кандидаты,
Кыргыз билим берүү академиясы,
жетектөөчү илимий кызматкери,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

ТАБИЯТ ТААНУУ САБАГЫНДА ЭЛЕКТРОНДУК ОКУУ МАТЕРИАЛДАРЫН КОЛДОНУУ – САПАТТУУ БИЛИМДИН ШАРТЫ

*Солпубашова Аскербюбю Рысалиевна,
старший научный сотрудник,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек,*

*Мурзаibraимова Бибисара Бекмаматовна,
кандидат педагогических наук,
ведущий научный сотрудник,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

ПРИМЕНЕНИЕ ЭЛЕКТРОННЫХ УЧЕБНЫХ МАТЕРИАЛОВ НА УРОКЕ ЕСТЕСТВОЗНАНИЯ – УСЛОВИЕ ДЛЯ КАЧЕСТВЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

*Solpubashova Askerbubu Rysaliyevna,
senior researcher,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,*

*Murzaibraimova Bibisara Bekmatovna,
candidate of pedagogical sciences, leading researcher,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

APPLICATION OF ELECTRONIC LEARNING MATERIALS IN NATURAL LEARNING LESSONS – A CONDITION FOR QUALITY EDUCATION

Аннотация: Бул макалада коом талап кылган санариптештирүү факторлору жана электрондук окуу материалдарын сабакта колдонуунун натыйжалуулугу жөнүндө баяндалды. Табият таануу сабагында электрондук окуу материалдарын (мультимедиялуу, интерактивдүү, анимациялуу) колдонуп өтүү 5-класстын мисалын-

да бир сабактын топтому толугу менен берилди.

Аннотация: В данной статье речь идет о факторах цифровизации и об эффективности применения электронных учебных материалов на уроках. А также представлен пример одного урока естествознания в 5 классе с применением мультимедийного

электронного учебного материала, интерактива и анимации.

Annotation: This article deals with the factors of digitalization and the effectiveness of the use of electronic learning materials in the classroom. It also presents an example of one science lesson in the 5th grade using multimedia electronic learning material, interactive and animation.

Түйүндүү сөздөр: санариптештирүү, мультимедиялык технологиялар, электрондук окутуу, резонатор, заманбап сабак (интерактивдүү жана анимациялуу).

Ключевые слова: цифровизация, мультимедийная технология, электронное обучение, резонатор, современный урок (интерактив и анимация).

Key words: digitalization, multimedia technology, the modern lesson, e-learning, resonator, interactive and animation.

Бүгүнкү күндө билим берүүнүн негизги милдети болуп окуучуларга сапаттуу билим берүү аркылуу компетенттүү инсанды даярдап чыгаруу эсептелет. Демек, мектепте окутуу процесси окуучуларга илимий

ачылыштар, практикалык тажрыйбалар боюнча маалыматтарды берүүгө гана эмес, алган билимин турмушта колдонууга, андан ары чыгармачылык менен өнүгүүгө жөндөмдүү инсанды даярдап чыгарууга багытталышы керек. Муну *табигый* билим берүүдө жүзөгө ашыруунун негизги жолдорунун бири – окутуунун заманбап технологияларын илимий негизде иштеп чыгуу жана колдонуу эсептелет [1]. Булардын эң негизгилеринин бири – санариптик технология.

Коомдо “2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасы өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы” жана “Санарип Кыргызстан 2019-2023” санариптик трансформациянын Концепциясын ишке ашыруу максатында коомдук турмуштун бардык чөйрөлөрүндө электрондук окуу материалдарын колдонуу керектигин белгилейт. Коом талап кылган “КР өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы” жана “Санарип Кыргызстан 2019-2023” санариптештирүү Концепциясында билим берүү чөйрөсүндө тиешелүү болгон артыкчылык факторлордун аткарылышын белгилейт (блок-схема 1).

Блок-схема 1

КР өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясында артыкчылыктар инновацияларга болгон муктаждыктарга жараша аныкталат. Бул артыкчылыктар факторлорду пайдалануунун натыйжалуулугу, алынган натыйжаларды колдонуу болуп эсептелет [2, 1-, 9-, 11-б, 17-б, 19-б, 94-б.].

2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясын ишке ашыруу максатында табият таануу предмети боюнча электрондук окуу материалдарды түзүү жана колдоно билүү учурда актуалдуу. Электрондук окуу материалдарды түзүүнүн актуалдуулугу билим берүү системасын маалыматташтыруу менен байланышкан сапаттуу билимдин негизги шарттарынын бири. Электрондук окуу материалын түзүү аркылуу электрондук окуу китеби иштелип чыгып жана ал бир эле окуу каражаты болуп эсептелбестен, маалыматтык билим берүү мейкиндигинин негизги компоненттеринин бири, ошондой эле окуу процессинде колдонуу [3]. Чет өлкө мамлекеттеринде электрондук окуу материалдарын окуу процессине киргизүү боюнча активдүү иштерди жүргүзүлүп келүүдө. Алсак, Сингапурда: Сингапурдун мугалимдер Союзунун президенти Майк Тирумандпрофиль боюнча академиялык окутуу биргелешкен (интегрирован.) программа менен окуй турганын белгилейт [4]. Финляндияда окутуу процесси эң жогорку деңгээлде экендиги маалыматтардан белгилүү (1018-ж. Уокер Г. Финская система обучения) [5]. Түштүк Кореяда e-Learning интернет аркылуу электрондук окутуу киргизилген [6]. Ошондой эле Германиянын окуу жайларында гана эмес, өнөр жайларда да электрондук онлайн курстары киргизилген (e-Learning дистанттык билим берүү). 2012-жылдан бери электрондук окуу китебин окуу процессинде пайдалануу боюнча мугалимдерди окутуп

келүүдө. Казакстанда электрондук окутуу “e-Learning” маалыматтык системасы киргизилүүдө [7]. Россияда, Австралияда электрондук окуу материалдарын иштеп чыгуунун ири программасы иштелип чыгууда. Интернет булактарына таянсак, Россия Федерациясынын орто мектептеринде кагаз окуу китеби бүтүндөй жоюлуп, 2025-жылы анын ордун электрондук китеп менен алмаштырылат деген божомолдор бар. Азыркы замандын талабына ылайык билимдин жаңы формасы электрондук китептерге жол берилет деп белгилейт. Учурда Россияда мектептердин көпчүлүгү электрондук окуу китебине өтүүгө даяр. <https://uia.ru/20170302/>. Россия Федерациясынын илим жана билим берүү министрлиги тарабынан 2017-жылдын 6-июнундагы приказдын негизинде, физикадан тышкары астрономия предмети өзүнчө окутулат деп билдирген [ИА Irkutsk Media.ru].

Мисалы, Иркутск шаарында №24 мектепте 2017-2018-жылдардан бери 35 сааттык астрономия курсу окутулуп келет. Маалыматтык жана коммуникативдик технологиялардын өнүгүүсү ар түрдүү электрондук билим берүү ресурстарын (ЭББР), окуу материалдарын (ЭОМ) түзүүнү талап кылууда жана мүмкүнчүлүк түзүүдө [8]. Демек, **электрондук окутуу**-жаңы маалыматтык жана кагазсыз информатикалык каражаттардын жардамы менен окутуу. *Электрондук окуу материалы*-берилген окуу баскычтар боюнча окуу процессине тиешелүү болгон комплекстердин (мультимедиялуу, интерактивдүү жана электрондук) топтому. Электрондук окуу материалын түзүүдө: жаңы стандартка негизделген окуу программасын; жаңы муундагы окуу китебин; сабактардын методикалык иштелмелерин; окуу материалдары окуучунун компетенттүү билим алуусуна негизделиш; берилген окуу материалдардын видеосю-

жеттери, иллюстрация, графиктер жана анимациялардын; кагазсыз электрондук версиясын иштеп чыгуу зарылдыгы бар. **Электрондук окуу материалы**- белгилүү бир сабак боюнча өз алдынча уюштурулуп түзүлгөн электрондук материалдардын тобу

болуп эсептелет. ЭОМ-атайын окуучулардын билимин өз алдынча, компьютердин жардамы менен окутуу [9]. Электрондук окуу материалы төмөнкүлөрдү өз ичине камтыйт (Гипертексттүү схема-2).

Гипертексттүү схема-2.

Электрондук окуу материалдарын сабакта колдонууда 5-класстын мисалына токтолсок (авт.: Мамбетакунов Э., Рязанцева В.А.). Негизги максат: программалык материалдын негизинде “Үн кубулуштары” темасын өтүүдө маалыматтык булактарды пайдалануу, окуучулардын негизги жана предметтик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу. Сабакта мугалимдин текст түрүндө жаңы теманы окуучуларга таркатат. Жаратылыш кубулуштарынын ичинен адамдын жашоосу үчүн “үн кубулуштары” өзгөчө мааниге ээ. Биз жашап жаткан дүйнө ар кандай үндөргө толгон. Биздин угуу органыбыз кулак. Кулак менен айлана-чөйрөбүздөгү ар кандай үндөрдү уга алабыз. Куштардын сайраганы, музыкалык аспаптардын үндөрү, арыктагы суунун шылды-

рагы, шамал учурунда бак-дарактардын шуулдашы, деңиздерде жана көлдөрдө пайда болгон толкундардын шарпылдашы, чагылгандын чартылдашы, комуздун кылыбулардын бардыгы ар кандай согуулардан, жарылуулардан пайда болгон үндөр. Биз сүйлөгөн сөздөр да бири-бирине уланган үндөрдөн турат. Бир адамдын үнүн экинчисинен оңой эле ажырата алабыз. Ошондой эле үн бир гана абада таралбастан, суюк жана катуу чөйрөдө да таралат. Эгерде кимде-ким көлгө же дайрага түшүп жаткан кезде сууга чөмүлгөн болсо, анда ал теплоходдун суу шилеген калактарынын үнүн, таштардын кагылышын ж.б. жеңил угат. Эгерде темир жол рельсине кулагынардан төшөсөнөр, жүрүп келе жаткан поезддин үнүн жакшы уга аласыңар [8].

Мындан тышкары сабакта “Үн кубулуштары” темасына тиешелүү болгон видео, мультимедия, анимациялар камтылат.

Окуучулардын турмушка болгон көз карашын калыптандыруу максатында табышмактарга токтолсок:

Табышмактар:

1. Так табышмак
Өзү тегерек
Жарыгы эң керек
Күндүз көрөм
Түндөсү көрбөйм. **(Күн)**

2. Күнү – түнү тынбаган
Бөлө чапса сынбаган. **(Суу)**

4. Чапаны ала-була
Учканда кара-буга
Бирдеме көрүп калса
Шакылдап салат чууга.
(Сагызган)

3. Асманда койлор жайнайт
Артынан койчусу айдайт.
(Жылдыз жана Ай)

5. Тиши жок, тили бар
Шаңшыган үнү бар
Оозу курч ороктой
Алгырды билип ал. **(Бүркүт)**

Тесттик тапшырмалар (өзүн-өзү текшерүү максатында)

1). Жаратылыш деген эмне?

- а) табияттагы ар кандай өзгөрүүлөр
б) бизди курчап турган табигый дүйнө
в) табияттагы болуп өтүүчү кубулуштар
г) табияттагы өзгөрүүлөр жана кубулуштар

2). Жандуу жаратылышка кайсылар кирет?

- а) өсүмдүктөр** б) аба в) суу г) таш

3). Жансыз жаратылышка кайсылар кирет?

- а) курт-кумурскалар **б) топурак**
в) жаныбарлар г) адам баласы

4). Жаратылыштын кубулуштарынын ичинен адамдын жашоосу үчүн кайсы кубулуштары чоң мааниге ээ?

- а) механикалык кубулуштары
б) жылуулук кубулуштары

в) үн кубулуштары

г) электр кубулуштары

5). Үн кубулуштарын үйрөнүүдө

колдонуучу курал

а) радио б) магнитофон в) камертон

г) диктофон

PISA-эл аралык баалоого ылайыкташып текст түрүндө түзүлгөн тест мисал катарында берилди. “Үн кубулуштары” өздүк үн термелүү жыштыгы менен камертон жараткан үндүн жыштыгы барабар болгондо резонанс кубулушу байкалат. Резонанс болгондуктан ящиктин капталдары да камертондун жыштыгы менен термеле баштайт. Бул чоң амплитудадагы (резонанс) термелүү болот жана ящиктин беттеринин аянты чоң, андыктан камертондун үнү бир кыйла катуу чыгат. Ошондуктан ящик *резонатор* деп

аталат. *Резонаторсуз* музыкалык аспап болушу мүмкүн эмес. Алар үчүн дека (астыңкы жана үстүнкү капкак) колдонулат. Аларсыз эч бир кылдан дээрлик үн чыкпайт. Адамдын ооз көңдөйү дагы үн кубулуштарын чыгаруучу резонатор болуп кызмат кылат. **Сууро:**

1) Үндү күчөтүүчү куралды атагыла?

а) гномен б) флюгер в) резонанс г)

резонатор

2). Силер жакшы кабыл алган үндү белгилегиле.

а) жоон үн б) ичке үн в) таза үн г) кыска үн.

“Үн кубулуштары” темасы боюнча сабактын иштелмесинин болжолдуу долбоору:

Негизги компетенттүүлүк	Сабактын максаттары	Күтүлүүчү натыйжалар
<p>Маалыматтык</p> <p>Социалдык-коммуникациялык</p> <p>Өз ишин уюштуруу жана көйгөйлөрдү чечүү</p>	<p>Билим берүүчүлүк: үн кубулуштарынын мазмунун окуп, түшүнө алат; үн кубулуштарын баамдап, билип айырмалай алат.</p> <p>Өнүктүрүүчүлүк: үн кубулуштары боюнча турмушта көрүп билгенин өз алдынча ойлонуп, ой жүгүртүп, эркин айтууга көнүгөт; алган билимдерин андан ары өркүндөтө алат.</p> <p>Тарбия берүүчүлүк: үн кубулуштары биз жашап жаткан дүйнөдө ар кандай үндөргө толгонун билет; куштардын ж.б. сайраганын байкап билип, жаратылышка аяр мамиле жасоого тарбияланат.</p>	<p>Үн кубулуштары жөнүндө маалымат алышат; турмушта үн кубулуштарын билишет;</p> <p>Үн кубулуштарын видеотасма, анимациядан көрүп айырмалай алышат;</p> <p>Теманы жакшы түшүнүшөт; бири-биринен үйрөнөт жана өз ойлорун айтып бере алат.</p>
<p>Предметтик компетенттүүлүк</p>	<p>Үн кубулуштары жөнүндө маалымат алышат; турмушта үн кубулуштарын билишет; Үн кубулуштарын видеотасмадан көрүп айырмалай алышат; үн кубулуштарын үйрөнүүдө же музыкалык аспаптарды күүгө келтирүүдө камертонду колдоно билишет; Теманы жакшы түшүнө алат, бири-биринен үйрөнөт жана айтып берет.</p>	

Сабактын тиби: жаңы билимдерге ээ болуу

Сабактын методу: изилдөөчүлүк

Окутуу каражаттары: интерактивдүү доска, проектор, диск (үн кубулуштары боюнча анимациялар, лабораториялык иштер).

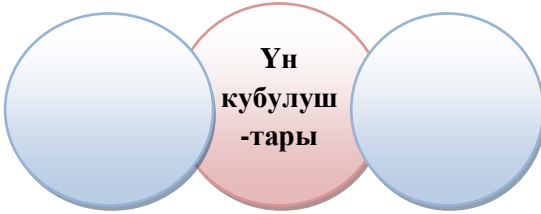

Сабактын формасы: стандарттык эмес сабак

Предмет аралык байланыш: физика, астрономия, кыргыз тил жана кыргыз адабияты

Таркатуучу материалдар: түстүү маркерлер жана А-4 кагазы, флипчарт жана такта же ватман, проектор жана ноутбук.

Окутуунун баскычтары	Мугалимдин иш-аракети	Окуучунун иш-аракети			
Уюштуруу	Жагымдуу маанай музыка “Жаратылыш”	Жагымдуу маанайда саламдашат; топ менен иштөөгө даярданат			
Шыктандыруу	Темадагы текстерди пайдалануу жана андагы маанилүү жана кызыктуу сүйлөмдөрүн алып, төмөндөгү цитатага: “ Жаратылыш абдан кооз анын кооздугун коштоочу үн ” Эрнест Гофман шыктандырууга үйрөтө билүү.	Цитатага комментарий берүүгө же жазууга өз ойлорун айта алышат. Эрнест Гофман-немец жазуучусу-романтик, художник, юрист жана композитор.			
Өтүлгөн теманы кайталоо	<p>Өтүлгөн тема боюнча суроолор:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Механикалык кыймыл деген эмне? 2. Механикалык кыймылга мисал келтиргиле? 3. Кыймылдын тездигин мүнөздөөчү чоңдук? <table border="1" data-bbox="387 1193 1067 1619"> <tr> <td data-bbox="387 1193 627 1619"> <p align="center">Билдим</p> <p>Механикалык кыймыл жана анын мисалдарын</p> </td> <td data-bbox="627 1193 866 1619"> <p align="center">Билем</p> <p>Убакыттын өтүшү менен нерселердин абалынын башка нерселерге салыштырмалуу өзгөрүшүн</p> </td> <td data-bbox="866 1193 1067 1619"> <p align="center">Билгим келет</p> <p>Өз кыймылдын ылдамдыгын аныктоону</p> </td> </tr> </table>	<p align="center">Билдим</p> <p>Механикалык кыймыл жана анын мисалдарын</p>	<p align="center">Билем</p> <p>Убакыттын өтүшү менен нерселердин абалынын башка нерселерге салыштырмалуу өзгөрүшүн</p>	<p align="center">Билгим келет</p> <p>Өз кыймылдын ылдамдыгын аныктоону</p>	<p>Механикалык кыймыл жөнүндө турмушта билгенин түшүнүп айтып бере алат; механикалык кыймылдын аныктамасын, формуласын талдап айтып берет.</p> <div data-bbox="1121 1256 1350 1350" style="border: 1px solid black; padding: 5px; text-align: center;"> $v = S/t$ </div> <p>Инсерт белгиси аркылуу өз оюн билдире алат;</p>
<p align="center">Билдим</p> <p>Механикалык кыймыл жана анын мисалдарын</p>	<p align="center">Билем</p> <p>Убакыттын өтүшү менен нерселердин абалынын башка нерселерге салыштырмалуу өзгөрүшүн</p>	<p align="center">Билгим келет</p> <p>Өз кыймылдын ылдамдыгын аныктоону</p>			
Жаңы тема	<table border="1" data-bbox="419 1664 986 1921"> <tr> <td data-bbox="419 1664 707 1921"> <p align="center">1-топ</p> <p align="center">Турмуштан кандай үн кубулуштарын билесинер?</p> </td> <td data-bbox="707 1664 986 1921"> <p align="center">2-топ</p> <p align="center">Биз жашап турган жаратылышта үн кубулуштарын-айырмалап айтып бере аласыңарбы?</p> </td> </tr> </table>	<p align="center">1-топ</p> <p align="center">Турмуштан кандай үн кубулуштарын билесинер?</p>	<p align="center">2-топ</p> <p align="center">Биз жашап турган жаратылышта үн кубулуштарын-айырмалап айтып бере аласыңарбы?</p>	Эки топко бөлүнүп дүйнөдө-көп үндөр бар экенин айтып берет; жаратылышка аяр мамиле кылуу керек экенин да түшүнүшөт.	
<p align="center">1-топ</p> <p align="center">Турмуштан кандай үн кубулуштарын билесинер?</p>	<p align="center">2-топ</p> <p align="center">Биз жашап турган жаратылышта үн кубулуштарын-айырмалап айтып бере аласыңарбы?</p>				

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН КАБАРЛАРЫ

Жаңы теманы презентациясы	Үн кубулуштары боюнча слайд; мультимедиялар, видеоматериалдар	Слайддан көрүп билгендерин түшүнөт; үн кубулуштар темасынан алган маалыматтарды салыштырып үйрөнүшөт.		
Жаңы теманы жалпылоо	<p align="center">Табышмак:</p> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 50%; padding: 5px;"> Чапаны ала-була Учканда кара буга Бирдеме көрүп калса Шакылдап салат чууга Тиши жок, тили бар Шаңшыган үнү бар Оозу курч ороктой Алгырды билип ал </td> <td style="width: 50%; padding: 5px; text-align: center;"> Сагызган Бүркүт </td> </tr> </table>	Чапаны ала-була Учканда кара буга Бирдеме көрүп калса Шакылдап салат чууга Тиши жок, тили бар Шаңшыган үнү бар Оозу курч ороктой Алгырды билип ал	Сагызган Бүркүт	Турмуш менен байланышкан табышмактын маанисин түшүнүп, айтып бере алышат; Т-схемасын колдонуп, жооп беришет.
Чапаны ала-була Учканда кара буга Бирдеме көрүп калса Шакылдап салат чууга Тиши жок, тили бар Шаңшыган үнү бар Оозу курч ороктой Алгырды билип ал	Сагызган Бүркүт			
Жаңы теманы бышыктоо	Тесттик тапшырмалар: Слайд:	Туура жообун ойлонуп, өз алдынча жооп беришет.		
Баалоо	Баалоонун критерийлеринин негизинде баалайт	Окуучулардын жообу бааланат		
Үйгө тапшырма	<p>1) Үн кубулуштарына Венн диаграммасын түзүп келүү</p> <div style="text-align: center;"> </div> <p>2) Бирды пайдаланып эссе жазып келүү: Улары тоодон үн салган, Кийиги зоодон тынч алган, Бугусу кирип чакырган Элиги черде бакырган Жайлоосу жашыл жибектей Жери жумшак балкыган</p>	<p>Өз алдынча үйрөнүшөт жана аткара алат.</p> <p>маалыматты өз алдынча түшүнүп жаза алат.</p> 		

Жыйынтыгында: Теманын алкагында электрондук окуу материалдарын 5-класстын мисалында колдонуу окуучулар үчүн сапаттуу билимдин негизги шарты катары каралат. Бул сабактын электрондук окуу материалдарынын топтому окуучулардын компетенттүү билим алуусуна көмөк берет деген ойдобуз.

Адабияттар:

1. Мамбетакунов Э.М., Мурзаибриамова Б.Б. *Табигый билим дени сак планетанын өбөлгөсү. КББАнын кабарлары, №2(30), 2014.*
2. “2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасынын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы” 1-, 9-, 11-б, 17, 19-б, 94-б.

3. Полат Е.С., Петров А.Е. Общие требования к электронному учебнику, созданному на базе Интернет-технологий//
4. Современный Сингапур. Школьное образование в Сингапуре. (<httpS://studinter.ru/sg/>; <https://ru.wikipedia.org>)
5. Финляндия. Финские школы. <https://inosmi.ru/countryterve.su>
6. Образование в Республике Корея. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
7. Казахстан создана информационная система электронного обучения “e-learning” для школ. <http://school.b2e.kz>
8. Смирнов А.В. Современные учебные информационно-измерительные системы. Физика в школе. – 2008. –№7. – 40-43.
9. Мамбетакунов Э.М., Рязанцева В.А. Табият таануу: Орто мектептин 5-кл. үчүн сынакка окуу китеби. – Б.: “Инсанат”, 2017, – 160 б.

Рецензент:
Мамбетакунов У.Э.,
педагогика илимдеринин доктору, профессор

*Абакирова А.Р.,
Кыргыз билим берүү академиясы,
илимий кызматкер,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**КЫРГЫЗСТАНДА ИНКЛЮЗИВДИК БИЛИМ БЕРҮҮ:
ПРОБЛЕМАЛАРЫ ЖАНА ПЕРСПЕКТИВАЛАР**

*Абакирова А.Р.,
научный сотрудник,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В КЫРГЫЗСТАНЕ:
ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

*Abakirova A.R.,
Senior researcher,
Kyrgyz Academy of education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**INCLUSIVE EDUCATION IN KYRGYZSTAN:
HISTORY AND PROBLEMS**

***Аннотация:** Макалада инклюзивдүү билим берүүнүн максаты, маңызы жана мүнөздөмөлөрү, инклюзивдүү билим берүү маселелери каралат, “инклюзивдүү билим берүү”, “интеграция”, “инклюзивдүү”, “сегрегация” түшүнүктөрү аныкталган. Республикада инклюзивдүү билим берүү Концепциясын ишке ашыруу. Автор Кыргыз Республикасында инклюзивдүү билим берүүнү өнүктүрүүнүн көйгөйлөрүнө жана келечегине өзгөчө көңүл бурат.*

***Аннотация:** В статье освещается цель, сущность и особенности инклюзивного образования, рассматриваются вопросы инклюзивного образования, дается определение понятиям «инклюзия», «инклюзивное образование», «интеграция», «сегрегация». О внедрении Концепции инклюзивного образования в Кыргызской Республике. Особое внимание*

автор уделяет на проблемы и перспективы развития инклюзивного образования в Кыргызской Республике.

***Annotation:** The article highlights the purpose, essence and features of inclusive education, discusses issues of inclusive education, and defines the concepts of "inclusion", "inclusive education", "integration", and "segregation". Introduction of the Concept of inclusive education in the Kyrgyz Republic. The author pays special attention to the problems and prospects of development of inclusive education in the Kyrgyz Republic.*

***Түйүндүү сөздөр:** мүмкүнчүлүгү чектелген балдар, инклюзивдүү билим берүү, адаптация, инклюзивдүү, интеграция, сегрегация.*

***Ключевые слова:** дети с ограниченными возможностями здоровья, инклюзивное об-*

разование, адаптация, инклюзия, интеграция, сегрегация.

Key words: *children with disabilities, inclusive education, adaptation, inclusion, integration, segregation.*

Азыркы мезгилде инклюзивдүү билим берүү маселеси бүткүл дүйнөдө актуалдуу. Кыргыз Республикасында да ал көңүлдүн сыртында калган жок. Ар бир өлкө бул процесстин ар башка этабында иш жүргүзүүдө. Өнүгүүсүндө көйгөйлөрү бар балдардын саны жыл сайын көбөйгөндүгүнө байланыштуу бул маселе өзүнө дыкат көңүл бурууну талап кылат [1, с. 4]. Советтик мейкиндикте бардык аймакта бир эле программа, окуу китеби боюнча билим берилген. Окуучуларга ар бир предмет боюнча бирдиктүү талаптар коюлган [2, с. 49]. Майып балдар атайын мектептерде окуган. Инклюзивдүү билим берүү КМШда ХХ кылымдын башында чыкты. Инклюзивдүү билим берүүдө ар бир балага ар башкача мамиле кылуу менен, ылайыкташтырылган окуу планды, адаптацияланган программаны түзүү керек. Кыргыз Республикасында мүмкүнчүлүгү чектелген (МЧ) балдарга 90-жылдардын ортосуна чейин билим берүү чөйрөсүндө *сегрегация* орун алган.

Сегрегация бул – мүмкүнчүлүгү чектелген балдардын кадимки балдардан окуу процессинде бөлүнүшү (б.а. ал дискриминациянын бир түрү). Инклюзивдүү билим берүү идеяларын ишке ашыруунун негизи болуп: КР мыйзамы, Бириккен Улуттар Уюмунун (1994) “Балдардын укугу жөнүндө” конвенциясы, КР “Билим берүү” (2003) жөнүндө мыйзамдары эсептелет.

Инклюзивдүү (кошуп) билим берүү (фр.inclusif – өзүн түзүүчү, лат. Include өзүнө кабыл алуу) мектепке чейинки жана мектептеги жамааттын жашоосуна МЧ балдарга толук катышканга мүмкүндүк берет.

Инклюзивдүү билим берүү жамааттын бардык иштерине МЧ балдарды аралаштырып катышканга арналган. Азыр МЧ балдардын ар кандай муктаждыктарын канааттандырууга ылайыктуу усул-формаларды иштеп чыгууга КРнын ББЖИМ, КББАнын адистери аракет кылууда. Эгерде инклюзивдүү билим берүүгө кирген өзгөрүүлөрдүн натыйжасында окуу процесси жакшырса, анда бардык балдар утушта болот. Бул – физикалык, психикалык, интеллектуалдык, маданий, этникалык жана башка өзгөчөлүктөргө карабастан, бирдей билим алуучу окуу процессин уюштуруу. МЧ балдар жашаган жериндеги мектепте өзүнүн курбу-курдаштары менен чогуу окуп билим алышат. Мүмкүнчүлүгү чектелген балдарды орто мектептин жалпы окуучулары менен окутуу үчүн атайын шарттарды түзүп берүү зарыл.

Өнүгүүсүндө өзгөчөлүктөрү бар балдар менен кадимки балдардын бирге окуусу бир класста өтүш керек. Инклюзивдүү билим берүүнүн негизи – курчап турган дүйнө, коом МЧ балдардын муктаждыктарына ылайыктап адаптациялоо жана өзүнүн потенциалын өнүктүрүү үчүн аларга шарттарды түзүп берүү. “Интеграция” жана “инклюзивдүү” терминдеринин айырмасын түшүндүрө кетели. Интеграция – МЧ балдар кадимки балдар окуган мектепке көнүшү керек десе, инклюзивдүү – мектеп МЧ балдарды кабыл алганга даяр болушу керек”-дегенди билдирет. “Инклюзивдүү” деген сөздү укканда адамдар ден-соолугунун натыйжасында МЧ балдарды ойлошот.

ЮНЕСКОнун (1995) жобосуна ылайык, өзгөчө билим берүү муктаждыгына ээ балдар төмөнкүчө классификацияланат: эмоциялык-эргтик; кеп маданияты жеткиликтүү өнүкпөгөн; окуудагы кыйынчылыктары көп; акыл-интеллектуалдык жактан өнүгүүсүндө артта калган; физикалык – нейромотордук

жактан көйгөйлүү; көрүүсү жана угуусу начар; жагымсыз чөйрөдө өскөн; этникалык топко караштуулар; көчө балдары; СПИД /ВИЧ, кант диабети менен ооруган; онкология жана гематология менен ооруган; девианттык (жүрүм-туруму моралдык нормадан) четтеген; ички, тышкы мигранттар; өзгөчө жөндөмдүүлүгү бар (таланттүү, зээндүү) балдар. Жогорудагы тизмеге тобокелчиликке шарт түзүлгөн, опурталдуу жагдайда өсүп жаткан (деликвенттүү укуктук нормадан четтеген) балдар менен толукталат [3, с. 5-6].

2019-жылы Кыргыз Республикасында инклюзивдүү билим берүүнү өнүктүрүү концепциясы иштелип чыккан. Концепциянын негизги максаты – билим берүү программаларынын вариативдүүлүгүн камсыз кылуу жана уюштуруу формаларынын көп түрдүүлүгү. Ошондой эле башталгыч мектептерде бардык сабактар боюнча адаптациялык программалар иштелип чыккан, бирок бекитиле элек [4]. Кыргыз Республикасынын өкмөтү тарабынан 2019-жылдын июль айында кабыл алынган “Кыргыз Республикасындагы инклюзивдүү билим берүүнү өнүктүрүү боюнча” токтому өтө маанилүү. Инклюзивдүү билим берүүнүн программасы 2019-жылы иштелип чыккан. Эксперттик топтун алдындагы маселе – атайын муктаждыктары бар балдарды окуу процессине кошуунун улуттук моделин калыптандырууга багытталган чараларды көрүү жана нормативдик укуктук базанын барын аныктап тактоо.

Инклюзивдүү балдар үчүн мектепте билим алуунун минималдуу стандарттары бекитилген, орто билим берүү чөйрөсүндөгү мамлекеттик стандарттын сынагы жүрүп жатат, мектепке чейинки, даярдоо программасына инклюзивдүү мамиле киргизилүүдө. Билим берүү жана илим министирлиги, ЮСАИД жана ЮНИСЕФдин колдоосу

менен Кыргызстанда инклюзивдүү билим берүүнү киргизүү боюнча Концепцияны сунуш кылды. Аны ишке ашыруу үчүн Ош, Баткен, Жалал-Абад жана Чүй областтарында эки жылдык долбоор ишке киргизилди. Бул концепциянын негизинде түзүлгөн программа билим алуу мүмкүнчүлүгүн жакшыртуудан сырткары, мугалимдерге жана башка адистерге балдарды окутууда жардам берет.

Бул долбоордун негизинде 10 мектепте жана 10 бала-бакчада МЧ балдарды окутуу механизмдери апробацияланды. 10 мектепте окуу жөндөмдүүлүгүн (окуу техникасын) жакшыртуу үчүн билим берүү киргизилди. Инструментарийлер (текшерүү ыкмалары) жана механизмдер долбоордун соңунда көптөгөн бала-бакчага жана мектептерге таратылат [5].

Коростылев Б.А., Котова Г.Л., Тер-Григорьянцтын Р.Г. пикири боюнча: “Инклюзивдүү билим берүүнү орто мектептерге киргизүү үчүн төмөнкү механизмдер болбосо, комплекстүү шарт түзүлбөсө инклюзивдүү мектеп боло албайт”. Бул программаны ишке ашыруу үчүн материалдык-техникалык, программалык-методикалык, окуучуларды социалдык-педагогикалык колдоо, кадрлардын камсыз болушу сыяктуу бүтүн комплекстүү чаралар зарыл [6.С.49].

Ата-энелердин, педагогдордун, эларалык фонддордун жардамы менен көптөгөн жетишкендиктерге ээ болгондугуна карабастан, Кыргыз Республикасында мектептерде инклюзивдүү билим берүүнү уюштурууда көптөгөн маселелер бар.

- китептердин, окуу-методикалык комплектердин жана колдонмолордун жетишсиздиги. Инклюзивдүү мамлекеттик стандарттардын негизинде иштелип чыккан жеке жана адаптацияланган окуу пландарын,

программаларын иштеп чыгууну талап кылат;

- мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу системасын түбүнөн кайра карап чыгуу (мугалимдердин даярдыгын камсыз кылган, атайын дисциплиналардан турган жаңы модулдарды кошуу) бардык педагогикалык топту кайра даярдоо зарыл;

- адистердин жетишсиздиги: логопеддер, психологдор, дефектологдор, тьюторлор (ассистент), социалдык педагогдор, адаптивдүү дене-тарбия боюнча адистер;

- материалдык-техникалык базанын жетишсиздиги, мектептердеги жалпы жана индивидуалдуу колдонулуучу атайын жабдыктардын жоктугу (материалдык-техникалык базасын жаңылоого каражаттын жоктугу);

- квалификацияны жогорулатууга жана педагогдордун айлык акысын төлөө үчүн мектепке бөлүнгөн субсидиялардын чектелиши;

- жалпы педагогдордун МЧ балдар менен иштөөгө кесиптик жана психологиялык жактан даяр эместиги (атайын ыкмаларга, методдорго, окуу каражаттарына ээлик кылбоо, толкундануу, коркуу, билим алууда өзгөчө муктаждыктарга ээ болгон балдар менен сүйлөшүүдө тажрыйбанын жоктугу);

- коомчулукта майыптарга терс мамиле кылуу, стереотиптер, чектелген ой жүгүртүү;

- мектепте медициналык колдоо көрсөтүүнүн жоктугу;

- инклюзивдүү билим берүүнүн декларативдүү мүнөздө болушу: аны ишке ашырууда так, даана калыптанган механизмдин жоктугу;

- Даун синдрому, аутизм, интеллектуалдык жактан артта калган балдар жалпы мектепти бүтүргөндөн кийин аттестат алуудагы кыйынчылыктын жаралуусу;

- билим берүү, эмгек жана социалдык өнүктүрүү, саламаттык сактоо министрликтеринде майып балдар жөнүндө артүрдүү маалымат бар, бирок маселелер комплекстүү чечилбей келе жатат жана арасында карым катнаш жок;

- жалпы билим берүү мекемелер менен атайын (коррекциялык) мекемелердин ортосундагы тоскоолдуктар;

- “инклюзивдүү мектептин” кабыл алынган улуттук индикаторлору жок.

Кыргызстандын жалпы билим берүү мектептерине инклюзивдүү билим берүүнү киргизүүдө азыркы учурда көптөгөн көйгөйлөр бар. Учурда бизде атайын психологиянын жана педагогиканын илимий-методикалык базасы бар, мүмкүнчүлүгү чектелген балдарды окутууда топтолгон тажрыйба бар, ошондой эле өз балдарына кең келечек каалаган ата-энелер да арбын. Келечекте өлкөбүздүн билим берүү системасына инклюзивдүү билим берүүнү киргизүүнү ишке ашырса, бул билим берүү процессинин баардык катышуучуларына өзүнүн жакшы натыйжаларын бермек.

Адабияттар:

1. *Психология-медицина-педагогикалык консультация ишмердиги боюнча маалымат-методикалык окуу куралы. 2016. 4-б.*
2. *Добаев К.Д. Кыргыз Республикасынын билим берүү системасынын жаңы этапта өнүгүүсү жөнүндө [Текст] К.Д. Добаев // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары. – 2016 №2 (38). С. 49.*
3. *Кыргыз Республикасындагы билим берүүнү гендердик жана инклюзивдик өлчөө. Аналитикалык отчет. – Б., 2016. – 42-б.*

4. *Инклюзивдик класста индивидуалдык окуу планын ишке ашыруу боюнча колдонмо.* – Бишкек, 2016. – 55-б.
5. *Интернет ресурстары*
URL:<http6://www.bulak.kg/show/5370>
6. *WPRKYRGYZSTAN: Кыргыз Республикасындагы инклюзивдик билим берүү.*
- Билим алуу укугунан ажыраган балдар. Электрондук ресурс//*
7. *Инклюзивдик билим берүү: натыйжа, тажрыйба жана келечек иштин жөнү. // Эл Аралык илимий – практикалык Конференциянын материалдары жыйнагы. Ред. Алехина С.В.:М.: МГППУ, – 2016. 528-б.*

Рецензент:
Асипова Н.А.,
педагогика илимдеринин доктору, профессор

*Бегалиева Толкун Ибирагимовна,
№11 К. Султанов атындагы орто мектеби,
кыргыз тили жана адабияты мугалими,
Кыргыз Республикасы, Алай району*

**БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫН МОДЕЛДЕШТИРҮҮГӨ
ЭКСПЕРИМЕНТТИК МАМИЛЕ**

*Бегалиева Толкун Ибирагимовна,
учитель кыргызского языка и литературы,
средняя школа № 11 имени К. Султанова,
Кыргызская Республика, Алайский район*

**ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫЙ ВЗГЛЯД НА МОДЕЛИРОВАНИЕ
СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ**

*Begalieva T.I.,
Secondary school №11 named after K. Sultanova,
teacher of Kyrgyz language and literature,
Kyrgyz Republic, Alai district*

**EXPERIMENTAL VIEW OF MODELING
THE EDUCATION SYSTEM**

***Аннотация:** Макалада улуттук баалуулук менен жаңы технологиялар негиздеринин айкаштык өзөгү белгиленет. Автор педагогикалык изилдөөлөрүнүн көрсөткүчтөрүнө, натыйжаларына таянып, билим берүү системасын моделдештирүү үчүн – буга чейинки жана бүгүнкү мектеп, анын окуу-тарбия процессине «эксперименттик диагноздоочу аналитиканы» жүргүзөт. Актуалдуу маселени чечүүдө жаңы идеяларды, практикалык сунуштарды киргизет. Мектепте кыргыз тили жана адабиятын окутуу боюнча альтернатив программанын артыкчылыгына токтолот.*

***Аннотация:** В данной статье рассматриваются основы сочетаний национальных ценностей и новых технологий. Автор предполагая показателей, результатов педагогических исследований: проводить «экспери-*

ментальную диагностическую аналитику» прошлую и сегодняшнюю школу, ее воспитательно-обучающегося процесса, для того чтобы моделировать систему образования. Анализируя актуальные проблемы, дает практические рекомендации и новые передовые идеи. Показывает лучшие стороны альтернативных программ обучения в школе кыргызского языка и литературы.

***Annotation:** This article discusses the basics of combining national values and new technologies. The author assumes the indicators, the results of pedagogical research: to conduct "experimental diagnostic analytics" of the past and present school, its upbringing and learning process, in order to model the education system. Analysis of actual problems asks research questions, offers practical recommendations and new innovative ideas. It shows the best aspects*

of alternative educational programs in the schools of Kyrgyz language and literature.

Түйүндүү сөздөр: негиздер айкаштыгы, эксперимент, диагноздук аныктама, бүгүнкү окуучу, мектеп, альтернатив программа.

Ключевые слова: основы сочетаний, эксперимент, диагностических определений, сегодняшний ученик, школа, альтернативная программа.

Key words: basics of combinations, experiment, diagnostic definitions, today's student, school, alternative program.

1. Улуттук баалуулуктар жана жаңы технологиялар негиздеринин айкалыштыгы.

Ар бир улуттун өзү мекендеген жерсуусу, андагы турак-жайы, өнөр жайы, чарбасы – материалдык баалуулуктары болсо, ар бир улуттун өзүнө гана таандык тили, илим-билими, маданияты – руханий баалуулуктары бар экени белгилүү. Улуттун материалдык жана руханий баалуулуктары:

1. Жеке инсан, анын калыптануу маданияты;
2. Үй-бүлө, анын жашоо-турмуш маданияты;
3. Коом, анын өсүп-өнүгүү маданияты негиздерин түзөт.

Бул негиздер ааламдашуу доорунда материалдык байлыктары – экологиялык таза-лык, экономикалык туруктуулук менен, ал эми руханий байлыктары – нравалык бийиктик, мамлекеттик мыйзамдуулук менен эпохалык жаңыланууда. Мындай жаңылануулардын алдыңкы сабында инновациялык технологиялар турат. Биздин кылымдагы илимий-техникалык жетишкендиктер Билим берүү системасын санариптештирип: медиа жана интернет булактары, электрондук китепкана, электрондук журнал, электрондук күндөлүк, электрондук көзөмөл, электрондук сабактар, интерактивдүү усул-

дар, электрондук интерактивдүү доска, онлайн тесттер, онлайн курстар, онлайн олимпиадалар ж.б. жаңы технологиялар негизин киргизди.

Анын таасирлери жөнүндө бир кызык фактыны мисал келтирейин. 2019-жыл – “Өлкөнүн аймактарын санариптештирүү жылына карата” (1-сентябрь 2019-жыл) “Бүгүнкү күндүн жана санариптик келечектин кесиптери” деген темада ачык тарбиялык сабак үчүн мастер-класс даярдалып, сабак өтүлө баштаган. Теманын “Санариптик” деген термини “САН+АРИП” – ЦИФРАЛЫК-ЭЛЕКТРОН” – “Цифралык башкаруу байланышы” – экени түшүндүрүлүп, окуучуларга: “Санариптик келечектин кесиптери” жөнүндө өз ой-пикирлерин айтуусу сунушталган. Күтпөгөндөй Бегадил кызы Асемдин (11-класс) айткандары талкуу жаратты. Анын сөзүн өзгөртпөй берсем: “Санариптештирүү – келечекте бардык кесиптерди жоет. Жок кылат. Келечекте мугалимдер да керек болбойт. Сабактар электрондук окулат. Балдар бакчасына тарбиячылар да керек эмес. Электрондук-роботтор иштешет. Ал эмес, төрөгөн балаңды да үйдө электрон-робот багып, тамак берип карай берет. Электрондук базар, электрондук тамак-аш жасоо... Демек, кесиптин деле кереги жок” – деген скептик көз караш. Албетте, Аземге башкалардын реалдуу ойлору жана сабактын жүрүшүндөгү “дүйнөлүк, россиялык, кыргызстандык эмгек рыногундагы” көп суралуучу кесиптер жөнүндө маалыматтар аркылуу туура багыт берилди дечи. Ооба, бүгүнкү күндү да, келечекти да электрондук байланыштарсыз элестетүү мүмкүн эмес. Менин айтайын дегеним, жаңы технологиялардын негиздери: жандуу сөз, жандуу жөндөм, жандуу иш-аракетке ээ тарбиячылардын, мугалимдердин ордун алмаштыра албайт. Азыркы жаңы технологиялар менен катар Сухомлинский В.А., Амонашвили Ш.,

Гузик Н.П., Шаталов В., Исаков Б., Бекбоев И. ж.б. дидактиктердин идеялары жана мыкты педагогдордун жаңы ысымдары улантылып, биздин цивилизацияны суктандырган “Фин кереметиндей” билим берүү системасынын жашашы зарыл. Жаңы технологиялар окуучуларды “Виртуалдык жасалма дүйнө” менен алектенип, табигыйлыктан ажырап калуусун шарттоого тийиш эмес.

Жаңы технологиялардын негиздери:

1. Окуучу, анын билим алуу иш-аракети үчүн;
 2. Мугалим, анын педагогикалык иш-мердиги үчүн;
 3. Билим берүү системасы, анын “Мамлекеттик стандартты” ишке ашыруусу үчүн кызмат аткарат.
- Эгерде улуттук баалуулуктардын маданий негиздери менен жаңы технологиялардын кызматтык негиздерин айкалыштырып карасак:

Улуттук баалуулуктардын маданий негиздери	Жаңы технологиялардын кызматтык негиздери
<ol style="list-style-type: none"> 1. Жеке инсан: акыл-эс маданияты 2. Үй-бүлө: жашоо маданияты 3. Коом: өнүгүү маданияты 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Окуучу: билим аракети 2. Мугалим: ишмердик аракети 3. Билим берүү системасы 4. Стандарттык аракети

болсо, анда негиздер айкалыштыгынын өзөгүн – **жеке инсан – окуучу бала – балдар** түзөт да, коом жана үй-бүлө, Билим берүү системасы жана мугалим – **“балдардын дени сак, эстүү, бактылуу калыптандырылышына”** милдеттенет, – деп тыянак чыгарууга болот. Демек, баалуулуктар жана технологиялар негиздери бүгүнкү окуучулардын ден соолугу менен акыл-эсине зыян келтирбегендей, келечек бактысынан адаштырып, тоскоолдук кылбагандай колдонулушу керек.

2. Билим берүү системасын моделдештирүү үчүн "эксперименттик диагностика".

Билим берүү системасынын "Жаңы стратегиясы" моделдештирилүүгө тийиш болсо, анда ал буга чейинки жана бүгүнкү билим берүү системасынын "диагностдук аныктамалары" аркылуу жүрүшү керек. Маселени кененирээк кароо максатында темадагы "система", "модель", моделдештирүү (моделиро-

вать), "эксперимент", "диагноз" деген терминдерди чечмелөөгө туура келет.

Система – "Бүтүн, бөлүктөрдөн түзүлгөн туташтырылган" деген түшүнүк. (В.В.Иванов. "Школьный словарь иностранных слов" Москва-1990. 191-б)

Модель – "Бир буюмдун үлгүсү, кеби, конструкциясы, геометриялык чиймеси, өзүндөй чоңойтулган же кичирейтилген үлгүсү, кеби" деген түшүнүк.

Моделировать – "Учурдун талабына дал келгендей өркүндөтүү, заманбап жаңылоо, өзгөртүү" деген түшүнүк. (В.В.Иванов. "Школьный словарь иностранных слов". 140-б).

Эксперимент – "Колдонуп сынап көрүү, текшерүү" деген түшүнүк.

Диагноз – "Ооруну табуу, белгилөө" деген түшүнүк. (К.К. Юдахин." Орусча-кыргызча сөздүк" Москва-1957. 160-б)

Түшүнүктөрдөн каралып жаткан маселенин: "Билим берүүдөгү бүтүндүн бир бөлүгү – балдардын он жылдан ашык өмүрү

калыптандырылган – мектеп, андагы окуу-тарбия процессинде **(билим сапаты үчүн кымындай да пайдасы жок, убакытты жана күчтү текке коротуучу)** тажрыйбалык сыноолор көрсөткөн иштерди таап, белгилеп, анын азыркы учур талабына ылайык өзгөртүлгөн үлгүгө келтирилиши" – деген негизги мааниси такталат.

"Эксперименттик диагноздоо "идеясы жакынкы беш жыл аралыгында жүргүзүлгөн педагогикалык изилдөөлөрдөн алынды. Изилдөөлөрдө: ар жыл сайын жогорку (9-10-11-кл.) класстарды (мурунку классты да) сентябрь, октябрь айларында "диагноздук мезгилден" өткөрүлгөн. Диагноздук мезгилде ар бир окуучунун жалпы (адамдык) жана жеке (билимдик) абалына – **"кантип, эмнеден, кандайча – өзүнүн үстүндө иштөөсү"** солгундагандыгы, эми аны кайсы тараптан, кандай машыгуулар менен **"Кайра калыбына келтирүү"** керектиги аныкталган. Айрым окуучуларда диагноздоо ар кандай мүнөздө кийинки чейректерде да байкалган. Дал ушул диагноздук мезгилдин изилдөөлөрүнүн жыйынтыгынан жогорку (9-10-11-кл.) класстардын окуучуларынын:

- 10-15%"жакшы" – "4-5ке" окугандар;
- 50-60%"окуса окуй турган, бирок эмнегедир орто саар" – "3-4кө" (бир-эки"5ке") окуй тургандар;
- 20-25% "орто" – "3кө" ("начар" – "2ге" эле) окуй тургандар тузө турганы белгилүү болгон.

Бул көрсөткүч боюнча ар бирине өзүнчө талдоо жүргүзсөк: анда "жакшы" – "4-5ке" окугандардын арасында билими ("5тен" жогору баа койгудай) мыктылары да, жеңил котормолонуп жетишкени да кездешсе; ал эми "окуса окуй турган", бирок эмнегедир "орто саар" – "3-4кө" окуй тургандардын арасында билимге чындап киришсе "жакшы окугандарды" басып өтө тургандары да, окуусу бирде жанданып, бирде басандагандары да,

"Окусам!" – дегени менен ага шарты (иши көп, сабактан калат) жоктору да, жөн эле кайдыгер келип – кеткени да болсо; ал эми "орто" – "3кө" ("начар" – "2-3кө") окугандардын арасында башталгыч класстардан эле көңүл бурулбай калганы да, "начар окуйт" деген сөз мугалимдери, классташтары, ата-энелери тарабынан биротоло энчиленип берилип, эми эч кызыкпаганы да, канча аракет кылып, күнүгө сабакка келсе деле "үчтөн" башы көтөрүлбөгөнү да бар. Кызыгы, изилдөөлөр көрсөткөндөй "орто саар", "орто", "үчтүктөр" арасында – аракетин – мектеп жылдарында магдырап уктап жаткандай, өз мезгили келгенде керектүү билимди өздөштүрүп үлгүрө турган (турмуштан – "4-5ти" алуучу) жөндөмдүүлөрү басымдуу.

"Диагноздук мезгил" менен катар өзүмдүн педагогикалык ишмердигим:

"Кыргыз тилин жана адабиятын" окутуунун усулдары, сабак, программа, план-конспекти ж.б. изилденди. Изилдөөлөрдө: көрсөткүч боюнча бир класстын 50%тен ашык, көпчүлүгүн түзгөн – "окуса окуй тургандарды" "үчтөн төрт бешке" жылдырып өздөштүрсө болобу? Быйыл гана, мектепти бүтүрөр чакта "диагноздолуп" – "артта калган жылдар – аксаган билимдер – өзүнүн үстүндө иштөө" жөнүндө билип, ойлонуп, эми да кеч эмес экенин түшүнгөн окуучулардын аракетин 5-6 айлык кыска мөөнөттө ишке ашыруучу даяр усул барбы? Кайсы усулду колдонуу керек? Традициялык усул-дубу, же традициялык эмес усул-дубу? Мындай шартта жаңы ыкмаларды табуу керекпи? Жаңы ыкмалар канчалык деңгээлде натыйжа берет? Өздөштүрүлбөй калган бөлүмдөрдү бириктирип түшүндүрүү үчүн "Альтернатив программа" түзүү зарылбы? Практикалык машыктыруу үчүн кантип убакыт табуу керек? Окуучу менен индивидуалдык иштөөгө кантип үлгүрсө болот?" ж.б. суроолорго жооптор изделди.

Изилдөөлөрдүн жүрүшүндө педагогикалык ишмердигиме мамилем өзгөрүп, бир катар изденүүлөр менен:

1. Жазуу ишине машыктыруу
2. ЖРТга ар тараптан машыктыруу
3. Акын-жазуучулардын өмүр чыгармачылыгын "таяныч-конспекти" менен окутуу
4. Кыргыз тилинин грамматикасын "альтернатив программа" менен окутуу
5. Чыгармаларды "маалымат топтомдор" менен окутуу
6. Кеп маданиятын калыптандыруу
7. Ч. Айтматовдун чыгармаларын "альтернатив программа" менен окутуу
8. Тыныш белгилерди тексти изилдөө аркылуу үйрөтүү ж.б. эксперименталдык тажрыйба пайда болду.

Эксперимент: мугалим үчүн

- Альтернатив программа, маалыматтык топтом

- Таяныч каражат, тексттер, тесттер

Эксперимент: окуучу үчүн

- Өзүнүн үстүндө иштөө – машыгуулар
 - Билимин калыбына келтирүү, колдонуу (турмушта пайдалануу)

Эксперимент: окуу процесси үчүн

- Изилдөө – диагноздук мезгил
 - Сыноо жана байкоо жүргүзүү
 - Натыйжа жана жыйынтык иштеринен турду.

Эсперименттин басымдуу бөлүгүн машыктыруучу практика түздү. Тынымсыз машыгуу спортто, искусстводо ийгиликтерге жетиштиргендей, билимде да көздөгөн максатка жеткирди. Мисалы: Жазуу ишине машыктыруунун жүрүшүндө "окуса окуй тургандардын" көбү – "жакшы" окуй тургандардын, ал эми "жакшы" окуй тургандар – "чыгармачылык" баскычка которулду.

(Т. Бегалиева “Кыргыз тили жана адабиятын мектепке окутуу боюнча эксперименттик изденүүлөр” китеби. Бишкек – 2019-ж. 3-8-21-б).

Андыктан темадагы "...мектеп, анын окуу-тарбия процессинде билим сапаты үчүн кымындай да пайдасы жок, убакытты жана күчтү коротуучу" – деп диагноздук белгиленген иштерди таап, аларды "азыркы учур талабына ылайык өзгөртүлгөн үлгүгө" келтирүү үчүн, **буга чейинки жана бүгүнкү окутуучулар менен окуучуларга** (кудум эле жогорку 9-10-11-класстардын окуучуларынын адамдык-билимдик абалын изилдөөдөн алынган көрсөткүчтөр сыяктуу) **изилдөөлөрдү жүргүзүп**, билим берүү системасын мындан ары жаңылоону моделдештирүүгө төмөнкүлөрдү киргизүүгө болот.

1. Буга чейинки жана бүгүнкү окутуучулар сабакка кереги бар да, кереги жок да жетекчилик, текшерүүчү ж.б. талап кылган 10дон 20га чейинки папка-документтерди кагаз иштери менен толтурууга убактысынын көп бөлүгүн коротуп, сабакка даярдануу, сабак өтүү, окуучулар менен жандуу иштөө экинчи планга жылдырылса, эми мындан ары окутуучулар убактысынын басымдуу бөлүгүн (айрым папка документтерден колун бошотуп) сабакка даярдануу, сабак окутуу, окуучулар менен иштөө үчүн жумшай алгыдай шарттар каралууга тийиш.

2. Буга чейинки жана бүгүнкү күндө класстагы ар бир окуучу жаңы теманын үстүндө мугалим менен биргеликте машыгуу үчүн (класстагы окуучулардын санына жараша) аз өлчөмдөгү 0,5 – 1 минуттук “индивидуалдык иштөө убактысына” туура келип, же такыр жекече машыктырылбай, билим жагынан аксап калган болсо, эми мындан ары ар бир окуучу өзгөчө так жана табигый илимдер, тилдерди үйрөнүү сабактарында 3-5 минуттук (8-10 минут) мугалим менен биргеликте түшүнүп, практикалык машыктыруучу – “индивидуалдык иштөө убактысына” ээ болуусу керек.

3. Буга чейинки жана бүгүнкү окутуучулар көп саат алып, көбүрөөк акча иштеп табууну көздөшүп, (Мисалы: Кыргыз тилин жана адабиятын окутуунун жумасына босого жүктөмү – 18 саат) бирок жумасына - 18 саат окуткан мугалим – структурасын кыскартып жазган күндө да, азы 18ден 36 бетке чейин план-конспекти жазып, күнүгө 4-5 сааттан сабак окутуп, (а чынында, 18-20 саат – акчасы көп, мугалимдин өзүнүн пайдасы үчүн жакшы болгону менен) шашылган, жык-жыйма ритмде сабактын сапатын төмөндөтүп, сабактан тышкары учурда окуучулар менен иштегенге колу бошобой келген болсо, эми мындан ары окутуучулардын жумалык жүктөмү – 12-14 сааттан ашырылбай, ушул эле 12-14 саат үчүн 18 сааттык өлчөмдөгү айлык акы төлөнүп берилип, азы 20-30 беттик план-конспекти жазып, күнүгө 3-4 (2-3) сааттан сабак окутуп, бош убактысында сабактын сапатын жогорулатуучу керектүү адабияттарды, (адабий чыгармаларды ж.б. илимий-публицистикалык макалаларды) китептерди окуганга, каражаттарды таап колдонгонго, чыгармачылык изденүүлөргө, окуучулар менен кошумча сабактарды өтүүгө, ийрим ж.б. иштерди жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк алуусу зарыл.

4. Буга чейин жана бүгүнкү окуучулар мектепте алган баалары менен жиктелип, "үчкө окугандар" – кемсинтиле басмырланып, ал эми "жакшы окугандар" – сүймөнчүлүккө ээ, мактоого алынып, (а турмуш чындыгы менен мугалимдин койгон баасы алдагачан дал келбей, мектепти "начар бүтүргөндөрдүн" жашоодогу өз ордун табуусу менен далилденип) теңсиздиктерде калыптандырылып (баланын баа менен ченелгис жеке жөндөмү, адамдык сапаты, өмүрү, ден соолугу, инсандык келечеги сырдуу аздектелбей) келген болсо, эми мындан ары мектеп, анын окуу-тарбия

процесси: башталгыч класстарда – ар бир бала эстүү, ар бир бала жөндөмдүү, ар бир балада жакшы делинип, балдар бири-биринен айырмаланбай, таанып-билүүнүн жөнөкөй негиздери (сүрөт, музыка оюн, сейил ж.б.) менен окутулуусуна; 5-9-класстарда – балдар өздөрүнүн каалоосу менен жөндөмүнө карай физика-математикалык, тилдер, табигый илимдер, көркөм-эстетика жана жөнөкөй класстарда окууну тандашып, билимдердин багыттык тереңдетилип окутулуусуна; 10-11-класстарда – жогорку окуу жайына тапшырууга жана бүтүрүү экзамендерине даярдоочу практикалык машыктыруучу программалар менен окутулуусуна шарттарды түзгөндөй моделдештирилүүсү талапка ылайык келет.

Кыргыз билим академиясынын президенти Алмазбек Токтомаматовдун "Канткенде Билим берүү системасы Кыргызстанды өнүктүрүп кетет?" деген макаласында: "Билим берүү системасы абдан консервативдүү, ал дароо өзгөрбөйт, аны өзгөртүү үчүн жылдар керек. Азыр жасалып жаткан иштердин жыйынтыгын болжолдуу түрдө алды 4-5, арты 10-15 жылда көрүүгө болот. Эгер ушундай болсо, анда билим берүү системасы дайыма эле турмуштан артта калып жүрө береби?!"

Буга кошумча, акыркы изилдөөлөргө ылайык, алынган билим 5 жылдан кийин эскирип калууда. Андай болсо, окуучу мектепти бүткүчө 2 жолу, жогорку окуу жайына тапшырса, аны аяктагыча 3 жолу эскирип калууда. Андай эскирип калган билимди эмне үчүн алып жатабыз?!

Негизи билим берүү системасы коомдон алдыда жүрүп, аны багыттап, ага жол көрсөтүп турушу керек эле да. Андай болбогондо билим берүү системасынын кереги болбу?

Бизде аналитика маселеси колго алынбай калган да, педагогика илиминин абалы

чеке жылытарлык эмес. Аналитиканы күчөтүп, илимди өнүктүрүү менен катар бир нече маселени да чечүүгө туура келет." – деген пикирин да ("Шоокум" журналы №4. Сентябрь, Октябрь. 2020-ж. 8-9-10-б) буга чейинки жана бүгүнкү билим берүү системасына карата айтылган "диагноздук аныктамалар" деп кароого болот. Жогоруда билим берүү системасын моделдештирүү үчүн сунушталган "эксперименттик диагноздоо" боюнча илимий-практикалык изилдөөлөр "аналитиканын бир формасы" катары кызмат аткарат.

2. Альтернатив программанын артыкчылыгы.

Менин кыргыз тили жана адабияты боюнча эксперименттик иштеримдин негизги бөлүгү "альтернатив программдан" турат. Альтернатив программа менен иштөө мамлекеттик программанын айрым кемчилдиктерин жоюп, окутуунун сапатын жакшыртат.

Терминди түшүндүрсөм: "**Альтернатив**" – "Экинин бирин тандоо мүмкүнчүлүгү, же болбосо бир неченин бири-бирине алмаштырган мүмкүнчүлүктөрү, же мүмкүн болгон, айырмаланган жалгыз артыкчылыгы" деген маани. (В.В. Иванова "Школьный словарь иностранных слов", Москва – 1990, 23-бет).

Альтернатив программа менен теманы, же бир нече теманы, же бир чоң бөлүктү окутуу үчүн, мамлекеттик программага ылайык, окутууга ыңгайлуу башка темаларды түзүп, көлөмүн тандоо менен ишке ашырылды. Альтернатив программанын артыкчылыктарынын бири – кыргыз тили сабагында – "Билимди кайра калыбына келтирүүчү" машыктырма усулу болсо, дагы бири – адабият сабагында – "Акын-жазуучулардын өмүр чыгармачылыгын" жана чыгарманын "маалымат топтомдору" менен жеткиликтүү изилдеткен усулу болду. Альтернатив программа аркылуу гана ар бир

сабактын (белгилүү убактысында) окуучуларды "Жазуу ишине (жат жазуу, баяндама, же текст менен иштөө) машыктырып сабаттуулукка жана кеп маданиятына көнүктүрүү мүмкүнчүлүктөрү табылды.

Мисалы: 11-класстын "Кыргыз тили" китебиндеги 5-11-класстардын программасын жалпылаштырып системалаштырган (кайталоочу) практикасы аз каражаттары: Жалпы Республикалык тестирилөөдөгү "Кыргыз тилинин практикасы", "Окуп түшүнүү", "Сүйлөм толуктоо", "Окшоштуктар" ыкмаларынын логикалык талаптарына жооп бербегендиктен, ЖРТга даярданууда окуучуларды кызыктырып канааттандырбайт. Андыктан, "Тестирилөөгө комплекстүү даярдоо" эксперименти үчүн бүтүрүүчүлөргө изилдөө жүргүзүлүп: көркөм стиль боюнча – 35 саат, публицистикалык стиль – 12 саат, илимий стиль – 15 саат, иш кагаздары – 32 саат: жалпы – 94 саат темалардан турган "Эксперименттик альтернатив программа" сунушталган. Бул программада" токтом, арыз, маалымдама, буйрук, макала, очерк ж.б. бир нече түрлөрү салыштырылып, практикалык тапшырмалар менен берилген. Окуучулар программаны карап чыгышып, андан өздөрү билбеген, өздөштүрүлбөй калган темаларды белгилеп көрсөтүшкөн. Жыйынтыгында: окуучулардын – 54% иш кагаздары, 28% илимий-публицистика, 16% көркөм стиль боюнча практикалык машыгууга муктаж экендиги аныкталган. Өзгөчө бүтүрүүчүлөргө кыргыз тилинин лексика, морфология, синтаксис боюнча талдоолор үчүн түзүлгөн – машыктыруучу "альтернатив программа" өтө жаккан. Ал кыска мөөнөттө комплекстүү түрдө билимдерин калыбына келтиргендиктен ийримдин сабагында "индивидуалдык машыгууну" каалашкан.

Альтернатив программа эксперименттик сыноолор менен изилденген ийгиликтүү на-

тыйжаларга ээ. Анын бири” Форматтык изилдөө презентациясы” менен сыналган “Кандай гана мыкты идеал жазуучу” Ч.Айтматовдун “Тоолор кулаганда” романы жана кыргыз тили сабагында “Мамлекеттик тилдин деңгээлдери” талабына ылайык эне тилинде сүйлөөнүн “активдүү сөз минимумун” изилдеткен “Чыгарманын текстиндеги сүйлөмгө мүчө боло албаган сөздөр” деген альтернатив темалар окуучулардын жаңыча иштөөсүнө мүмкүнчүлүктөрдү пайда кылды.

9-класстын “Кыргыз тилин” окутуу программасында “Сүйлөмгө мүчө боло албаган сөздөр”: Каратма сөз – 2 саат, Киринди сөз – 3 саат, Сырдык сөз – 2 саатка бөлүнүп окутулса, альтернатив программанын 1-сабагында, бир саатта эле Каратма, Киринди, Сырдык сөздөрдүн теория-практикасы таяныч-каражат аркылуу маанилик айырмачылыктары, пунктуациялык ж.б. окшоштуктары салыштырылып окутулуп, машыгуучу чакан текстти иштеген соң, жат жазуу да алынат. Программанын калган 5-6-саатында китептеги көнүгүүлөрдөн тышкары, адабий китептердеги көркөм тексттерден изилдеп үйрөнүшөт. Окуучуларга теманы майдалап үйрөнгөнгө караганда (айрым окуучулар унутуп калышат) топтоштурулуп, ар бир сабакта көрүп турган таяныч - кабыл алууга жеңил, эске тутууга оңой. Альтернатив программанын "бирдиктүү теориясы жана машыктырууга мол практикасы" өздөшүүнү жакшыртат.

Мисалы: Быйылкы окуу жылында “Сүйлөмгө мүчө боло албаган сөздөрдү” үйрөнүү үчүн 9-класстын окуучулары:

1. Айтурган: Б.Чотурованын "Ак булуттар алып кеткен Асанкалый Керимбаев" китебин;

2. Нурболот: Лора Инголс Уайдердин “Прериядагы үй” китебин;

3. Элнура: Кетрин Петерсон, Жан Петерсондун “Таш жүрөк” китебин;

4. Бурмагүл: “Боз үй” жөнүндө маалымат колдонмо (Астед уюму) китебин;

5. Сауле: Бектенов, В.Горячиктин “Смех Куйручука” китебин;

6. Марат: А.Эркебаевдин “Жаныш-Байыш эпосу” китебин;

7. Нурзат: Пем Муньос Райандын “Кыялкеч Еспаренса” китебин;

8. Элдияр: Проспер Мераниндин “Кармен” опера-спектаклин;

9. Феруза: Джек Лондондун “Ак азуу” китебин;

10. Айгерим: Абайдын ыр (казак тилинде) китебин;

11. Эрлан: Марк Твендин “Хеклберри Финндин жоруктары” китебин окуп, сабакта бир эле мезгилде чыгарма сюжетин (4-5 минут) сүйлөп берип, ага кошумча чыгарманы окуп жатканда жазып алган Каратма, Киринди, Сырдык сөздөр катышкан сүйлөмдөрдү (эки баракта) тапшырып, ошол эле учурда чыгарманын окуясы, же каарманына байланыштуу өзү түзгөн сүйлөмдөрдү доскага жазып, тыныш белгилерин коюшкан. (22 беттен турган окуучулар жазып алган "Сүйлөмгө мүчө боло албаган" сөздөрдүн тексти макалынын көлөмүнө батырылбагандыгы үчүн кечирим сурайм).

Жыйынтыгында: “Чыгарма текстиндеги сүйлөмгө мүчө боло албаган сөздөрдү” үйрөнүп гана чектелбестен, ар түрдүү географиялык алкактардын жашоо өзгөчөлүгү, ар түрдүү элдердин маданияты менен таанышышты. Бул п.и.д., профессор С.К. Рыспаевдин: "Эне тилин дүйнөнү таанып-билүүнүн каражаты жана чындыкты чагылдыруунун куралы, ошондой эле башка окуу предметтери боюнча билим алуунун куралы катары колдонууга көнүктүрүү. Эне тили аркылуу улуттук баалуулуктарды, жалпы адамзаттык рухий дөөлөттөрдү өздөштүрүүгө, барктап-баалоого үйрөтүү" деген кыргыз тилин окутууга койгон

максатын жана милдетин ишке ашырды. [1, 52-57-б.]

Адабияттар:

1. Рыспаев С.К. Кыргыз тилин эне тили катары окутуу боюнча окуу китептерин түзүүдө жетекчиликке алынуучу дидактикалык жана методикалык талаптар. // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары. №2 (45), – Бишкек – 2008. 52-57-б.
2. Бегалиева Т. Кыргыз тилин жана адабиятын мектепте окутуу боюнча эксперименттик изденүүлөр. – Бишкек – 2019. – 8-25-б.
3. Иванова В.В. Школьный словарь иностранных слов. Москва, 1990. – 140-191-242-б.
4. Юдахин К.К. Орусча-кыргызча сөздүк. – Москва, – 1957. – 160-б.
5. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги. “Мамлекеттик тилди билүү деңгээлине коюлган талаптар” А1, А2, В1, В2, С1, Бишкек – 2017., 7.
6. Токтомаматов А.Д. Канткенде билим берүү системасы Кыргызстанды өнүктүрүп кетет. – “Шоокум” журналы № 4. Сентябрь, Октябрь. 2020. 8-9-10-б.

Рецензент:

**Мамбетакунов У.Э.,
педагогика илимдеринин доктору, профессор**

*Кадырова Зиада Абдылдаевна,
Кыргыз билим берүү академиясы,
изденүүчү,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: kadyrova.ziada@mail.ru*

**БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ОКУУ ЖЕТИШКЕНДИКТЕРИН
БААЛОО ПРОБЛЕМАСЫ БОЮНЧА ИЗИЛДӨӨЛӨРГӨ ТАЛДОО**

*Кадырова Зиада Абдылдаевна,
соискатель,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек
e-mail: kadyrova.ziada@mail.ru*

**АНАЛИЗ ИССЛЕДОВАНИЙ ПО ПРОБЛЕМАМ ОЦЕНИВАНИЯ УЧЕБНЫХ
ДОСТИЖЕНИЙ УЧАЩИХСЯ МЛАДШИХ КЛАССОВ**

*Kadyrova Ziada Abdylidaevna,
applicant,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city
e-mail: kadyrova.ziada@mail.ru*

**ANALYSIS OF RESEARCH ON THE PROBLEMS OF ESTIMATION OF
LEARNING ACHIEVEMENTS OF YOUNGER CLASSES**

Аннотация: Советтик педагогикада баалоо көзөмөлдөөнүн жана текшерүүнүн жыйынтыктоочу этабы катары эсептелген. Кийин, XX кылымдын аягында окуучулардын окуу жетишкендиктерине эл аралык салыштырма изилдөөлөрдү жүргүзүүнүн натыйжалары аркылуу баалоого артыкчылыктуу маани бериле баштаган. Макалада баалоо түшүнүгүнүн изилдениши абалы иликтөөгө алынып, башталгыч класстын окуучуларынын окуу жетишкендиктерин баалоо проблемасына арналган изилдөөлөргө талдоо жүргүзүлгөн.

Аннотация: В советской педагогике оценка считалась как завершающий этап контроля и проверки. В конце XX века, по

результатам международного сравнительного исследования учебных достижений учащихся, оцениванию стали придавать приоритетное значение. В статье изучено состояние исследованности понятия оценки, проведен анализ работ по проблемам оценки учебных достижений учащихся начальных классов.

Annotation: In Soviet pedagogy, assessment was considered as the final stage of control and verification. At the end of the twentieth century, according to the results of an international comparative study of educational achievements of students, assessment began to be given priority. The article examines the state of research of the concept of assessment, ana-

lyzes the work on the problems of assessing the educational achievements of primary school students.

Түйүндүү сөздөр: көзөмөлдөө, текшерүү, баалоо, окуу жетишкендиктери, баалоонун функциялары.

Ключевые слова: контроль, проверка, оценка, учебные достижения, функции оценки.

Key words: control, verification, assessment, educational achievements, assessment functions.

Киришүү. XXI кылымдын башында Кыргыз Республикасынын билим берүү системасында окуучунун билимин баалоо актуалдуу маселелердин бирине айланды. Буга себепкер болгон жагдайлар катары XX кылымдын 90-жылдарынан баштап чет өлкөлөрдө Эл аралык салыштырма изилдөөлөрдүн жүргүзүлүшүн эсептөөгө болот. PISA жана PIRLS изилдөөлөрүндө окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоо деген аталыш көбүрөөк колдонулуп келген. Бул изилдөөлөр салыштырма баалоо деп аталып, анын курамында алдын ала баалоочу инструментарийлерди даярдоо, апробациялоо, баалоо критерийлерин иштеп чыгуу, изилдөөнү жүргүзүү жана жыйынтыгын чыгаруу процесси камтылган. Мындан биз, мурдагы көнүп калган «көзөмөлдөө», «текшерүү» терминдеринин ордуна «баалоо» термини көбүрөөк колдонула баштаганын баамдайбыз. Азыркы күндө билим берүү системасында «баалоо» термининин мааниси жогорулай баштады. Буга 2014-жылы Кыргыз Республикасында кабыл алынган жалпы орто билимдин мамлекеттик билим берүү стандарты негиз болуп берди деп айтууга болот.

Баалоо түшүнүгүнүн өнүгүшү. Мурда, советтик педагогиканын учурунда баалоого экинчи пландагы маани берилген. Мында

«көзөмөлдөө жана баалоо», «текшерүү жана баалоо» деген терминдер басымдуу түрдө колдонулуп, баалоо текшерүү процессинин алкагында, окуучуга 5 баллдык система менен баа коюу милдетин аткарган [1; 2]. Бирок, тиешелүү адабияттарга талдоо жүргүзсөк баалоо түшүнүгү кеңири түшүнүк экенин баамдайбыз. Заманбап орус тили сөздүгүндө баалоо төмөнкүдөй маанилерде мүнөздөлөт [3, 432-б.]:

1) Баалоо этиши боюнча аракеттерди кылуу, мүлктү баалоону жүргүзүү;

2) Баа, бир нерсенин баасы. Мисалы, баасы жогору, баасы төмөн;

3) Бир нерсенин сапаты тууралуу пикир, ой толгоо.

Көпчүлүк изилдөөлөрдө баалоо процесс катары дагы, процесстин натыйжасы катары дагы мүнөздөлөт.

Советтик психолог, окумуштуу Б.Г. Ананьевдин эмгегинде баалоо мугалимдин окуучуну жетектөөсүнүн акты деп белгиленген [4]. Баалоо маанилүү түшүнүк экенин, ал текшерүү процессинин өзөгү болоорун С.Л. Рубинштейн даана баамдаган. Ал окутуу процессиндеги баалоого өзгөчө маани берип, мугалим менен окуучунун өз ара аракеттенүүлөрү баалоо моменттери менен синирилген деп баса белгилеген. Ишмердүүлүктүн жыйынтыгында баалоо ишке ашырылат, – деген ал, – бул жыйынтыкта жетишкендиктер жана кемчиликтер болот, ал эми баалоо ушуларды так аныктап бериши зарыл [5].

Баалоонун окутуу процессиндеги ролу тууралуу психолог Н.А. Батурин дагы өз эмгегин арнаган. Ал баалоону объект-объект, субъект-субъект жана объект-субъект катыштарынын чагылдырылышы деп эсептеген. Бул процесс баалоо предмети менен баалоо негиздеринин, критерийлердин, этаптондордун ортосундагы салыштыруу, дал келтирүү. Бул процесстин жыйынтыктоочу

фазасы – бул баа-жыйынтык, деп белгилейт [6].

XX кылымдын 60-жылдарында окуучулар ээ болгон билимдерди жана билгичтиктерди текшерүү проблемасын Е.И. Перовский терең изилдеген. Ал падышачылык Россиядан баштап дээрлик бир кылым убактагы текшерүү түшүнүгү боюнча архивдик, методикалык адабияттарды, нормативдик документтерди иликтеп, ар бир эмгекке өз көз карашын билдирип, бараандуу эмгек жазган. Е.И. Перовский бул эмгегинде баалоо түшүнүгүн чечмелөөгө өзүнчө бөлүм арнап, анын маанисин төмөнкүчө чечмелеген: «Баалоо – бул процесс жана натыйжа, процесс катары ал текшерүү процессинин курамына кирет, натыйжа катары ал текшерүү процессин жыйынтыктайт» [7, 443-б.]. 70-жылдарда окумуштуу-педагогдордун демилгеси менен советтик педагогикалык энциклопедия басмадан чыгарылган. Мында дагы «окуучунун билим деңгээлин текшерүү жана баалоо» деген термин бекемделип, ага кенири түшүндүрмө берилген [8].

XX кылымдын 70-80-жылдарында «текшерүү» термининин ордуна көбүрөөк «көзөмөлдөө жана баалоо» термини колдонула баштаган. Дидактикалык жана педагогикалык адабияттарда «көзөмөлдөө» терминине аныктамалар берилип, аны уюштуруунун теориялык жана методологиялык маселелери каралган. көзөмөлдөө комплекстүү термин катары каралат, ал өз курамына текшерүүнү, учеттоону, күнүмдүк окуу иштерине байкоо жүргүзүү маселесин дагы камтыйт деген ойлор айтылган [9; 10].

Текшерүү, контролдоо терминдеринин курамында баалоо термини дагы баяндалат. Баалоону изилдөөчүлөр текшерүү бүткөндөн кийин окуучуларга балл коюу, же анын билим деңгээли тууралуу сапаттык түшүндүрмөлөрдү берүү, комментарийлөө деп белгилешкен. Баалоо көбүнчө беш баллдык шкала

менен окуучуга баа коюу деген ойду билдирген. Советтик педагог Ш.А. Амонашвили гумандуу педагогиканын алкагында башталгыч мектептин окуучуларынын инсандык касиетин калыптандыруу проблемасын көтөргөн. Ал баланы турмуштагы жаңы кубулуш, анын миссиясы бар деп жогору баа берет, бала – кайра жаралган жаңы быты, эгер ал сеники болсун десең, аны башкалар үчүн тарбияла, – деген ойду айткан. Ал – ишмердүүлүктүн жүрүшүнүн жана натыйжасынын милдеттерде коюлган эталон менен өз ара катышын аныктоону баалоо деп түшүнөт [11].

Советтик окумуштуу Л.В. Занков окуучулардын билимдерин жана билгичтиктерин калыптандыруу эле эмес, алардын жалпы өнүгүүсүн камсыз кылуу – башталгыч мектептик билим берүүнүн башкы максаты деп эсептеген. Окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоону ал комплекстүү иш чара деп эсептеген. Бул комплекстүү иш чарада окуучунун окуудагы ийгилигин жана өнүгүүсүн иликтөө маселесин койгон жана аны системдүү процесс катары караган. Мында окутуунун натыйжалуулугун жана окуучунун өнүгүүсүн анын өздүк жетишүүсү менен салыштыруу керек деп эсептеген. Демек, баалоо процедураларын окумуштуу ушул процесстин алкагынан алып карап жатканын баамдоого болот [12].

Традициялык баалоодо билим алуучу жакшы жана эң жакшы баа алууга мотивдешет. Бирок, бул мотив анын таанып билүүсү менен байланышпайт. Мындай окутууда студент өзү билим алууга, көптү билип, өздөштүрүүгө ынтызар эмес, тек гана жакшы баа алуу үчүн аракетин жасайт, үстүртөн билип алуу окуучу үчүн жетиштүү сыяктуу сезилет. Мында ал окутуучудан көз каранды: «мен жакшы баа алыш үчүн эмне кылышым керек?» деген суроо анын оюн ээлеп алат, эптеп жакшы баа алуунун жолун издейт. Бул

учурда ал билимди толуктайын, көптү билип алайын, проблеманы чечүүгө карата көп изденейин деп ойлонбойт [13].

Баалоо боюнча алгачкы илимий диссертациялар XX кылымдын 70-жылдарында пайда болгон. Советтик окумуштуу В.М. Полонский 1970-жылы «Дидактические вопросы оценки системы знаний» аттуу диссертациясын жазып, педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуу даражасына ээ болгон. Бул диссертациясында жана дагы башка эмгегинде ал «баалоо» түшүнүгүн – калыптанган билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү алдын ала пландалгандар менен шайкеш келүү даражасын аныктоочу системалуу процесс деп белгилеген [14]. Анын ою боюнча окуучунун окуу жетишкендиктерин баалоо проблемасы жалпы предметтик түшүнүк болуп эсептелет, бирок аны колдонуу конкреттүү предметтердин алкагында жүргүзүлөт. Баалоо түшүнүгүн системалуу процесс деп атоо менен, В.М. Полонский бул процесстин ички компоненттерин дагы бөлүп көрсөткөн. Бул процесстин биринчи компоненти – окутуунун максатын аныктоо; экинчиси – максатка жетүүнү текшерүүгө карата тапшырмаларды тандап алуу; үчүнчүсү – текшерүүнүн натыйжасын билдирүүчү белгилерди (баллдар) же башка ыкмаларды аныктоо.

Башталгыч класста баалоону уюштурууга карата изилдөөлөргө талдоо. Башталгыч класстын окуучуларынын окуу ишмердүүлүгүн көзөмөлдөө маселесине психологиялык көз караштан алып В.Г. Романенко кандидаттык диссертациясын жактаган [15]. Бул изилдөөдө окуучунун окуу ишмердүүлүгү окуу маселелеринин өзгөчөлүгү аркылуу мүнөздөлөт деп айтылат. Ал эми окуу маселелеринин башкы өзгөчөлүгү окуучунун өзүн өзгөртүүдө турат, анткени окуу милдеттери аркылуу окуучу конкреттүү практикалык маселелерди

чечүүнүн ыкмаларына ээ болот. Бул ыкмаларды өздөштүрүү ар кандай окуу аракеттерди аткаруу аркылуу ишке ашырылат. Бул аракеттердин ичинде көзөмөлдөө жана баалоо да бар, дейт изилдөөчү. Башталгыч класстын окуучуларынын окуу ишмердүүлүгүндө көзөмөлдөөнүн эки түрү бар деп эсептейт В.Г. Романенко: 1) өз эрки жана көңүл бөлүү формасы менен ишке ашырылган көзөмөл, анын функциясы болуп, даяр үлгү аркылуу аракеттерди коррекциялоо; 2) рефлексивдүү көзөмөл, ал жаңы окуу маселелеринин шарттарына дал келет турган жалпы аракеттердин ыкмаларын калыптандырууга багытталган. Изилдөөчү рефлексивдүү көзөмөлдөөгө басым жасаган. Ал баалоо менен өзгөчө түрдө байланышкан деп эсептейт. Анын ою боюнча, рефлексивдүү көзөмөл аракеттердин жаңы ыкмаларын жаңы шартта колдонуп көрүү системасы катары ишке ашырылат.

XXI кылымдын башында башталгыч класстын окуучуларынын окуу жетишкендиктерин көзөмөлдөө маселеси жаңыча көз карашта изилдене баштаган. Анткени бул жылдары ар бир өлкө өз эгемендүүлүгүнө ээ болуп, дүйнөлүк масштабдагы билим берүүнүн жетишкендиктерин өз өлкөлөрүнө жайылтуу аракеттери күчөгөн. Окутуунун максатын коюудан баштап, окуучунун окуу жетишкендиктерин баалоо, контролдоо жүргүзүү маселелерине жаңыча көз караштарды бекемдөө маселесине окумуштуулар көңүл бурушкан. Бул мезгилде окуучунун окуу жетишкендиктерин баалоо маселеси окуучунун окуу ишмердүүлүгүн арттыруунун, анын инсандык касиеттеринин өнүгүүсүнүн маанилүү каражаты катары каралган.

Бул жылдары билим берүүнүн сапатын арттыруу маселеси коюлуп, окуучунун билим сапатын жакшыртууда тиешелүү методикаларды, технологияларды колдонуу ма-

селеси күч алган. Башталгыч класстын окуучуларынын окуу ишмердүүлүгүнүн сапатын арттырууда көзөмөлдөөнүн негизги ыкмаларын жана каражаттарын колдонуу маселесин иликтөөгө карата М.П. Зиновьева изилдөө жүргүзгөн [16]. Башталгыч мектепти модернизациялоонун шартында инсанга багытталган окутуу кеңири жайылтылууда. Бирок, башталгыч класстын окуучуларынын окуу ишмердүүлүгүн көзөмөлдөө процесси өз консервативдүүлүгүн сактап келүүдө: окуучулар окуу материалын өздөштүрүүгө тартылышып, алар кээде гана өз окуу ишмердүүлүгүн баалоого катышышат. Бирок, мында дагы баланын инсандыгынын өнүгүүсү эске алынбай калат. Ошол себептен, окуучулардын окуу ишмердүүлүгүнүн сапатын арттыруу, аларды көзөмөлдөө маселеси актуалдуу болууда дейт изилдөөчү.

Изилдөөдө бул проблема терең талдоого алынган жана анын негизинде башталгыч класстын окуучуларынын окуу ишмердүүлүгүн көзөмөлдөөнүн концептуалдуу негиздери, контролдоону уюштуруунун негизги багыттары аныкталган. Мугалим менен окуучунун субъект-субъектик карым катнашынын негизинде окуу жетишкендиктерин көзөмөлдөөнүн сырткы жана ички шарттары аныкталган. Изилдөөчү башталгыч класстын окуучуларынын окуу ишмердүүлүктөрүнүн сапатын көзөмөлдөөнүн моделин иштеп чыккан. Бул модель максатты коюдан тартып, жыйынтыкты алууга чейинки процести камтыйт, ал окуучунун окуу ишмердүүлүгүнүн сапатын арттырууга, окуучунун жеке өсүүсүн камсыз кылууга багытталган. Модель структуралык жана функционалдык компоненттерди камтыйт. Структуралык компонент көзөмөлдөөчү-максаттык, көзөмөлдөөчү-мотивациялык, көзөмөлдөөчү-процессуалдык жана көзөмөлдөөчү-жыйынтыктоочу багыттардын аткарылышын шарттайт. Ал эми функцио-

налдык компонент көзөмөлдөөнүн кырдаалын, окуучу менен мугалимдин өз ара аракеттенүүсүнүн алгоритмин камтыйт. Бул аракеттенүүнүн өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен контролдоонун талаптары иштелип чыккан жана кенже окуучулардын окуу ишмердүүлүктөрүнүн калыптаныш деңгээлдерин аныктоочу критериалдык-диагноздоочу аппарат аныкталган.

Башталгыч класстын окуучуларынын окуу ишмердүүлүктөрүн баалоого арналган дагы бир диссертациялык эмгекти атай кетүүгө болот. Бул эмгектин автору, россиялык изилдөөчү С.В. Забелин [17]. Башталгыч класста окутуунун баштапкы этаптарында окуучулар өз окуу мүмкүнчүлүктөрүн баалай алышпайт, буга мугалимдин жетектөөсү талап кылынат, дейт изилдөөчү. Баалоонун тийгизүүчү пайдасы зор, баалоо аркылуу окуучунун билим өздөштүрүүсүнүн ийгиликтүүлүгү камсыз кылынат. Бул изилдөөдө педагогикалык баалоонун маңызы чечмеленген. Автордун ою боюнча педагогикалык баалоо эки аспектиде: биринчиси – баалоо жүргүзүлгөн ишмердүүлүк, экинчиси – ишмердүүлүктүн натыйжасы катары каралган, сандык жана сапаттык түрдө туюнтулган баалоочу ой толгоо.

Изилдөөчү башталгыч класстагы баалоонун эки маанилүү функциясын белгилейт: ориентирлөөчү жана стимулдоочу. Ориентирлөөчү функция окуучунун ойлонуу иштерине таасир этет, ал окуучунун өзүнүн ойлонуу процессин маңыздап алуусуна түрткү берет жана өзүнүн билимин түшүнүүсүн камсыздайт. Стимулдоочу функция окуучунун ийгилигине, аракетине, карым катнашына таасир этет. Окуучунун окуу ишмердүүлүгүнүн эффективдүүлүгүн баалоо үчүн изилдөөчү төмөнкүдөй көрсөткүчтөрдү сунуштаган: 1) баалоо ишмердүүлүгүнүн компоненттеринин калыптанышы (максат, мотивация, каражат-

тарды жана аракеттерди тандоо, жыйынтыгын чыгаруу, баалоо); 2) окуучунун ой ишмердүүлүгүнүн сапатынын өнүгүшү (байкоо жүргүзүү, анализдөө, салыштыруу, классификациялоо, жалпылоо, оюн байланыштуу баяндап алуу, окуу маселелерин чыгармачылык менен чече алуу билгичтиктери); 3) таанып билүү активдүүлүгү (таанып билүү кызыгууларынын багытталгандыгы жана көрүнүктүүлүгү); 4) аракеттеринин, кунт коюучулугунун даражасы.

Орто мектепте, анын ичинде башталгыч мектепте педагогикалык баалоонун маңызын, анын заманбап методдорун жана каражаттарын илимий жактан негиздөө боюнча кыргызстандын илимпоздору дагы үзүрлүү эмгектенип келүүдө. Кыргыз Республикасы эгемендүүлүккө ээ болгондон бери окуучулардын билимдерин, билгичтиктин жана көндүмдөрүн баалоого арналган бир нече диссертациялык изилдөөлөр жакталды. Алардын эмгектерине анализ бере кетели.

Окуучулардын билимин баалоодо зачеттук системаны пайдалануунун илимий жолдорун А. Абдиев изилдеген. Ар бир чоң бөлүмдөр окулуп бүткөндөн кийин, же болбосо чейректи чыгарууда жана жылды жыйынтыктоодо зачеттук системаны колдонуу окуучунун билимин системалоого өбөлгө түзөт деген ал. Баалоонун мындай формасын уюштурууда класс 4-5 окуучудан турган топторго бөлүнүшүп, ар бир топко карточкалар таратылып берилет да, группа аларга биргелешип жооп даярдашат. Ар бир класста консультанттар тандалып алынат. Топтор өз тапшырмаларын аткарып бүткөндөн кийин мугалим консультанттар менен бирге окуучулардын теориялык билимдерин баалашат [18]. Окуучунун билимин текшерүү жөн гана максат катары каралбашы керек. Аны уюштуруу иши илимий негизге таянышы керек. Мында эмнени баалоо керек деген түшүнүккө келебиз [19].

Болочок башталгыч класстын мугалимдеринин баалоо компетенттүүлүгүн калыптандыруу проблемасына арнап, кыргыз изилдөөчүсү Г.А.Касимова кандидаттык диссертациясын жактаган [20]. Башталгыч мектептин мугалиминин баалоо компетенттүүлүгү түшүнүгүн негиздөө менен ал, бул компетенттүүлүктүн курамын аныктаган: а) мотив компоненти – баалоо ишмердүүлүгүнө туура багыт алуу, окуучуну окуу процессинин субъектиси катары таануу; б) мазмундук компоненти – нормативдик өлчөмдөрдү билүү; баалоо критерийлерин колдонуу; баалоонун функцияларын, методдорун жана каражаттарын түшүнүү; в) ишмердүүлүк компоненти – баалоо ишмердүүлүгүн натыйжалуу жүргүзүү; объективдүү баалоону ишке ашыруу; г) кайтарым байланыш компоненти – үзгүлтүксүз байланышты түзүү; баалоо процессине окуучуларды катыштыруу; өздүк рефлексияны жүргүзүү.

Кандидаттык диссертациялар менен катар Кыргызстанда монографиялар дагы жарык көрүп, окурмандарга сунушталып келүүдө.

2018-жылы профессор А.М. Мамытовдун жетекчилиги менен «Башталгыч мектептин окуучуларынын окуу жетишкендиктерин баалоо» аттуу монография жарык көрдү [21]. Монографияда башталгыч класстын окутуу процессинин маанилүү компоненти болгон баалоонун жаратылышын иликтеген окумуштуулардын эмгектерине талдоо жүргүзүлгөн, баалоонун маңызы изилденген жана окумуштуулардын бул түшүнүккө жасаган мамилелери тууралуу дагы маалыматтар берилген. Авторлордун эмгегинин алгылыктуу жагы катары айта кетүүчү нерсе, алар баалоо түшүнүгүн «билим берүүнүн сапаты» түшүнүгү менен айкалышта кароосунда. Билим берүүнүн сапатын арттыруунун алкагында авторлор адабият булактарына,

нормативдүү документтерге, алдынкы практикага анализ жүргүзүшкөн.

Башталгыч мектепте баалоо процессинин эффективдүүлүгүн арттыруу максатында авторлор бир кыйла алгылыктуу жол-жоболорду сунушташкан. Мындай сунуштарды иштеп чыгууга жана мектеп мугалимдерине сунуштоого республикада акыркы жылдары ийгиликтүү жүргүзүлүп жаткан проекттер, эл аралык изилдөөлөр себеп болгон. Жалпылаштырып караганда, берилген сунуштардын маңызы төмөнкүчө:

- баалоочу тапшырмалар билим берүүнүн мазмунуна, инсан үчүн маанилүү болуучу натыйжага негизделишет жана денгээлдүү болушуп, окуучунун жаш курагына шайкеш келиши зарыл;

- башталгыч класста баалоонун предмети болуп окуудагы, жазуудагы, түшүнүүдөгү, сүйлөөдөгү жана эсептөөдөгү күтүлүүчү натыйжалар эсептелет;

- баалоонун түшүнүктүү алгоритми болуусу зарыл, ал аркылуу окуучунун окуу жетишкендиги так жана туура аныкталат, ошондой эле окуучу дагы өз окуу жетишкендигин аныктай алат, бул аркылуу окуучунун прогресси аныкталат жана окуучулардын өзүн-өзү баалоо көндүмдөрү калыптанат.

Мындан тышкары, окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоонун эффективдүү методдорун, каражаттарын иликтөөгө карата С.К. Калдыбаев [22], М.М. Бекежанов [23], А.Д. Жунусакунова [24], А.М. Ниязова [25], Г.С. Тагаева [26], Г.Ж. Карагозуева, Н.Б. Ажыкулова [27] илимий эмгектерин жазышкан.

Корутунду. Жогоруда аталган изилдөөлөргө талдоо жүргүзүүнүн натыйжасында жыйынтык катары төмөнкүлөрдү белгилеп кетүүгө болот. Мектеп окуучуларынын, анын ичинде башталгыч класстын окуучуларынын окуу жетишкендиктерин баалоонун

өнүгүшүнө талдоо жүргүзүүдө, алгач, “баалоо” түшүнүгү советтик билим берүү системасында калыптанып калган “көзөмөлдөө” жана “текшерүү” түшүнүктөрүнүн курамында болуп, баалоонун ролу окуучуга баа коюу менен чектелгени аныкталды. Бирок, ХХ кылымдын аягында эл аралык салыштырма изилдөөлөрдүн натыйжасында жана Кыргызстанда кабыл алынган жалпы орто билимдин мамлекеттик билим берүү стандартында коюлган талаптардын натыйжасында «баалоо» терминине артыкчылыктуу маани бериле баштаганы белгилүү болду.

Адабияттар:

1. Калдыбаев С.К. Из истории развития понятия «Педагогическая оценка» [Текст] / С.К. Калдыбаев, В.Т. Исакова, З.А. Кадырова // *Alatoo Academic Studies*. – Бишкек, 2018. – Т. 18. – № 4. – С. 31-39.
2. Калдыбаев С.К. Проблемные ситуации в теории и практике оценивания [Текст] / С.К. Калдыбаев // *Alatoo Academic Studies*. – Бишкек, 2018. – № 3. – С. 13-23.
3. Ушаков Д.Н. Толковый словарь русского языка. [Текст] / Д.Н. Ушаков. – М.: Аделант, 2014. – 800 с.
4. Ананьев Б.Г. Психология педагогической оценки [Текст] / Б.Г. Ананьев // *Труды института мозга им. В.М. Бехтерева*. – Л., 1935. – Т. VI. – 146 с.
5. Рубинштейн С. Л. О мышлении и путях его исследования. [Текст] / С.Л. Рубинштейн. – М., 1958. – 148 с.
6. Батулин Н.А. Психология оценивания и оценки. [Текст] / Н.А. Батулин. – Челябинск, 2006. – Ч. 1. – 106 с.
7. Перовский Е.И. Проверка знаний в школе. [Текст] / Е.И. Перовский. – М., 1960. – 512 с.
8. Педагогическая энциклопедия. Т.3. – М.: "Советская энциклопедия", 1988. – 880с.
9. Сорокин Н.А. Дидактика: Учебное пособие для пединститутов. [Текст] / Н.А. Сорокин. – М.: Просвещение, 1974. – 221 с.
10. Калдыбаев С.К. Кыргыз Республикасында педагогикалык баалоонун өнүгүшүнө таасир тийгизген факторлор [Текст] / С.К. Калдыбаев, В.Т. Исакова, Г.А. Эсеналиева //

- Alatoo Academic Studies. – Бишкек, 2018. – № 2. – С. 14-21
11. Амонашвили Ш.А. Воспитательная и образовательная функции оценки учения школьников: экспериментально-педагогическое исследование. [Текст] / Ш.А. Амонашвили. – М.: Педагогика, 1984. – 206 с.
 12. Занков Л.В. Дидактика и жизнь. [Текст] / Л.В. Занков. – М.: Просвещение, 1968. – 176 с.
 13. Эсеналиева Г.А. Состояние оценивания учебных достижений студентов в системе средне-профессионального образования Кыргызской Республики [Текст] / Г.А. Эсеналиева // *Alatoo Academic Studies*. – Бишкек, 2019. – № 1. – С. 17-23.
 14. Полонский В.М. Дидактические вопросы оценки системы знаний. Автореф. дисс. ... канд. педаг. наук. [Текст] / В.М. Полонский. – М., 1970. – 24 с.
 15. Романенко В.Г. Особенности действия контроля в учебной деятельности младших школьников [Текст]: автореф. дисс. ... канд. педаг. наук. / В.Г. Романенко. – М., 1985. – 154 с.
 16. Зиновьева М.П. Организация контроля качества учебной деятельности младших школьников [Текст]: дисс. ... канд. педаг. наук. / М.П. Зиновьева. – Саратов, 2004. 210 с.
 17. Забелин С.В. Педагогическая оценка как фактор управления учебно-познавательной деятельностью младших школьников. [Текст]: дисс. ... канд. педаг. наук. / С.В. Забелин. – Курск, 2008. – 219 с.
 18. Абдиев А. Зачетная система как интеграция различных форм организации обучения (на материале изучения предметов естественно-математического цикла) [Текст]: дисс. ... канд. педаг. наук: 13.00.01 / А.Абдиев. – Бишкек, 1992. – 174 с.
 19. Калдыбаев С.К. Учебные достижения студентов педагогических колледжей как объект оценивания [Текст] / С.К. Калдыбаев, Г.А. Эсеналиева // *Международный журнал экспериментального образования*. – М., 2019. – № 3. – С. 51-54.
 20. Касымова. Г.А. Келечектеги башталгыч мектеп мугалимдеринин окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоо компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары [Текст]: педаг. илимд. канд. ... дисс.: 13.00.01./ Г.А. Касымова. – Бишкек, 2014. – 175 б.
 21. Мамытов А.М. Оценка образовательных достижений учащихся начальной школы. Монография [Текст] / А.М.Мамытов, М.Мыкыева, Г.Тагаева. – Б., 2018. – 170 с.
 22. Калдыбаев С.К. Теория и практика педагогических измерений [Текст]: автореф. дис. ... докт. пед. наук.:13.00.01. / С.К. Калдыбаев. – Бишкек, 2009. – 44 с.
 23. Бекежанов М.М. Окуучулардын математикалык окуу жетишкендиктерин компьютердик тесттин негизинде диагноздоо (7-класстын алгебра предметинин мисалында) [Текст]: педаг. илимд. канд. ... дисс.: 13.00.02 / М.М. Бекежанов. – Бишкек, 2012. – 163 б.
 24. Жунусакунова А.Д. Негизги мектепте математиканы компьютердик адаптивдүү тестти колдонуп окутуунун дидактикалык негиздери [Текст]: педаг. илимд. канд. ... дисс.: 13.00.01 / А.Д. Жунусакунова. – Б., 2016. – 197 б.
 25. Ниязова А.М. Научно-методические основы современной системы оценки учебных достижений учащихся общеобразовательных школ» (на примере предметов русский язык и литература) [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / А.М. Ниязова. – Бишкек, 2018. – 186 с.
 26. Тагаева Г.С. Модель оценки учебных достижений учащихся начальной школы [Текст] / Г.С. Тагаева // *Известия Кыргызской академии образования*. – Бишкек, 2020. – № 2(51). – С. 156-161.
 27. Карагозуева Г.Ж. Оценивание достижений учащихся на компетентностной основе при обучении математике / Г.Ж. Карагозуева, Н.Б. Ажыкулова // *Известия Кыргызской академии образования*. – Бишкек, 2019. – № 1(47). – С. 50-55.

Рецензент:
Токтомаматов А.Д.,
педагогика илимдеринин кандидаты

*Стамалиева К.А.,
доцент,
Талас мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Талас шаары*

**ОКУУЧУЛАРДЫН ТААНЫП БИЛҮҮ КЫзыкчылыктарын туундунун ар
кандай тармактарда колдонулушун көрсөтүү аркылуу
ӨНҮКТҮРҮҮ**

*Стамалиева К.А.,
доцент,
Таласский государственный университет,
Кыргызская Республика, город Талас*

**РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ УЧАЩИХСЯ ЧЕРЕЗ
РАССМОТРЕНИЯ ПРИМЕНЕНИЯ ПРОИЗВОДНОЙ В РАЗЛИЧНЫХ ОБЛАСТЯХ**

*Stamalieva K.A.,
Associate Professor,
Talas State University,
Kyrgyz Republic, Talas city*

**DEVELOPMENT OF COGNITIVE INTERESTS FOR STUDENTS THROUGH
CONSIDERATION OF APPLICATION OF A DERIVATIVE IN VARIOUS AREAS**

Аннотация: Бул макалада математикалык анализдин эң негизги түшүнүктөрдүн бири болгон туунду түшүнүгүнүн ар тармактагы практикалык колдонулуштары каралган, б.а. адамдын ар кандай тармактагы ишмердүүлүктөрүнө тиешелүү болгон ар түрдүү маселелерди туундунун жардамы менен чыгарууга мүмкүн экендиги көрсөтүлгөн. Мисалы, туундунун жардамы менен барабарсыздыктардын далилдөөсү, туюнтманын жөнөкөйлөтүлүшү, туундунун химияда, биологияда жана медицинада колдонулушу каралган. Ошондой эле бул маселелер окуучулардын кругозорун кеңейтерин жана туунду окуп үйрөнүүгө кызыгуу туудуруп, алардын таанып билүү кызыкчылыктарын өнүктүрүүгө көмөктөшөрү белгиленген.

Аннотация: В этой статье рассмотрены практические применения производной – основного понятия математического анализа, т.е. показаны, что с помощью производной можно решить любые задачи, относящиеся к различным областям человеческой деятельности. Например, рассмотрены применения производной при доказательств неравенств, при упрощении выражении, применение производной в химии, биологии и в медицине. А также отмечены, что эти задачи расширяя кругозор учащихся и прививая интерес к изучению производной, способствуют развитию их познавательных интересов.

Annotation: This article discusses the practical applications of the derivative, the basic concept of mathematical analysis, i.e. it is

shown that with the help of the derivative it is possible to solve any problems related to various fields of human activity. For example, the use of the derivative in the proof of inequalities is considered, while simplifying the expression, the use of the derivative in chemistry, biology and medicine. It was also noted that these tasks expanding the horizons of students and instilling interest in the study of derivatives, contribute to the development of their cognitive interests.

Түйүндүү сөздөр: туунду, туундунун практикалык маанилүүлүгү, туундунун химиялык, биологиялык талкууланышы, дифференциалдык эсептөөлөр, таанып билүү кызыкчылык, илимий өндүрүштүн ишмердүүлүгү, медицинадагы дифференциалдык эсептөөлөр.

Ключевые слова: производная, практическая значимость производной, химический, биологический смысл производной, дифференциальные исчисления, познавательный интерес, научная производственная деятельность, дифференциальные исчисления в медицине.

Key words: derivative, practical significance of a derivative, chemical, biological meaning of a derivative, differential calculus, cognitive interest, scientific production activity, differential calculus in medicine.

Акыркы учурда окуучулардын окууга болгон мамилелери ар кандай болууда. Өзгөчө математика предметине кызыгуулар начарлап бараткандыгы байкалууда. Окуучулардын окуу ишмердүүлүктөрүн активдештирүүгө көмөктөшкөн жана алардын өз алдынча таанып билүү кызыгуусун арттыруу максатында мугалимдер окутуунун ар кандай натыйжалуу формаларды жана методдорду издөөнүн үстүндө.

Ошондуктан, педагогика илиминде таанып билүүдөгү кызыкчылык өзгөчө акыркы жылдарда актуалдуу проблемалардын бири болууда.

Таанып-билүү кызыкчылык – бул окуучулардын педагогикалык проблемаларын чечүүнүн негизги компоненттерине кирген окутуу каражаты жана колдонмолорун жакшыртуу, окуп-үйрөнүү процессин натыйжалуу өнүктүрүү, чеберчилигин жогорулатуу, окуучулардын өз алдынчалыгын калыптандыруу.

Өз алдынча таанып билүү – бул окуучунун билимдерди, ыкмаларды өздөштүрүүдө жана аларды өзүнүн окуу практикалык ишмердүүлүктө колдонгон өз алдынча умтулуусунда, билгичтигинде байкалган окуучунун инсандык сапаты.

Таанып билүүдөгү кызыкчылык окутуудагы жетишпеген окуучуларга жардам берүү менен реалдуу күч болуп саналат жана алардын инсандык сапаттарын калыптандырууда чоң таасирин тийгизет [5].

Ар бир мугалим сабагынын кызыктуу болушун тилейт. Эгерде мугалим ар бир сабакта окуучунун ар бир жакшы мотивациялык активдүү аракеттерин колдосо, анда анын көңүлү көтөрүлөт, теманы өз алдынча талдоого кызыгат. Качан гана окуучу бир нерсени кызыгуу менен окуганда гана ал өзүн билимдин ээси экенин ошончолук күчтүү сезет.

Ошондуктан, математик мугалимдин негизги максаты – окуучуларды математикага кызыктыруу, математиканын турмуштагы ролун көрсөтүү. Мектеп балдарына жөнөкөй гана билим берүү менен чектелбестен, алган билимин практикада колдоно билүүгө, ал жөнүндө ой жүгүртүп жана өз алдынча иштей алгандай деңгээлге жеткирүү ылайык.

Кызыгуу чөйрөсү кенен, ар тараптуу, эрудициясы бай, кругозору кенен педагог-

дорго математикага эч кандай тиешеси жок материал деле, оригиналдуу идеянын жаралышына түрткү болушу мүмкүн. Мындай идеялар чыгармачыл ой жүгүрткөн педагогдордо пайда болот. Өз предметин балдарга толук жеткирүү үчүн алардын илимий жана тарбиялык байлыгын байытуу үчүн ар кандай каражаттарды колдонуу педагогикалык изденүүнүн, өнүгүүнүн фактору боло бермекчи.

Азыркы учурда илимий – техникалык прогресстин өсүшү менен жана эсептөө системасынын тез эволюциясына байланыштуу жөнөкөй жана татаал эсептерди чыгарууда дифференциалдык эсептөөлөр өтө актуалдуу болууда.

“Алгебра жана анализдин башталышы” курсунда окуучулар 10-класста алгач туунду түшүнүгү менен таанышат. Көпчүлүк мугалимдер “Туунду” теманы өтүүдө: туундунун эмне кереги бар? туунду кайсы жерде колдонулат жана анын турмуштагы орду канчалык? – деген суроолорго дуушар болушат.

Орто мектептерде окуучулар туунду түшүнүгүн өтө кыйынчылык менен өздөштүрүшкөндүктөн, практикалык жактан окуучуларды кызыктыруу максатында туундунун ар тармактарында колдонулушунун кээ бир учурларын карап көрөлүк. Төмөндөгү карала турган маселелер туундунун жардамы менен чечилет, себеби, функциянын туундусу бардык тармактарда колдонулат.

Туундунун практикалык маанилүүлүгүн ачуу аркылуу ар бир билим алуучунун теориялык билимдеринин практикалык колдонуу жөндөмдүүлүктөрүн калыптандыруу үчүн таанып билүү кызыкчылыгын өнүктүрүүгө болот. Себеби, ар бир адам кандайдыр бир маселени чыгарууда анын эң жөнөкөй жолун издөөгө аракеттенет, бул учурда аларга математика жардамга келет.

Азыркы учурда мындай маселелер менен ар кандай адистеги адамдар туш болушат. Мисалы:

- инженер технологдор көбүрөөк продукцияны чыгаруу үчүн өндүрүштү туура уюштурууга аракеттенишет;

- конструкторлор приборлордун массасы эң кичине болуш үчүн космостук корабдин приборун иштеп чыгууга аракеттенишет;

- экономисттер транспорттук чыгымдар эң аз болуу үчүн туура пландоону жүргүзгөнгө аракеттенишет жана у.с.м. [4, 31-б].

Жогорудагы маселелердин чыгарылыштары дифференциалдык эсептөөнүн эң негизги түшүнүктөрүнүн бири болгон туунду түшүнүгүнө келет.

Дифференциалдык эсептөөлөр – бул математикалык тилде аткарылган бизди курчап турган дүйнөнүн сүрөттөлүшү. Туунду математикалык маселелерди эле ийгиликтүү чыгарганга жардам бербестен, илимдин жана техниканын ар кандай тармактарындагы практикалык маселелерди да чыгарууга жардам берет.

Практикалык мазмундагы математикалык маселелер – бул техникада, химияда, экономикада, физикада, медицинада жана күнүмдүк турмушта математиканы колдонуу менен байланышкан маселелер. Тиги же бул кубулуштарды жана процесстерди окуп үйрөнүүдө ошол процесстердин ылдамдыктарын табуу маселеси келип чыгат [1].

Адамзат ар кандай процесстерди жана кубулуштарды моделдөө жана изилдөө менен ар кандай татаал математикалык маселелерди чыгарганды үйрөнүп калгандыктан, туундусуз жана дифференциалдык эсептөөлөрсүз жашоодогу маанилүү көрсөткүчтөрдү жана чондуктарды эсептөөгө мүмкүн эместигин көрсөтүүгө болот.

Туундунун барабарсыздыктарды далилдөөдө колдонулушу

Кээ бир учурларда туундунун колдонулушу алгебралык барабарсыздыктарды жана тригонометриялык туюнтмаларды жөнөкөйлөтүүнү жеңилдетет.

Ал эми барабарсыздыктарды далилдөөдө жалпы функционалдык барабарсыздыктарга өтүү ыңгайлуу болот [2].

Барабарсыздыктарды далилдөөдө төмөнкү теореманы колдонобуз:

Теорема. Эгерде $(a; b)$ аралыгында f жана g функциялары a чекитинде үзгүлтүксүз болуп, $f'(x) < g'(x)$ жана $f(a) \leq g(a)$ барабарсыздыктары аткарылса, анда $(a; b)$ аралыгында $f(x) < g(x)$ барабарсыздыгы аткарылат.

1-мисал. $0 < c \leq \frac{1}{2}$ болсун. $2c + \frac{1}{c^2} > 5$.

(1) барабарсыздыкты далилдегиле [1].

Туундунун туюнтмаларды жөнөкөйлөтүүдө колдонулушу

2-мисал. Функцияны жөнөкөйлөткүлө:

$$f(x) = \sin 3x \cdot \cos^3 x + \cos 3x \cdot \sin^3 x$$

Чыгарылышы:

Функциянын туундусун табабыз:

$$f'(x) = 3 \cos 3x \cdot \cos^3 x - 3 \sin 3x \cdot \cos^2 x \sin x - 3 \sin 3x \cdot \sin^3 x + 3 \cos 3x \cdot \sin^2 x \cdot \cos x = 3 \cos 3x \cdot \cos x - 3 \sin 3x \cdot \sin x = 3 \cos 4x.$$

Мындан: $f(x) = \frac{3}{4} \sin 4x + c$. Турактуу c ны табабыз: . Ошондуктан,

$$f(x) = \frac{3}{4} \sin 4x. [4].$$

Туундунун химияда колдонулушу

Химия – ар кандай реакциялардын өтүүсүнүн закон ченемдүүлүктөрүн окуп үйрөтө турган илим. Химияда да дифференциалдык эсептөөлөр химиялык реакциялардын математикалык моделдерин түзүүдө жана алардын касиеттерин изилдөөдө кеңири колдонулат. Туунду химияда химиядагы реакциялардын өтүүсүнүн ылдамдыктарын аныктоо үчүн

Чыгарылышы: $f(x) = 2x + \frac{1}{x^2}$ функ-

цияны $\left(0; \frac{1}{2}\right]$ кесиндиде карайлы. Функциянын туундусун табалы:

$$f'(x) = 2 - \frac{2}{x^3} = \frac{2}{x^3}(x^3 - 1). \quad 0 < x \leq \frac{1}{2}$$

болгондо $f'(x) < 0$ функция нөлдөн кичине экендиги көрүнүп турат. Демек, $f(x)$

функция $\left(0; \frac{1}{2}\right]$ аралыгында кемийт. Анда

$0 < c \leq \frac{1}{2}$ болгондо $f(c) > f\left(\frac{1}{2}\right)$ болот. Би-

рок $f(c) = 2c + \frac{1}{c^2}$, $f\left(\frac{1}{2}\right) = 5$. барабар,

демек, (1) барабарсыздык туура $2c + \frac{1}{c^2} > 5$.

Барабарсыздык далилденди.

колдонулат. Химиялык реакциялардын ылдамдыгы деп бирдик убакыттын ичинде өзгөрүлгөн нерселердин концентрациясынын өзгөрүлүшүн айтабыз [3].

Туундунун химиялык талкууланышы: бизге $p = p(t)$ функциясы берилсин, бул учурда $p - t$ убакытта химиялык реакцияга кирген нерселердин саны, Δt – убакыттын өсүндүсү, Δp – нерселердин санынын өсүндүсү. Δp нын Δt га болгон өсүндүсүнүн

Δt нөлгө умтулгандагы предели химиялык реакциянын өтүшүнүн ылдамдыгы деп аталат. Химиялык реакцияныны орточо мааниси – бул $\Delta p/\Delta t$ катышы болот. Ылдамдыкты аныктоо үчүн негизги бардык керектүү параметрлерди, нерселердин агрегаттык абалын, шарттарын жана алар өтө турган чөйрөнү билүү зарыл. Бул адамдын ар кандай тармактарында жана анын ишмердүүлүгүндө кеңири колдонулуучу химиядагы эң чоң аспект.

Химиялык реакциянын ылдамдыгы – илимий өндүрүштүн ишмердүүлүгүнүн ар кандай тармактарында колдонулуучу эң негизги чечүүчү факторлордун бири. Мисалы, инженер – технологдор үчүн химиялык өндүрүштөрдүн натыйжалуулугун аныктоого, химиктерге медицина жана айыл чарба үчүн ар кандай препараттырды иштеп чыгууга, врачтар жана агрономдорго ал препараттарды натыйжалуу колдонууга жана жерге туура киргизүүгө колдонулат. Кээ бир реакциялар практика жүзүндө тез, ал эми кээ бирлери жай өтөт. Ал эми турмуштук жашоодо өндүрүштүк маселелерди чыгарууда медициналык, айыл-чарбалык жана химиялык өндүрүштө химиялык нерселердин реакцияларынын ылдамдыктарын билүү өтө маанилүү.

Эгерде $C(t)$ – химиялык реакцияга кирген нерселердин санынын өзгөрүлүшүнүн закону болсо, анда химиялык t убакытындагы $v(t)$ ылдамдыгы туундусуна барабар [3].

3-маселе. Кандайдыр бир химиялык реакциянын жыйынтыгында алынган x нерсенин массасы менен t убакыттын көз карандылыгы төмөнкү формула менен туюнтулат: $x = 7(1 + 2e^{-5t})$. t убакыттагы химиялык реакциянын ылдамдыгын аныктагыла.

Чыгарылышы:

Туюнтулган формуладан туунду табабыз, б.а. x тен t боюнча туундусун табабыз:

$$v = x' = 7(1 + 2e^{-5t})' = -14 \cdot 5 \cdot e^{-5t} = -70e^{-5t}$$

4-маселе. Раствордун концентрациясы убакыттын өтүшү менен төмөнкү закон боюнча өзгөрөт: $c = \frac{100t}{1+5t}$. Эрүүнүн ылдамдыгын тапкыла [6].

Чыгарылышы:

Эрүүнүн ылдамдыгын төмөнкү туунду боюнча табабыз:

$$v = c' = \left(\frac{100t}{1+5t} \right)' = \frac{100}{(1+5t)^2}$$

Туундунун биологияда колдонулушу

Туундунун биологиялык талкууланышы:

$y = x(t)$ функциясы берилсин. Δt – убакыт боюнча өсүндүсү. Анда бир нече өзгөртүүлөрдүн жардамы менен $y' = P(t) = x'(t)$ функцияны ала алабыз – бул t убакыт боюнча популяциянын активдүүлүгү (көбөйүшүнүн орточо ылдамдыгы). Туундунун мындай колдонулушу статистиканы жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Микроорганизмдин популяциясынын y саны менен жана анын t убактысынын арасындагы көз карандылык $y = x(t)$ формулсы менен берилсин: Δt - баштапкы t убакыттан $t + \Delta t$ чейинки убакыттын аралыгы. Анда $y + \Delta y = x(t + \Delta t)$ - $t + \Delta t$ убакытка тиешелүү болгон популяциянын жаңы сандык мааниси, ал эми $\Delta y = x(t + \Delta t) - x(t)$ сандардын өзгөрүлүшү. Ал эми алардын катышы көбөйүшүнүн орточо ылдамдыгы же популяциянын орточо өндүрүмдүүлүгү. $y' = P(t) = x'(t)$, же t убакыт ичиндеги популяциянын өндүрүмдүүлүгү.

5 - мисал. t (с) убакыттын ичинде бактериянын популяциясы

$x(t) = 100t^2 + 50$ болсун. Популяциянын өсүүнүн ылдамдыгын тапкыла:

а) каалаган t убакыттын ичинде; б) $t = 1$ секундада.

Чыгарылышы:

$$P = x'(t) = 200t; P(1) = 200 \text{ (с)}.$$

Жообу: 200 с.

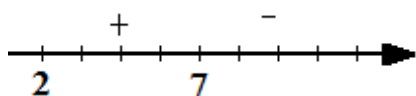
6-мисал. Уйдун бир суткада саап алынган y сүтү менен анын x жашынын арасындагы көз карандылык төмөнкү функция менен аныкталат: $y(x) = -9,3 + 6,8x - 0,49x^2$, мында $x > 2$. Бир суткада саап алган сүт эң көп болуш үчүн саан уйлардын жашы кандай болорун аныктагыла.

Чыгарылышы:

$$y(x) = -9,3 + 6,8x - 0,49x^2; y' = 6,8 - 0,98x$$

$$6,8 - 0,98x = 0, x = 7$$

$x > 2$ болорун эске алуу менен функциянын туундусунун $(2; 7), (7; \infty)$ интервалдагы белгилерин аныктайбыз:

$x = 7$ (жаш)- максимум чекити. Демек, бир суткадагы сүт эң көп болушу үчүн саан уйлардын жашы 7 болушу зарыл. [6].

Туундунун медицинада колдонулушу

Медицинада туунду дарынын таасири максималдуу жана анын терс таасири минималдуу болушу үчүн дарынын дозасын табуу үчүн колдонулат.

Себеби дарынын дозасынан анын реакциясынын даражасынан көз каранды. Туундунун жардамы менен адамдардын организмине туура таасир эте турган дарынын дозасын табууга болот [4].

Медицинадагы дифференциалдык эсеп-төөлөрдүн колдонулушу ылдамдык табуу маселесине келет. Мисалы, калыптандыруу реакциянын ылдамдыгын жана релаксациондук процесстердин ылдамдыктары. Организмдин реакциясы дары кабыл алганда анын басымынын көтөрүлүшүнө, денесинин

температурасынын көтөрүлүшүнө, пульстун өзгөрүлүшүнө же башка физиологиялык көрсөткүчтөр менен туюнтулат. Реакциянын даражасы кабыл алган дарылардын дозасынан көз каранды. Ошол себептен биринчи туундунун жардамы менен реакция максималдуу болуш үчүн дарынын дозасын табууга болот [4].

7-маселе. x берилген дарынын дозасы, ал эми y - реакциянын даражасын туюнткан функция болсун, б.а.: $y=f(x)=x^2(a-x)$, мында a - оң турактуу чоңдук. x кандай маанисинде реакция максималдуу болот? /5/

Чыгарылышы:

$0 < x < a$. Демек, $f'(x) = 2ax - 3x^2$. Анда

$x = \frac{2a}{3}$ болгондо $f'(x) = 0$ болот. Бул

чекитте экинчи туундусу терс:

$$f''\left(\frac{2a}{3}\right) = 2a - \frac{6 \cdot 2a}{3} = -2a < 0. \text{ Демек, } x = \frac{2a}{3}$$

маанисинде, б.а. максималдуу реакция боло турган дарынын дозасы.

8-маселе. Кандын көп агышы менен кандагы темир 210 мг азайган. Темир t убакыт өтүшү менен кайра толукталат, б.а.

төмөнкү закон боюнча азаят: $y = 210e^{-\frac{t}{7}}$ мг(t – сутка). Темирдин убакытка жараша толукталуунун ылдамдыгын жана бул ылдамдыкты 7 суткадан кийин $t=0$ учурундагысын тапкыла.

Чыгарылышы:

Темирдин кайра калыбына келе турган ылдамдыгы:

$$y' = -\frac{1}{7} \cdot 210e^{-\frac{t}{7}} = -30e^{-\frac{t}{7}}$$

«-» белгиси кандагы темирдин азайышын көрсөтөт. $t=0$ убакытта кайра калыбына келе турган ылдамдык 30 мг/суткасына. 7 суткадан кийин кайра калыбына келтире турган ылдамдык; 11,1 мг/сут:

$$y'_{t=7} = 30e^{-\frac{7}{2,7}} = 30e^{-1} = \frac{30}{e} = \frac{30}{2,7} = 11,1 \text{ [6].}$$

Жогоруда каралган маселелерде математикалык анализдин эң негизги түшүнүктөрдүн бири болгон туунду түшүнүгүнүн ар тармактагы практикалык колдонулуштарын көрсөтүү менен адамдын ар кандай тармактагы ишмердүүлүктөрүнө тиешелүү болгон ар түрдүү маселелерди туундунун жардамы менен чыгарууга болорун белгилеп кетүүгө болот.

Бул маселелер окуучулардын кругозорун кеңейтет жана туундуну окуп үйрөнүүгө кызыгуу туудуру менен алардын өз алдынча таанып билүү кызыгуусун өнүктүрүүгө жардам берет. Жогоруда каралган маселелер математикага кызыккан окуучуларга жана келечектеги ар тараптагы адистерге керектүү экенин көрүүгө болот.

Демек, таанып билүү кызыкчылыгынын багыттуулугу илимий теориялык билимге жана анын практикалык колдонулушуна окуучунун көбүрөөк умтулуусу менен мүнөздөлөт.

Окуучулардын таанып билүү кызыгуусунун өнүктүрүүсү мугалимдин чыгармачыл иш-аракетинин негизинде төмөнкүлөргө байланыштуу болот:

- алардын өз алдынча таанып билүүсүн жана активдүүлүгүнүн негизги компоненттеринин жогорку деңгээлде калыптандыруусу менен;

- окуучулардын натыйжалуу дифференцирленген өз алдынча ишин бара- бара үзгүлтүксүз өзүн-өзү окутууга өтө тургандай уюштурулуусу менен;

- аларды даяр алгоритм боюнча чыгарууга көндүрбөй, жаңы жолдорду табуусуна үйрөтүүсү менен;

- окуу процесс текшерүү мүнөздө эмес, окутуу мүнөздө болуусу менен;

- сабактарда тез-тез проблемалык жагдайларды түзүү зарылдыгы менен;

- окуучулардын чыгармачыл ой жүгүртүүлөрүн өнүктүрүүчү методикалык ыкмаларды жана методдорду колдонууга көбүрөөк көңүл буруулушу менен;

- окутуунун жаңы инновациялык технологияларды пайдалануу менен окуучу менен мугалимдин биргелешкен ишмердүүлүгүн жакшыртуусу менен [5].

Математиканын ордун көрсөтүү менен америкалык математик Морис Клайндин төмөнкү сөзү менен жыйынтыктап койсок туура болот:

“Музыка – адамдын ички дүйнөсүн жогорулатат же эс алтат;

Поэзия – сезимдерин ойготот;

Философия – аң-сезимдин керектөөлөрүн канааттандырат;

Инженердик иш – адамдын жашоосунун материалдык жактарын жакшыртат;

Ал эми математика – жогорудагы бардык максаттарды ишке ашырууга көмөктөшөт” [6].

Окуу-таанып билүү ишмердигинин учурда абдан заманбап болуп жаткан компетенттүүлүк менен байланышы тууралуу сөз кыла турган болсок, биринчиден, компетенттүүлүк окуучунун билимдерине, билгичтиктерине жана көндүмдөрүнө негизделет, аларсыз компетенттүүлүк калыптанбайт [7].

Адабияттар:

1. Балк М.Б. *Применение производной к выяснению истинности неравенств.* – Журнал «Математика в школе», № 6, 1975, с. 47-53.
2. Григорьев В.П., Дубинский Ю.А. *Элементы высшей математики.* - М.: Академия, 2014.
3. Данко И.Е., Попов А.Г., Кожевникова Т.Я. *Высшая математика в упражнениях и задачах.* – М.: Высшая школа, 1986, ч.1,2.

4. Петров В.А, Чертков В.С. Применение производной в практической деятельности. – Журнал «Математика в школе», №6, 1980, с. 30-32.
5. Стамалиева К.А. Математика адистигиндеги 1-2-курстардагы студенттердин өз алдынча таанып билүүсүн активдештирүүнүн дидактикалык негиздери: – Дис.... канд. пед. наук: – Бишкек. – 2009.
6. Интернет маалыматтар: <https://ru.wikipedia.org/wiki>, <http://dic.academic.ru/>, <http://urokmatem.ru>, www.egetutor.ru.
7. Токтомаматов А.Д. Окуу-таанып билүү ишмердиги жана Юнесконун билим берүү чөйрөсү // КББАнын кабарлары. №2 (48) 2019. - 11-15 б.

Рецензент:
Бабаев Д.Б.,
педагогика илимдеринин доктору, профессор

МАМЛЕКЕТТИК ТИЛ

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЯЗЫК

STATE LANGUAGE

*Азимова Айгул Аскербековна,
Н.Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш,
транспорт жана архитектура университети,
окутуучу,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

КЫРГЫЗ ТИЛИНИН ОКУУ-МЕТОДИКАЛЫК КОЛДОНМОЛОРУ

*Азимова Айгуль Аскербековна,
преподаватель,
Кыргызский государственный университет строительства,
транспорта и архитектуры им. Н. Исанова,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОСОБИЯ ПО ОБУЧЕНИЮ
КЫРГЫЗСКОМУ ЯЗЫКУ**

*Azemova Aigul Askerbekovna,
Lecturer,
Kyrgyz University of Construction Transport and
Architecture named after N. Isanov,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

KYRGYZ LANGUAGE LEARNING TOOLS

Аннотация: Макалада кыргыз тилин окуу-методикалык колдонмолору тууралуу сөз болот. Буларды аныктоодо кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун стандартындагы жоболорго ылайык аныкталды. Ошондой эле автор окуучулардын жана ата-энелердин каалоо-сунуштарын, өтүнүчтөрүн эске алып изилдөө жүргүзгөн. Анда кыргыз тилин экинчи тил катары окутуудагы керектелүүчү каражаттардын түрлөрү, көйгөйлөр жана сунуштар берилген.

Аннотация: В статье речь пойдет об учебно-методических пособиях по обучению кыргызскому языку. При определении требований автор опирался на положение из концепции обучения кыргызскому как второму языку. Также в ходе исследований автор учел и принял во внимание желания и просьбы учащихся и их родителей. В статье указаны необходимые учебно-методические материалы, проблемы и предложения по обучению кыргызскому языку как второму.

Annotation: The article will focus on teaching aids for teaching the Kyrgyz language.

In determining the requirements, the author relied on the methodology of the concept of teaching Kyrgyz language as a second one. Also during research, the author took into account the wishes and requests of students and their parents. The article indicates the necessary teaching materials, problems and suggestions for teaching Kyrgyz as a second language.

Түйүндүү сөздөр: кыргыз тили, окуу китептери, тилди өнүктүрүү, кызыктыруу, иллюстрацияланган китептер, кыска саптуу

ырлар, манжа оюндары, жыйнак, дистанциондук окутуу, программалар, куралдар.

Ключевые слова: кыргызский язык, учебники, изучение языка, заинтересованность, иллюстрированные книжки, стихи, пальчиковые игры, сборники, дистанционное обучение, программы, средства.

Key words: kyrgyz language, textbooks, language learning, interest, illustrated books, rhymes, finger games, compilations, distance learning, programs, tools.

«Тилди сактоо, билүү, үйрөнүү бул жөн эле сабак эмес,
ал өтө зарыл керектик».
(А.И. Куприн)

Кыргыз тили – Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили. Кыргызстанда эне тилди өнүктүрүү мамлекетибиздин алдында турган негизги милдеттердин бири. Бул максатты ишке ашыруу үчүн Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили жөнүндө» мыйзам кабыл алып, Кыргыз Республикасынын Президенттери мамлекеттик тилди өнүктүрүү боюнча 5-6 Жарлыкка кол коюп, Кыргыз Республикасынын Өкмөтү мамлекеттик тилди өнүктүрүү боюнча мамлекеттик программаларды кабыл алып, токтомдор чыгарылып чоң иш-аракеттер жүрүп жатканы баарыбызга белгилүү [1].

Тил мамлекеттүүлүктүн негизги белгиси. Мамлекети жок да улут жашай берет, бирок тили жок бир да улут жашабайт. Андыктан мамлекеттик тилди сактоо жана аны өнүктүрүү ар бир жарандын ыйык милдети [2].

Бүгүнкү күндө кыргыз тилин өнүктүрүү эң зарыл актуалдуу маселе. Ошондой эле бүгүнкү жаштардын көп тилдүү болушу да өтө маанилүү. “Жети элдин тилин бил, жети түрлүү билим бил” дегендей канча көп тил билсең, келечекте ошончо мүмкүнчүлүк

ачылат. Башка улуттун өкүлдөрү кыргыз тилин үйрөнүүгө кызыкдар болсо, мамлекет шарт түзүп бериши кажет. Албетте, кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу боюнча окуу программалары, методикалар жана илимий изилдөөлөр жүргүзүлүп, окуу китептери басылып чыгарылууда. Бирок тилекке каршы, бул багытта дагы деле тийиштүү окутуу каражаттары өтө аз жана жокко эсе.

Кыргыз элинде “Бала ата-энесин көрүп чоңоёт” деген макалга көңүл бурсак, эне тилди үй-бүлөдөн, андан кийин бала-бакчалардан баштоо керектигин билебиз. Азыркы учурда кыргыз тилин бала бакчалардан баштоо – мамлекеттик тилди өнүктүрүү демилгесинин бир бөлүгү.

Белгилүү изилдөөлөрдүн маалыматтарына таянсак, үч жаштан он жашка чейинки балдар тилди бат үйрөнүп кабыл алышат. Тагыраак айтканда, так ушул мезгилде алардын оң жак мээси өнүгүп жетилип жаткан учур. Ушул жаштан баштап кыргыз тилине кантип кызыктыруу керек?

Кыргыз тилин окуп-үйрөнүүдө да “эмне үчүн окутуу керек?”, “эмнени окуп үйрөнүү керек?” анан да, “кантип окуп үйрөнүү

керек?” – деген проблемалуу суроолор алдыга коюлат [3].

Ата-энелерге, тарбиячыларга балдардын кыргыз тилин үйрөнүү, окуу процессин сабаттуу уюштуруу үчүн төмөнкү сунуштар жардам берерин билебиз.

Биринчиден, жашоодо кыргыз тилин активдүү колдонуу. Баланын ошол жашаган жеринин тил чөйрөсүнө аралашуусу өтө зарыл. Ошондой эле, үзгүлтүксүз ырларды (балдар ырлары, оюн-тамаша жана күлкүлүү ырлар) жаттатып туруу керек. Баланын ата-энеси кыргыз тилин кошо үйрөнүп, көчөдө болобу, үйдө, сейилдеп жүргөндө да кыргыз тилинде сүйлөөсү зарыл. Баласынан дайыма буюмдардын, жашылчалардын, жаныбарлардын ж.б. кыргызча аталышын сурап турса, бала кыргыз тилин оной эле кабыл алат.

Экинчиден, рифмаланган кыскача ырларды, колдун кыймылдары менен бирдикте айкалыштырып ойноо. Ал эми манжа оюндары жана көнүгүүлөр болсо, баланын моторикасын иштетет, ал өз кезегинде сүйлөөнү өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт. Тексттерди, ырларды жаттоодо, манжаларды катыштырып көнүгүүлөрдү жасоодо, баланын туура сүйлөө жөндөмү, кеңири ой жүгүртүүсү, көңүл коюусу, элестетүүсү өнүгөт, тез таасир алуу жана ачык сезимталдыгы тарбияланат. Бала ырларды тез жаттап, эсине сактай алат, анын сүйлөгөнү маанилүү, даана боло баштайт.

Үчүнчүдөн, жаш балдар түстүү, кооз сүрөттөр тартылган китептерге кызыгышат эмеспи, сүрөт канчалык көп болсо, балдардын фантазиясы ошончо ачылат, көзү менен көргөн жана кулагы менен уккан жаңылыктарды тездик менен өзүнө сиңирип, кабыл алышат. Иллюстрацияланган балдар китеби баланын эстетикалык жактан өнүгүүсүнүн негизги каражаты болуп эсептелет. Иллюстрацияланган китеп – көркөм сүрөт жана адабий текст бир

милдетти камтыйт, көп пландуу көркөм чыгарма катары кичинекей окурманга курчап турган дүйнө менен таанышууга жардам бере турган өзгөчө аалам. Көркөм иллюстрация – жаш балдардын эстетикалык тарбия алуусу үчүн эң маанилүү элемент болуп эсептелет [4].

Балдар үчүн китепти иллюстрацияга даярдоодо баланын өзгөчө сезимин жана китептен ала турган таасирин сөзсүз эске алыш керек.

Китепте берилген иллюстрация билим берүүчүлүк, тарбиялык, эстетикалык, толуктоо функцияларын аткарат [5].

Балдар үчүн китептердеги сүрөттөрдүн көңүлү өзгөчө мааниге ээ. Ар түрдүү кошумча көңүл (кайгы-капа, кубаныч, шылдың, ыза) сүрөт аркылуу, окурманга тексттеги тигил же бул каармандын жасаган ишин тез кабыл алууга, түшүнүүгө жардам берет. Мектепке чейинки балдарга, башталгыч класстын окуучуларына текстти түшүнүп окууда кыйынчылык туудураары баарыбызга эле белгилүү. Ал эми китептеги сүрөт – кичинекей окурманга, көркөм сүрөт аркылуу окуп жаткан тексттин мазмунун түшүнүүгө, айырмалоого жардам берет [6].

Төртүнчүдөн, бул оюн. Эгерде окутуу оюн түрүндө өткөрүлсө, тил үйрөнүү оной жана кызыгуу менен кабыл алынат. Мисалы: “Аккуу учту”, “Учту, учту (*бир жаныбар же канаттуу айтылат*).... учту”, “Мышык жана чычкан” ж.б. Бала-бакчаларда жана башталгыч класстарда кыргыз тилинде кыймыл-аракет катышкан оюндар ар бир сабакта ойнотулушу зарыл.

Бешинчиден, баланы чын дилинен кыргыз тилине кызыктыруу. Ата-эненин колдоп, үйрөтүп, мактап туруусу, баланын тилге болгон кызыгуусун арттырат.

Баланын билимин байытуучу жана тереңдетүүчү, кызыгуусун арттыруучу кыргыз тилинде түрлүү-түстүү боёк китепчелер-

ди, мультфильмдерди, оңой жана кыска саптуу ырларды, кол кармашып тегерек болуп бийлеген атайын ар түрдүү оюн-бийлерин, компьютердик атайын окутуу программаларын иштеп чыгуу зарыл.

Ата-эненин баласына жардам бериши үчүн, кыргыз тилиндеги окуу материалдары, китептер эки тилде басылышы керек, атайын дистанциондук окутуунун курстарынын ачылышы зарыл.

Ошондой эле бүгүнкү күндүн талабына ылайык мамлекеттик тилдин жогорку сапаттуу контентин түзүү зарыл. Албетте, бул багытта иштер жүрүп жатат, бирок канааттанадырарлык эмес. Мамлекетибиз күчтүү гуманитардык адистерди өстүрүшү керек, ал үчүн: жазуучулар факультетин, чыгармачыл жазуу курстарын, сценарий жазуу курстарын ж.б. уюштуруу керек. Жаш жана болочок жазуучулардын жана акындардын, ырчылардын, музыканттардын, режиссерлордун, актёрлордун, сүрөтчүлөр-

дүн (иллюстратор, аниматор ж.б.); балдар үчүн адабий китептерди түзүп чыгарган авторлордун; англис жана орус тилинен гана эмес, башка тилдерден да которо алууга жөндөмдүү көп тилдүү, күчтүү котормочулардын муунун өстүрүү керек.

Эгерде мамлекеттик тилди өркүндөтүү процессин тездетип жана кыргыз тилинде сапаттуу контент түзгүбүз келсе, анда котормочулардын жана жазуучулардын, сүрөтчүлөрдүн жана музыканттардын чыгармачылыгы – бул убакытты жана чыгармачылык процессти талап кылган зор эмгек экенин унутпашыбыз керек. Демек, ошого жараша эмгек акы төлөнүп, мамлекеттик деңгээлде колдоого алынышы зарыл. Мыкты балдар жазуучуларын, башка тилден кыргыз тилине которо билген күчтүү котормочуларды, улуттук колоритте балдар үчүн сүрөт тарткан сүрөтчүлөрдү бизге эч ким даярдап бербейт.

Берилген таблицада мамлекеттик тилди өркүндөтүүгө керектүү негизги каражаттарды, көйгөйлөрдү чечүүчү сушутарды бергенге аракет кылдым.

<p>Каражат:</p>	<ul style="list-style-type: none"> - 3-6 жаштагы балдар үчүн оңой жана кыскача ырлар жыйнагы; - кыймыл-аракет менен айкалышкан оюн-тамаша ырлар жыйнагы; - кол кармашып тегерек болуп алып бийлеген атайын ар түрдүү оюн-бийлери; - ар түрдүү тематиканы камтыган түрлүү-түстүү иллюстрацияланган жомок китепчелери; - ар түрдүү тематикадагы боёк китепчелери; - балдардын көңүлүн тарткан мультфильмдер; - кыргыз тилин окутуу үчүн компьютердик программалар; - телефонго жүктөлүүчү атайын кыргыз тилин үйрөтүү программалары; - кыргыз тилин окутуудагы көрсөтмө куралдар.
------------------------	--

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН КАБАРЛАРЫ

Көйгөй:	<p>1. Профессионалдык деңгээлде бөбөктөрдүн сүйлөө речин жана моторикасын өрчүтүү үчүн фольклордук багытта оңой, тамашалуу, кыскача ырлар, манжа оюндары, бийлер такыр жок. (стишки-потешки, шутки-прибаутки, считалочки, пальчиковые игры).</p> <p>2. Республиканын жогорку окуу жайларында атайын адистештирилген сүрөтчү-иллюстратор, сүрөтчү-аниматор факультеттерин уюштуруу каралган эмес, натыйжада атайын жаш балдарга ылайык кооз, түстүү китепчелер жетишсиз. Сүрөтчү-аниматорлордун жоктугунун себебинен, балдардын көңүлүн тарткан кызыктуу мультфильмдер жок.</p> <p>3. Кыргыз тилин окутуу үчүн компьютердик программалар, телефонго жүктөлүүчү атайын программалар жокко эсе.</p>
Сунуш:	<ul style="list-style-type: none"> - Балдар үчүн кыргыз тилин окутууда жаңы кызыктуу оюндарды ойлоп табуу зарыл. Жаттоого жеңил музыкалык оюн-ырларды чыгарууга акын жана музыканттардын арасында конкурстук иш-чараларды уюштуруу керек; - таланттуу сүрөтчү балдарды издөө; алардын эмгегин каржылоого табыштама түзүү; - бөбөктөр үчүн ыр, баланын сүйлөө речин жана моторикасын өрчүткөн оюндарды ойлоп табууга жылдык мамлекеттик табыштамаларды түзүү; - балдар үчүн анимациялык мультфильмдерди, фильмдерди тартууга мамлекеттик табыштамаларды түзүү; - сүрөтчү-иллюстратор, сүрөтчү-аниматор адистерин даярдоого жана алардын квалификациясын жогорулатууга атайын жогорку окуу жайларга мамлекеттик табыштамаларды киргизүү; - кыргыз тилин окутуу боюнча атайын телефонго жүктөлүүчү ар түрдүү программаларды иштеп чыгууга мамлекеттик табыштамаларды түзүү; - мамлекет тарабынан каржыланган, кыргыз тилин өздөштүрүү боюнча окуучулар, ата-энелер жана ишкерлер үчүн дистанциондук бекер курстарды ачуу; - орто мектептер жана башка окуу жайлары үчүн кыргыз тилинен көрсөтмө куралдарын чыгаруу (кыргыз тилинин грамматикасы камтылган таблицалар жана схемалар).

Окутуу процессинин эң негизгиси – бул кызыгуу. Качан гана бала толугу менен көңүлүн коюп тил үйрөнүүгө кызыкса, анын натыйжалуулугу он эсе өсөт. Эгерде үйрөнүп жаткан тилдин келечекте керегин түшүнсө, анда тилге кызыгуусу андан ары да өрчүйт. Биздин милдет – кызыктыруу жана алдыга максат коюу [5].

Жогоруда айтылгандай, төрт жашар бала маалыматтарды тездик менен кабыл алат:

түс, жыт, ысык жана муздак ж.б. Эгерде күнүмдүк турмушта ата-эне ушул ар кандай кубулуштарды, заттарды, буюмдарды, жаныбарларды ж.б. кыргыз тилинде айтып турса, бала тилди тез эле үйрөнүп кетет. Тилди үйрөнүүдө эң негизгиси – эркиндик берүү жана мажбурлабоо.

Ал эми алты жаштан өйдө баланы, мектепке даярдоо багыты башталат. Бул мезгилде грамматикалык түзүлүштөрдү

окута баштаса болот. *Бар, жок, бер, тур, отур, ойно, жекелик* жана *көптүк* сандагы сөздөрдү кошуп баштаса, сүйлөө речи дагы өнүгөт. Үй-бүлө, үй жаныбарлары, буюмдар, оюнчуктары жөнүндө аңгеме курууну үйрөтүү зарыл.

Мектеп курагындагы балдар үчүн кыргыз тили – бул жөн гана мектепте формалдуу өтүлүүчү билимдердин бири болуп эсептелет. Ошондуктан окуучулардын кыргыз тилин окууда жигердиги жана кызыгуусу аз. Формалдуу билим, окуу процессинин таасирдүүлүгүн азайтат.

Жаңы тилди үйрөнүү (учурда башка улуттар үчүн кыргыз тилин үйрөнүү) – бул албетте ар кайсы жашта олуттуу жана кыйын процесс. Чоң адамдар үчүн тил үйрөнүү кыйын болуп, көнүгүүлөрдү аткаруудан тажашса, албетте кичинекей балдар үчүн да көнүгүү аткаруу кызыксыз болот. Ошондуктан, кыргыз тили балдар үчүн ар кандай кызыктуу жана кыймылдуу оюндар аркылуу берилиши керек.

Азыркы учурда 3 жаштан 5 жашка чейинки балдарга арналган “Сүйлөө жана моторика” китепчедин варианттары Бишкек шаарынын № 145 жана № 104 балдар-бакчаларына апробацияга берилди.

Бул китепчеде баланын кыймыл-аракети менен айкалышкан төрт саптуу тамаша-оюн ырлары жазылган.

Ошондой эле “Кыргызский язык легко и просто” деген окуу жыйнагы да даярдалууда. Аталган окуу жыйнагы 2-4-класстын окуучулары, атайын кыргыз тили курстары жана өз алдынча кыргыз тилин үйрөнүүнү каалоочулар үчүн сунуш кылынат. Бул окуу китебинде окуучуну кызыктыра турган материалдар топтолуп, түстүү сүрөттөр, тамаша ырлар, жаңылмачтар, чайнворддор, тесттер, көнүгүүлөр, ошондой эле кыргыз тилинин сөз жасоо жолдору схема жана таблица түрүндө кенен берилет. Жыйнактын

принциби – жеңилден башталып татаалдаштыруу менен бирге, өтүлгөн материалды улам кайталап туруу.

Ошондой эле бул жыйнак колледж жана жогорку окуу жайларында окуган чет элдик студенттерге, кыргыз тилин үйрөнүүгө кызыккан башка улуттардын өкүлдөрүнө да кошумча окуу куралы катары пайдаланууга сунуш кылынат.

Мектеп окуучулары үчүн чыгарган жыйнактарым жөнүндө айта кетсем, китеп сатуу рыногунда башка улуттарга кыргыз тилин окутуу китептеринин жок болушуна байланыштуу, 2014-жылы салыштырма окуу материалдарын чогулта баштадым. Ошондой эле мектеп окуучулары үчүн орус окумуштуусу, педагогика илиминин доктору (психология боюнча), профессор Д.Н. Богоявленскийдин изилдөөлөрү көрсөткөндөй, таблица жана схема түрүндө берилген окуу материалдары, окуучунун билимин бекемдеп, эске тутуу жөндөмүн арттырат деген тажрыйбасына таянып, кыргыз тилинин грамматикасын таблица жана схема аркылуу берүүгө багыт алдым.

2015-жылы “Кыргыз тилинин эрежелери таблица жана схема түрүндө” деген 160 беттен турган жыйнагын иштеп чыгып, басмадан чыгаруу аракетин көрдүм. Окуучу балдардын жана ата-энелердин суранычы менен ушул эле жыйнак оңдолуп, толукталып, кыргыз жана орус тилинде 2017-жылы басылып чыкты. Аталган жыйнак ата-энелердин, мугалимдердин сыноосунан ийгиликтүү өттү десем болот.

Бул жыйнакта окуучулар өздөштүрүүгө тийиш болгон фонетика, лексика, морфология жана синтаксиске байланыштуу кыргыз тилинин эрежелери таблица жана схема түрүндө берилип, кыргыз тилинин мектеп программасына ылайыкталып түзүлдү. Кыргыз тилинен өтүлгөн окуу материалдарын бышыктап, аны өз бетинче үйдөн

кайталоо мезгилинде пайдалануу үчүн кошумча окуу куралы катары берилген.

Мектеп программасында өтүлүүчү кыргыз тилинин грамматикасы бир жыйнакта толугу менен берилишине аракет жасалды.

Мындан тышкары, 2016-жылы ата-энелердин өтүнүчү менен эки тилде “Жат жазуу жыйнагы” иштелип, 2017-жылы басып чыгарылды. Кыргыз тилинен жат жазуу жыйнагы мектеп окуучуларынын башталгыч класстарына арналып, мугалим жана ата-энелерге да сунушталган. Балдарына үй тапшырма аткарууда көмөктөшкөн ата-энелерге ыңгайлуу болуш үчүн, ар бир тексттин алдында кыскача сөздүк жана берилген текст орус тилинин котормосу менен берилген.

Белгилүү болгондой эле, жат жазуу иши окуучунун оозеки кабыл алуусу, угуу жана жазуу сезими, туура жазуу көндүмдөрүн бекемдейт.

Жыйнакта негизинен Мекен, достук, эмгек, жаратылышты коргоо, эне тилин сүйүү жана башка темалар берилген.

Ошондой эле 2017-жылы жогорку класстын мектеп окуучулары үчүн тексттер жыйнагын иштеп баштадым.

Тилди үйрөнүүдө тексттер – фонетикалык, лексикалык, грамматикалык формаларды туура колдонуу аркылуу ой-пикирди билдирүүгө үйрөтөт. Алар – окуучуларды сабаттуу, логикалык жактан мазмундуу кеп ишмердүүлүгүнө (угуу, окуу, сүйлөө, жазуу) ээ кылат. Алар аркылуу сөздүк корду байытып, айтыла турган ойду байланыштуу берүү көндүмдөрүн калыптандырса болот. Ошондой эле тексттер, дидактикалык, таанып-билүүчүлүк, үйрөтүүчү, өнүктүрүүчүлүк милдеттерди да кошо камтыйт.

Тексттерди орфография, пунктуация, грамматика боюнча темаларды өткөндөн кийин берсе болот. Жыйнакта алар тематикалык бөлүмдөр боюнча берилген.

Бул жыйнак мектеп мугалимдерине, окуучуларга, студенттерге, ата-энелерге сунушталды. Жыйнакка 300дөй текст киргизилген. Алардын арасында деңгээли жөнөкөй, татаал жана дагы ар түрдүү булактардан алынгандары да бар. Мааниси жагынан кыргыз элинин маданияты, жаратылыш байлыктары, тарыхы, белгилүү адамдары жөнүндө жана башка ар түрдүү темаларды камтыйт. Орус тилдүү окуучулар үчүн ар бир тексттен кийин чечмелөөчү сөздүктөр бар. Сөздүктөр сөздөрдү эле которбостон, ошол контекстке жараша маанисин чечмелейт. Алар аркылуу окуган адам сөздүк корун байытууга мүмкүнчүлүк алат. Берилген тексттер жат жазуу, баяндама жазуу, окуу сыяктуу иштерди жүргүзүүдө, ошондой эле балдардын сөз байлыгын кеңейтүү үчүн аткарылган ишмердүүлүктөрдү жүргүзүүдө салым кошот деген ойдомун.

Азыркы учурда орус тилдүү мектептерге кыргыз тилин үйрөтүүдө кошумча окуу китептери, тексттер жыйнактары керектүү.

Учурда жогоруда аталган жыйнактарды Бишкек шаарынын борбордук жана Сокулук районуна караштуу мектептеринде кыргыз тили сабагын окуткан мугалимдер колдонууда.

Жыйынтыктап айтканда, кыргыз тилин окутууда ар түрдүү жыйнактар, китепчелер, сүрөттөр, ырлар эки-үч тилде басылып, музыка, мультфильм, кинолор тартылып турушу эң негизги маселе. Ошондуктан, кыргыз тилин өнүктүрүү багытында, балдар үчүн иштелген эмгектердин авторлоруна мамлекет тарабынан ар тараптуу колдоо көрсөтүлүп, программалар иштелип чыкса, кыргыз тили тезирээк өнүгөт деген ойдомун. Ал эми ата-энелер жана мугалимдер баланы басынтпай, талап койбой, кыргыз тилине кызыктырып окутуусу керек. Ошондо гана

балада башка элдин маданиятына, тилине болгон оң мамиледеги кызыгуу пайда болот.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасында 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн Улуттук Программасы.
2. “Тил – улуттун жаны” – Байсал Турал – 2008.
3. Рысбаев С.К. Кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөнүүгө ишмердик мамиле: интенциялар жана

билгичтиктерди баалоо маселелери // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары. – 2016. – №1(37.) – 54-60-бб.

4. *Общественно-образовательная и научно-популярная газета “Кутбилим”*. – “Эне тилди барктайлы же “Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили жөнүндө мыйзамдын аткарылышындагы көйгөйлөр жөнүндө”.
5. *Международный образовательный портал. Маам.ru*
6. *Инфоурок. Иллюстрация детских книжек.*

Рецензент:
Рысбаев С.К.,
педагогика илимдеринин доктору, профессор

*Казиева Кыял Кенжебековна,
КРнын Улуттук илимдер академиясы,
Ч.Айтматов атындагы Тил жана
адабият институту,
изденүүчү,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**СОВЕТБЕК БАЙГАЗИЕВДИН «МАНАС» ЖАНА УЛУТ ТАГДЫРЫ
ЖӨНҮНДӨ ЭМГЕКТЕРИНИН ПУБЛИЦИСТИКАЛУУЛУГУ**

*Казиева Кыял Кенжебековна,
соискатель,
Национальная академия наук КР,
Институт языка и литературы
им. Ч.Айтматова,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**ПУБЛИЦИСТИЧНОСТЬ ТРУДОВ СОВЕТБЕКА БАЙГАЗИЕВА
О «МАНАСЕ» И СУДЬБАХ НАЦИИ**

*Kazieva Kyial Kenjebekovna,
external doctoral candidate,
National Academy of Sciences of the KR,
Institute of language and literature named af-
ter CH. Aitmatov,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**PUBLICISTIC NATURE OF SOVETBEK BAIGAZIEV'S WORKS
ABOUT MANAS AND THE FATE OF THE NATION**

Аннотация: Макалада «Манас» эпосундагы асыл-нарк, рухий баалуулуктар эгемендүүлүккө ээ болгон коомдун руханий өнүгүшүнүн куралы катары талкууга алынды. Окумуштуу-педагог, публицист Советбек Байгазиевдин «Манас» эпосунун негизинде бүгүнкү коомдун рухий саламаттыгын жөнгө салуу, эртеңки келечектин багытын аныктоо жөнүндөгү публицисттик ишмердүүлүгүнө талдоо жүргүзүлөт.

Аннотация: В статье обсуждены благородные и духовные ценности в эпосе

«Манас» – как инструмент духовного развития суверенного общества. На основе эпоса «Манас» проанализированы публицистическая деятельность ученого-педагога, публициста Советбека Байгазиева по упорядочению духовного здоровья сегодняшнего общества, определению направления завтрашнего будущего.

Annotation: Noble and spiritual values in the "Manas" Epic – as a tool for the spiritual development of a sovereign society. Based on the "Manas" epic, the analysis of the journalistic activity of the scientist, publicist

Sovetbek Baigaziev on the ordering of the spiritual health of today's society, direction finding of the tomorrow (future).

Түйүндүү сөздөр: Манас, патриоттуулук, руханий, идеология, этнопедагогика, асыл-нарк дөөлөттөр, философия, көркөмдүүлүк, талдоо.

Ключевые слова: Манас, патриотизм, духовность, идеология, этнопедагогика, моральные ценности философия, художественность, анализ.

Key words: Manas, patriotism, spirituality, ideology, moral philosophy, artistry, analysis.

Советбек Байгазиевдин публицисттик талантынын күч-кубаты, окумуштуулук кудурети, интеллектуалдык чабыт-масштабы, айрыкча, Манастаануу илиминде жана улуу эпостун мазмунунда чөгүп жаткан, мезгилдин талабына ылайык маанини изилдөөдө анык көрүндү.

Советбек Байгазиев 1995-жылы «Манас» эпосунун 1000 жылдыгында «Улуу «Манас» – улутубуздун тил жана дил бешиги» аттуу китеби «Манас» эпосуна арналган республикалык илимий конкурста сыйлыкка татыктуу болгон.

Ошондо окумуштуу-педагог Ж.Койчуманов: «Советбек Байгазиев «Улуу «Манас» – улутубуздун дил жана тил бешиги» аттуу китебинде өзүнүн публицистикалык талантын, масштабдуу ойлоно билген интеллектуалдуулук жөндөмүн ачык көрсөтө алган. Окумуштуу-публицист азыркы биздин көз алдыбызда турган улуттук идея, улуттук идеология, руханий, адеп-ахлактык, атуулдук-патриоттук тарбиянын маселелери менен улуу эпосубуздун ички асыл нарктарын тыгыз жуурулуштура карап чечмелегендигинен улам, «Манас» окуган адамга дагы да бир кадам жакын боло түшкөнсүйт» [4, 5-б] – деп адилет баасын берген.

«Манас» эпосунун руханий нарк-дөөлөттөрү, адеп-ахлак баалуулуктары, этикалык философиясы, патриоттук, мекенчилдик идеологиясы жана аларды жаштардын, эл-журтубуздун арасында насыяттоо боюнча 20га жакын илимий жана педагогикалык, усулдук, тарбия-таалим китептерин жаратты. Алар: «Манас» эпосундагы баланы эркин тарбиялоо философиясы», «Манас» эпосу: тарыхый эс тутумга, антимаңкурттук рухка жана мекенчилдикке тарбиялоо», «Манастын» ата-эне жөнүндөгү этнопедагогикалык осуяты», «Бала Манастын инсан катары калыптанышында эмгек тарбиясынын ролу», «Манас» эпосунун биримдик, достук, ынтымак жөнүндөгү улуу идеялары – бүгүнкү жарандык тарбиянын тиреги», «Манас» эпосу: Каныкейдин улуу махабаты жана анын образынын рухий-адептик, патриоттук сабактары», «Балдарга Манас баатыр жөнүндө», «Улуу «Манас» – улут тиреги», «Улуу «Манас» эпосунун улуттук жана дүйнөлүк мааниси», «Манас» эпосун интерактивдик усул менен окутуу», «Айкөл Манас атанын руханий-ыймандык жана патриоттук улуу өрнөктөрү», «Улуу Манас эпосу – дүйнөлүк маданияттын өчпөс жылдызы», «Манастаануу» сыяктуу эмгектери. Бул китептер мектептерде жана жогорку окуу жайларында «Манастаануу» сабактарында пайдаланылып келүүдө.

С. Байгазиевдин 2000-жылы жарыкка чыккан «Манастаануу» аттуу окуу китеби азыр окуучулардын, студенттердин үстөл китебине айланган. «Манас» эпосунун руханий, адептик-философиялык, патриоттук улуу дөөлөттөрү жана педагогикалык асыл-нарктары» аттуу 40 басма табактан турган бир томдугу жарык көргөн. Бул китепте улут сыймыгы – улуу «Манас» эпосунун улуттук жана дүйнөлүк мааниси, анын руханий, адептик-философиялык, патриоттук улуу дөөлөттөрү жана педагоги-

калык асыл-нарктары, ошондой эле, эпосту окутуунун проблемалары, Манас рухунун нугунда өсүп келе жаткан муундарды социалдаштыруу, жарандарыбыздын мекенчилдикке, дастандын патриоттук-гуманисттик идеалдарынын өңүтүндө тарбиялоо маселелери тууралуу кенен жана терең сөз жүрөт.

Министрликтин коллегиясы кабыл алган «Манас» эпосун мектептерде жана жогорку окуу жайларында окутуунун концепциясынын да автору болгон. 2013-жылы жарык көргөн ЖОЖдор үчүн коллективдүү жаңы «Манастаануу» программасына жана окуу китебине да авторлош.

Мына ошол эмгектеринде С. Байгазиев «Манас» эпосунан улут келечегине кереги тие турган көп үлгүлөрдү таап чыкты. Г.В. Плеханов “Кечээкиге кайрылуу бүгүнкүнү аныктатып, эртеңкиге жол тапкызып барчу муктаждык” – деп айткандай, улут келечеги үчүн улуттун кайрадан түптөлүшүнө жол издөөдө кыргыз элинин басып өткөн жолуна кайрылып, байыркы доордо келечекке калтырган мурастардан бүгүнкүгө үлгү табуу С. Байгазиевдин публицистикалык изденүүлөрүндө негизги факторлордун бири.

С. Байгазиевдин публицисттик изилдөөлөрүнүн негизги өзөгүн символикалуу түрдө «Манас» эпосу түзүп турат. Коомдун Манаска болгон мамилесинин деңгээли публицистикалык изденүүсүнүн термометри болгон. Бул оюбузга «Манас» глобалдашуунун жана технократиялык цивилизациянын дөңгөлөгүнүн астында калабы же эгемендүү кыргыз мамлекетине кандай тарбия стратегиясы керек?» деген публицистикалык эмгегинин мазмуну далил болуп бере алат.

С. Байгазиевдин шакирттери Э. Сабитова, Б. Абдухамидова, Р. Умарова «Советбек Орозкановичтин «Манас» боюнча жараткан эмгектери элибиздин, муундарыбыздын рухий-патриоттук менталитетин калыптан-

дырууда, мамлекетибиздин идеологиялык пайдубалын чыңдоодо пайдаланыла турган өзүнчө бир табылгыс ресурс» [5] – деп адилет баа беришсе, профессор Сулайман Рысбаев публицисттин «Манас» эпосуна болгон изденүүчүлүк жолун төмөнкүчө баяндайт: «С. Байгазиев улуу «Манас» эпосунун рухий-нравалык нарктарын иликтеп-изилдеп ачуу, дастандын дөөлөттөрүн эл арасына пропагандалоо боюнча да бир топ иш жасаган инсан. «Манас» эпосунун 1000 жылдыгы боло электе 1994-жылы И. Арабаев атындагы университеттин илимий иштер боюнча проректору катары демилге көтөрүп, республикада биринчи жолу «Манас» эпосун мектептерде жана жогорку окуу жайларында окутуу» аттуу республикалык илимий-практикалык конференцияны уюштуруп өткөрүп, анда башкы докладды жасаган. Конференциядан кийин «Улуу «Манас» – улутубуздун дил жана тил бешиги» аттуу китебин жарыялаган. Башка «Манас» изилдөөчүлөр буга чейин эпостун көбүнчө тарыхый, көркөмдүк-поэтикалык маселелерин изилдөөгө көңүл буруп келсе, С. Байгазиев аталган эмгегинде эпостун рухий-нравалык, моралдык дөөлөттөрүн ачып көрсөтүүгө күч жумшап, элдик дастандын казынасынан бүгүнкү муундарга тирек болуп бере турган идеологиялык нарктарды көтөрүп чыккан» [5].

С. Байгазиев буга чейин фольклористтер анча көңүл бурбаган «Манас» эпосунун этикалык-философиялык, руханий-моралдык, патриоттук, этнопедагогикалык, маданий-идеологиялык, мекенчилдик наркдөөлөттөрүн, эпопеянын улуттук жана дүйнөлүк маанидеги идеяларын изилдөөнүн объектиси кылып алган. «Манастын» Манас, Каныкей, Бакай, Кошой сыяктуу борбордук образдарын кеңири планда аналитикалык талдоого алып, Бакай, Кошой жөнүндө

биринчи жолу өзүнчө китептер түрүндө эмгектерди жараткан. Бир эле «Улуу Манас» эпопеясы дүйнөлүк көркөм маданияттын өчпөс жылдызы» аттуу эмгегин бөлүп алсак, анда С. Байгазиевдин Манас таанууда алга карай жаңы кадам таштагандыгын дароо сезебиз. Бекеринен белгилүү адабиятчы, профессор Курманбек Абакировдун: «Байгазиев тапталган жолго түшпөй, өз жолу менен кетип, башка изилдөөчүлөрдүн бирин да кайталабаган, улуу эпостун жаңы ырлары менен сырларын ачкан оригиналдуу эмгектерди жаратты. Манастануу илиминин бүгүнкү жеткен чегин, сөздүн оң маанисиндеги бийиктиктерин М. Ауэзов менен Б. Юнусалиевдин, К. Рахматуллин менен В. Жирмунскийдин, Р. Кыдырбаева менен С. Мусаевдин көөнөрбөс иликтөөлөрү сыяктуу эле, С. Байгазиевдин маани-маңызы терең, чабыты кенен эмгектерисиз элестетүү мүмкүн эмес жана ушунун өзү эле С. Байгазиевдин бул илимдеги орду, салмагы канчалык олуттуу экенин көрсөтүп турат», – деп баа бергени бекеринен эмес [1. 112-б]. Ал эми адис-фольклорист, доцент Гүлбара Орозованын: «С. Байгазиев Каныкейдин образын талдоону болуп көрбөгөндөй бийиктикке көтөрүп койгон» [4.7-б] – деп баа берип жазганына да кошулбай коюуга болбойт.

Советбек Байгазиев көп жылдык изденүүлөрдүн натыйжасында 2016-жылы “Улуу “Манас” эпопеясы – дүйнөлүк көркөм маданияттын өчпөс жылдызы” (2016) деген аталышта чоң көлөмдө 460 беттик эмгеги жарык көргөндүгү тууралуу жогоруда белгиледик.

Бул эмгек алты чоң бөлүмдөн турат. Биринчи бөлүмдө автор «Манас» эпосунун улуттук жана дүйнөлүк маанисин, «Манас» эпосунун жалпы философиясын жана глобалдык идеясын белгилеп, «Манас» эпосунун баалуулугуна жалпы мүнөздөмө

берип, калган бөлүмдөрүндө бүгүнкү адеп-ахлагын жоготуп бара жаткан коомго жакшы сабак боло турган Манас, Каныкей, Кошой, Бакай сыяктуу жашоодо өз орду терең образдардан асыл-нарктуу, патриоттуулукка, мекенчилдикке, адамдыкка жана эркин инсан тагдырынын үлгүлөрүн ар бир образга тиешелүү окуялар, эпизоддордон таап чыгып, терең талдап берген. Бул эмгекти жөн гана талдоо катары кабыл алууга болбойт. Публицистти коомдогу улуу-кичүүнү, жаман-жакшыны аңдабаган жаштардын өсүп келе жатышы, коомдо мурда болуп көрбөгөндөй моралдык жактан орду толгус деградацияга учураган муундун жүрөк оорутарлык ахыбалы, бийлик ээлеринин адеп-ахлактык, моралдык жүрүм-турумунун бузулушу өтө кооптондурган. Мына ушул көрүнүшкө кандай чара колдонуу керек? Кандай жол табуу керек? Коомду эми мындан ары кандай баалуулуктарга ынандырып, кандай дөөлөттөрдү карманып келечекке бара алабыз? деген улуу санаа публицистти дал ушул курама жыйып журт кылган Манастын ишмердүүлүгүн, ыйык сапаттарын, калк арасында кадырман карааны бар Бакайдын кандай калыптанып, кандай өрнөктүү өмүрдү башынан кечиргендигин, акылгөй, аялзаттын зор үлгүсү аталган Каныкейдин Манаска болгон махабаты, энелик, аялдык парзды мыкты аткарган улуулугун, Кошойдун намыскөйлүгүн, баатырлыгын ж.б. мыкты сапаттарды коомчулукка үлгү катары, келечек муундун карманаар багыты катары көрсөтүүгө белсенген.

Автор бүгүнкү күндөгү Кыргызстандын эл аралык деңгээлдеги ордун издеп, дүйнөлүк деңгээлде масштабдуу ой-жүгүртүүдө «Манас» эпосундагы баалуу ойлорго, нускалуу иш-аракеттерге таянуу жүйөлүү экендигин аныктаганга аракет кылган. Ал жөн гана «Манас» эпосунун

баалуулугу жөнүндө жөн салды кеп кылбайт, ал бүгүнкү ааламдашуудагы көйгөйдү, жашоо образын жана анын ичинде кыргыз элинин кандай болуусу керектигин аныктоо автордун биринчи койгон максаты болгон. Мына ошол алкакта «Манас» эпосунан кандай карманаар тутка таба алабыз, алыстан издебей, кылымдардан бери кыпындан кыр болуп, чогулуп келген көркөм мурастын өзүнөн издөөнү, улуттун жүзүн жаркытып, улуттун улуу изин басып келаткан көркөм дөөлөттөн издөөнү эп көргөнүн төмөндөгү ою менен далил катары көрсөтсөк болот.

“Бүгүн болсо дүйнө таанылгыстай өзгөрүүдө. Дүйнө көйгөйүнө айланган демографиялык “жарылуу”, жер ресурстарынын азайып баратышы, экономикалык проблемалардын бетиндеги жашоону сактап калуунун зарылдыгы калктардын, мамлекеттердин бириктешүүсүнүн, өз ара кол кармашкан союзун, дүйнөнү бир бүтүн нерсе катары карай билүүнү, жер планетасынан башка жашоо жери жок экендигин, бүт адамзат бир кемеде бараткандыгын терең түшүнүүнү ар бир улуттун алдына курч коюп жатат.

Бүгүнкү күндөгү жаңы планетардык ойлом улуттук мүдөөлөрдү жалпы адамзаттын максат-кызыкчылыктары менен тогоштуруп, акыл жүгүртүүнү талап этет. Азыркы учур улуттук алкакка камалып жашоонун заманы эмес, – деп, тээ Манаста илгертеден айтылып келген “Бөлүнсөң бөрү жеп кетет” деген сыяктуу макалдардын бир тобун мисал келтирип, түпкү маңызы мына ушул көйгөйдү чечүүгө багытталганын белгилейт дагы, бүгүнкү күндө мына ушундай учурда кыргыз элинин кандай мамиле жасаарына мындайча көрсөтмө берет, – “Бүгүнкү эл аралык турмуш диалогдун, эл аралык толеранттуулуктун, консенсустун, акыл-эстүү компромисстин, кызматташтыктын, “товарга товар берген” (Нурмолдо) алгооло-

шуулардын жана тилектештиктин ийкемдүү дипломатиясына муктаж болуп отурат” – деп, эми ага кандай жолдор аркылуу баруу керектигин, эмнени эш тутуу керектигин, эмнеге таянуу керектигин да айтып берет. “Мына ушундай кырдаалда эл аралык мамилелерде диалог саясатын жүргүзүү, алыскы-жакынкы өлкөлөр менен өз ара пайдалуу жана тең укуктуу шарттарда активдүү алака-катышка өтүү, үзөңгүлөш, коңшулуктун, тынчтыктын, достуктун, интернационализмдин философиясын тутунуп жашоо – Кыргызстандын коопсуздугунун жана стабилдүүлүгүнүн булагы болмокчу. Илгертен Азия менен Европанын ортосундагы көпүрө болуп келген Улуу Жибек-Жолунун бүгүнкү дипломатиясы жана “Манастын” достук идеологиясы азыркы өзгөргөн дүйнөнүн татаал геосаясий кырдаалында улуттук көчтүн жүгүн оодарбай, кырсыктуу бороон-чапкынга кабылгпай, кыялардан тайгылтпай жакшылыктын түз жолу менен бакубат келечекке алып барууга жол көрсөткөн маяк” [3. 6-б] – деп белгилейт.

Советбек Байгазиев «Манас» эпосунун асыл-нарк дөөлөттөрүн бир гана кыргыз эли үчүн эмес, дүйнөлүк масштабдагы адамзатка орток мурас экендигин далилдегенге аракет кылган. Маселен, “Бакай – Түркстандын даанышманы, кыргыздардын руханий жол башчысы жана улут патриоту” [7. 92-97 б.] аттуу макаласында мындай ой айтылат. “Европалык адамдын акыл-оюнун бийик рационалдуулугу, азиялык адамдын ойломунун эмоционалдуулугу жөнүндөгү кээ бир “философтордун” ойлорун даанышман Бакайдын менталитети жана ой-жүгүртүү масштабы кыргыз ойломунун жана рухунун өзүнүн алдыңкы үлгүлөрүндө Азияда чоң философиялык, цивилизациялык маданияттын деңгээлине көтөрүлгөндүгүнө күбө өтүп тургандыгын белгилеп коюшубуз керек” –

деген омоктуу Манас эпопеясынын дүйнөлүк маанидеги көркөм мурас экендигин ачыктаганынын бир мисалы.

Советбек Байгазиев эгемен кыргыз элинин улуттук баалуулуктарга, нарк-дөөлөттөргө, улуттук кыртышка байлап, ааламдашууда кыргыз жүзүн сактап калуу аракетине түздөн-түз киришкен белгилүү публицист, жол көрсөтүүчү, багыт берүүчү илим чөйрөсү менен коомдук чөйрөнү паралеллдүү изилдеп, аны айкалыштыра билген бирден-бир мыкты коомдук аналитик катары да таанууга болот.

Ал коомду аң-сезим эркиндигине тарбиялоодо ар кайсы ыкмаларды, ар түрдүү жолдорду издөөдөн талбайт.

Маселен, коомдун урунттуу маселелерин чечүүдө макала түрүндө гана гезит беттерине жарыялоо жетишсиздигин билген. Ошондуктан публицисттин стилинде драмалаштыруу жагдайы да кездешет. Эгемендүүлүккө ээ болгон күндөн баштап кыргыз эли улут тагдырын улуу Манаска байланыштырып, идеологиялык бир багыты ошол болгону талашсыз. Мына ушул коомдук аң-сезимде Манастын орду канчалык экенин тастыктоодо С. Байгазиев катардагы эле публицистикалык салттуу ыкмада маселени чагылдырбастан, публицистикалык стилдин дагы бир ыкмасын ойлоп тапкан. Ал «Улутум кыргыз, урааным Манас!» (дискуссиядан улам келип чыккан идея) деген теманы дискуссия түрүндө, драма жанрынын ыкмасы менен чагылдырган [3, 5, 41-б.]. Бул публицистикалык көркөм чыгарманын «байгазиевдик» стили десек жаңылыштык эмес.

Бул публицистикалык көркөм чыгармада дискуссияга өз эл-жеринин тарыхына,

маданиятына, улуу Манаска кызыккан, ата конуштун кечээгиси, бүгүнкүсү жана эртеңкиси жөнүндө толгонуп ой-жүгүрткөн студенттер, жаштар, аспиранттар, окутуучулардын ой-пикирлери талкууланган.

Жыйынтыктап айтканда, Советбек Байгазиевдин Манас эпопеясына кайрылуусу – бүгүнкү коомдун эртеңки багытын аныктоого болгон аракети үчүн болгон. Башка манастануучулардын эмгектерине салыштырмалуу С. Байгазиевдин Манас ааламын талдоого алган эмгектери публицистикалуулугу менен өзгөчөлүү.

Адабияттар:

1. Абакиров К. Манастануу илиминин калыптанышы жана өнүгүшү. Монография. Үрүмчү-2016-ж. Кытай Эл Республикасы. – 112-бет.
2. Байгазиев С. Улуу “Манас” эпосу – дүйнөлүк көркөм маданияттын өчтөс жылдызы. – Б.: 2016-ж. [460-бет].
3. Байгазиев С. Улутум кыргыз, урааным Манас! – Б.: 2020. 5-41-беттер.
4. Койчуманов Ж. Байгазиев С. – Педагог - аалым, манастануучу, сынчы-адабиятчы, публицист, акын. – Б.: Кутбилим. 2008-ж. 03.11. 4-бет.
5. Рысбаев С. Орошон окумуштуу. Публицистикада аргымактай жүгүргөн. // Кутбилим. – 2006-ж. 10.05. 5-бет.
6. Байгазиев С. Педагогикалык руханият. – Б.: Алтын тамга, 2008. -464-б.
7. Известия КАО, №2(42), 2017-Журнал https://go.mail.ru/redirect?type=sr&redirect=eJzLK CkpsNLXz07M18tO18_MTUxPLdYvLskvygTSK fnJ-plGJkxbBgaGpnoFKWkMDIZmBuamBsbmRhY Mipt_tlqszXXSfGEa8WP-k4UAtH4aOg&src=5d2ca3c&via_page=1&use_r_type=13&oqid=f3cf7be14587ec85

Рецензент:

Мааткеримов Н.О.,

педагогика илимдеринин доктору, профессор

*Казиева Кыял Кенжебековна,
КРнын Улуттук илимдер академиясы,
Ч. Айтматов атындагы Тил жана
адабият институту,
изденүүчү,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**СОВЕТБЕК БАЙГАЗИЕВДИН ПУБЛИЦИСТИКАСЫНДАГЫ
УЛУТТУК АҢ-СЕЗИМ ЭРКИНДИГИ**

*Казиева Кыял Кенжебековна,
соискатель,
Национальная академия наук КР,
Институт языка и литературы
имени Ч. Айтматова,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**СВОБОДА НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ В
ПУБЛИЦИСТИКЕ СОВЕТБЕКА БАЙГАЗИЕВА**

*Kazieva Kyial Kenjebekovna,
External doctoral candidate,
National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic,
Institute of language and literature named
after Ch. Aitmatov,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**FREEDOM OF NATIONAL IDENTITY IN THE JOURNALISM
OF SOVETBEK BAIGAZIEV**

Аннотация: Макалада эгемендүүлүк жылдарындагы улуттук публицистиканын жаңы баскычы катары улуттук аң-сезим жана эгемендүү мамлекет тагдыры окумуштуу-педагог жана публицист Советбек Байгазиевдин эмгектеринде чагылдырылган. Ч. Айтматовдун маңкуртчулукка каршы күрөш жүргүзүү идеологиясын улантуудагы С. Байгазиевдин ишмердүүлүгү баяндалды.

Аннотация: В статье национальное сознание и судьба суверенного государства, новый этап национальной публицистики в

годы суверенитета отражены в творчестве ученого-педагога и публициста Советбека Байгазиева. Описана деятельность С. Байгазиева по продолжению идеологии борьбы с манкуртизмом Ч. Айтматова.

Annotation: National consciousness and the fate of a sovereign state as a new stage of national journalism in the years of independence are reflected in the work of scient-pedagog and publicist Sovetbek Baigaziev. The activity of S. Baigazieva the

continuation of the ideology of anti mankurtism Aitmatov.

Түйүндүү сөздөр: аң-сезим эркиндиги, демократия, эгемендүүлүк, этнопедагогика, маңкуртчулук, тоталитаризм, авторитаризм, окумуштуу-педагог, публицист, инсан, догматизм, Ч.Айтматов.

Ключевые слова: свобода сознания, демократия, суверенитет, этнопедагогика, манкуртизм, тоталитаризм, авторитаризм, ученый-педагог, публицист, личность, догматизм, Ч.Айтматов.

Key word: freedom of consciousness, democracy, sovereignty, mankurtism, totalitarianism, authoritarianism, publicist, personality, dogmatism, CH. Aitmatov.

Демократиялык коомдо өз алдынча эркин жашоого багыт алган кыргыз инсанынын жеке көз карашы, өз алдынча ой жүгүртө билүүсү, инсан катары жашай билүүсү, адамдын жеке менинин калыптаныуусу С. Байгазиевди публицист катары өтө тынчсыздандырган.

С. Байгазиевдин публицистикалык изденүүлөрүнүн эң чоң багытынын бири - аң-сезим эркиндиги болгон. Айрыкча белгилүү педагог Бектур Исаковдун «инсан эркиндиги» тууралуу баалуу ой-табылгаларын, сунуш-пикирлерин негиз кылып андан ары тереңдетип изилдеген. Өзүнүн да инсандын өз алдынчалыгы жөнүндөгү «Иниме кат», «Инсандын ич жактан жаңыруусунун зарылдыгы», «Патриархалдык коллективизмден инсандык автономияга карай» (1997), «Кишенден бошонгон рухтун ырлары» (2008), «Атуул жана ата журт» (1990) сыяктуу эмгектери эгемендүүлүк жылдарында өз алдынча жолго түшүп, өз алдынча жашоо баштаган кыргыз элинин улуттук аң-сезиминин улуттук кыртышка негизделип тарбияланып калышына зор салым кошту.

Кыргыз эли эркиндикке ээ болгон күндөн баштап публицист С. Байгазиевдин лексиконунда «догматизм», «тоталитаризм», «авторитаризм» сыяктуу сөздөр айтыла баштаган. Тоталитаризм, догматизм, авторитаризмдин коомдо өкүм сүрүп жаткандыгын Ч. Айтматовдун «Кылым карытар бир күн», «Кыямат» романдарындагы Кочкорбаев, Сабитжан, Таңсыкбаев өңдүү жогорку бийликтин тапшырмасын ак эткенден так этип аткарып, бир топ билимдүү көрүнгөнү менен, улуттук аң-сезимин, намысын ойготуп, өз алдынча ой жүгүртө билбеген, жандуу турмуштун ичине сиңип кете албаган, «буйрук менен кошо буйрук болуп катып калган» (С.Б.), колу-буту тоталитаризмдин идеологиясына жипсиз байланган инсандардын образдарын тереңден чечмелеп, салыштырмалуу түрдө ашкерелеп «Догматизмдин кыргызча варианты» деген макаласында кең-кесири талдаган.

Советтик идеологиянын догматикалык, тоталитардык системасы кыйраганы менен ошондой тарбияга азгырылган адамдардын жашап жатышы эгемендүү өлкөнүн өзүнүн принциптеринде өнүктүрүүгө чоң кедерги болгон. Ошондуктан публицист «Кыргыз калкы өмүрүндө тышкы күчтөрдөн, тоталитардык бийликтен, империядан жана ар кандай табигый кырсыктардан далай азап чекти. Ошондой эле өзүнүн ичинде отурган Кочкорбаевчиликтен көргөн кордугу да андан аз болгон жок» – деп кейийт [1,18-б].

Ал эми Кочкорбаев Ч. Айтматовдун чыгармасы аркылуу баарыбызга тааныш болсо да чынында ар бир окурман аны тереңден чечмелей албас эле. Ошондуктан Ч.Айтматовдун айтайын деген оюн, идеясын тереңдетип, Кочкорбаевге мындайча мүнөздөмө берет. «Парторг Кочкорбаев деген ким? Кочкорбаев деген өзүнүн жеке пикири, менчик позициясы, инсандык өз алдынчалыгы жок, айланага даяр жоболордун көз

айнеги аркылуу караган принциптер, эрежелер менен эреже болуп катып калган, бирок алардын духун түшүрбөй тамгаларын жаттап алган, жандуу турмушту түз сызылган схема сыяктуу көргөн догматик пенде» [1,18-б]. Мына ушундай пенде бирөө эле эмес, тоталитардык системанын тарбиясында жашаган көптөгөн кыргыздардын бар болушу аргасыздан публицистти «кочкорбаевчилик» деген жаңы сөздү кыргыз лексиконуна киргизүүгө аргасыз кылган.

«Кечээ эле былк этпестей, солк этпестей көрүнгөн социализм каратып туруп эле биздин көз алдыбызда жок болуп кетти ээ? Бирок социализмдин кулашы менен биздин жумуриятта кочкорбаевчилик кошо жоголуп кетти деп турасыңбы? Кочкорбаевди жек көрүү аздык кылат. Кочкорбаевчиликти ок менен атып жок кыла албайсың. Ураан менен, токтом менен кишилердин аң-сезиминен алып сала албайсың. Официалдуу жыйналыш менен, чечим менен кыйкырып сүйлөп танып, чанып койгон менен жоюп сала албайсың. Кочкорбаев деген – бул догма, түшүнүктүн деңгээли, ишеним. Кочкорбаев деген – бул тарбия, психология [1, 19-б].

Кочкорбаевчиликтин бүгүнкү күндө да жашап жатышынын себебин салыштырмалуу көркөм тилде мындайча айтат: «Ажыдаардын башы кыя чабылганы менен ажыдаар орноткон тартиптер, ал тарбиялаган адаттар кала берет экен. Белден бетеге кеткен менен бетегенин уругу кетпейт экен. Бектер кеткени менен алардын эл ичинде киргизген эреже-жоболору, калк мээсине сиңирген каада-ырасмылары калбайт экен» [1, 19-б]. Чынында социализмдин аты да калбай жоюлганы менен жаманынын кесепетин али да тартып келатабыз, жакшысынын шарапатынан да ажырай элекпис.

С. Байгазиев Таңсыкбаев, Сабитжандын да образдарын чечмелеп, коомдогу бүгүн да болуп жаткан өзүнүн аң-сезиминин деңгээлине шектенбегендик, жекече позициянын, индивидуалдуу мендин жоктугу, тактекчилик, кулдук психология жашап жатканына кейип, айрым адабий сынчылардын да мамлекеттик идеологиянын алкагынан чыга албай, өз алдынча жандуу ой жүгүртө албай жаткандарын ачык айтып, катуу сынга алган.

С. Байгазиев эркиндик, көз карандысыздык деген эмне экенине жооп издөө үчүн атайын коомдо кездешкен көйгөйлөрдү улам тизмектеп сынга алып гана тим болбой, мына ошол кулчулук психологиядан, кочкорбаевчиликтен, Таңсыкбаев, Сабитжандардын психологиясын кантип жөнгө салуу керектиги жөнүндө толгонуп, суроосуна жооп издеген. Ал жооп издөөдө кыргыз адабиятынын, маданиятынын, психологиясынын же болбосо, совет өлкөлөрүнүн тажрыйбаларынын гана алкагында эмес, бүтүндөй дүйнөлүк масштабда, керек болсо тээ байыркы Грецияда бул кулчулук психологияны кантип жеңгени туурасындагы тажрыйбалардан казып таап чыгат. (Бул өзгөчөлүк Байгазиевдин бир эле макаласында деп түшүнүүгө болбойт, ал бардык көйгөйдү чечүүдө дал ушундай чабытты кенен таштайт). Буга мисал: «Педагогикалык альтернатива: кулчулуктун жолунан эркиндиктин жолуна карай» аттуу бөлүкчөдө Грецияда балдарды кулчулук психологиядан арылтуу үчүн Эзоптун жомокторунун негизинде кантип тарбиялагандыгы жөнүндө маалымат берет. Андан тышкары Исак Бекбоевдин, Бектур Исаковдун педагогикалык ойлорун, окуучуну жаттама эмес өз алдынча ой-жүгүртүүгө тарбиялоого болгон тажрыйбаларынан кенен талдап берген.

Кандай чыгарманы, кандай эмгекти талдабасын С. Байгазиевдин көңүл борбо-

рунда “Бүгүнкү күндө доор сүрүп жаткан кыргыз инсанынын улуттук аң-сезими кандай болуш керек?” деген суроо турган.

Ч. Айтматов өз улутун, өз атын тааныбай ааламдашууга сиңип бараткан коомчулукту ооздуктоо максатында «маңкурт» түшүнүгүн киргизгендиги баарыбызга маалым. Мына ошол маңкуртчулукка каршы күрөш жүргүзүп, аң-сезим эркиндигинин туусун көтөрүп чыккан патриот инсандардын алдыңкы сабында окумуштуу, публицист Советбек Байгазиев турат. С. Байгазиевдин маңкуртчулукка каршы күрөшү ар тараптуу жүрдү. Мезгилинде, болуп жаткан окуялардын гезит беттерине жарыяланганын кур кетирбей жыйнап отуруп, факты катары пайдалануу менен улут кайда баратканын чыркырап айтып турду. Маңкуртчулуктан кутулуунун жолун ал көп жерден издеди. Дүйнөлүк элдердин тажрыйбаларынан издеди, улуттук ойчулдардын философиясынан издеди, акыры келип маңкуртчулукка каршы күрөштүн идеясын эч кимдин оюна келбеген таштагы жазуулардан таап, сууруп чыкты. Ал идея да түздөн-түз бажырайып жазылып турбаптыр. “Кыргыз педагогдорунун ичинен биринчилерден болуп байыркы Орхон-Енисей жазууларынын педагогикасын иликтеп, ташка чегилген бир катар кыргыз-түрк нуска-осуяттарынын маанилерин чечмелеп, таалим-тарбиянын кызматына койгон” – деп окумуштуу С. Рысбаев баалагандай [2] окумуштуулук, адабиятчылык, педагогдук тажрыйбасына салып отуруп сөздөрдүн артында катылып жаткан, подтексттеги түшүнүктү чечмелеп чыкты. «Тарыхты танганың, тамырсыз калганың дешет элде. Орхон-Енисей жазууларында тарыхый эстутумдан ажыроочулукка, кыргызча айтканда, жети атаңды унутуучулукка, маңкуртчулукка каршы идея, олуттуу ой астыртан насыятталып жатканын байкабай коюуга мүмкүн эмес» дейт. С. Байгазиевдин

окумуштуулук, публицисттик чеберчилиги ушунда – ал тарых менен бүгүнкү күндү, бүгүнкү доор менен башка доорлорду байланыштырып, тарыхый баа берип, анализ жасай билгендигинде. Мисалы, «Орхон-Енисей жазууларынын мындай антимаңкурттуу руху менен кыргыз икая-легендаларынын, улуу «Манас» эпосунун мазмуну үндөшүп турганы да кызыгуу туудурат» [3, 25-б] – деп «Манас» эпосунан да маңкуртчулукка каршы идеяларды талдап берет.

Таш жазуулары менен «Манас» эпосундагы маңкурт түшүнүгү жана маңкуртчулукка каршы күрөшүү идеяларын талдап берген соң С. Байгазиев төмөндөгүчө жыйынтык чыгарат. «Ушу жерден баса айта турган нерсе, дегеле байыркы жазууну окуп жатып, биз этносторго коркунуч туудуруп отурган бүгүнкү глобалдашуу заманында мына мобуну эске түюп коюуга тийишпиз», – деп, бүгүнкү күндүн абалына төмөндөгүчө аныктама берет: «Баскынчы жоолор, ар кандай үстөмчүл империялар кыргын салбай туруп эле, кандайдыр бир калктын өз алдынчалыгын жоюп, улут катары жок кылууну, ассимиляциялап, өзүнө сиңирип алууну максат кылса, анда алар биринчи иретте ошол элдин муундарынын, жарандарынын «жети ата» тамырын кыркууну «иниси агасын билбес, баласы атасын билбес кылып, тарыхый эс тутумун талкалоону көздөп, тымызын иш жүргүзүшкөн» – деп, бүгүнкү күндөгү кээ бир инсандарыбыздын жети атасын, түпкү ата-теги ким экендигин билбей, намыстанбай, курсагы тойгон жерде, акча чыккан жерде, күнүмдүк турмушунун камы үчүн басып жүргөндүгүнөн чочуп, жаштайынан калмактардын колунда тарбияланып, кайра кыргыз журтуна кол салган “жүз жигит” окуясын мисал келтирет.

С. Байгазиев маңкуртчулуктун тээ тарыхта болуп келгендигин бир катар санап

келип, совет мезгилинин учурунда да дал ушундай улутту маңкүртчулукка түрткөн аракеттер жүргөндүгүн төмөндөгүчө аныктаган: «Өз ата тегин тааныбаган «Жүз жигитке», өз энесине каршы жаа аткан алиги маңкүрт Жоломанга (Ч. Айтматов), жанагы Гүл-Тегиндин эстелигиндеги кытай империясына кул болгон түрк элинин тагдырына байланышкан өтмүш тарых XX кылымда кандайдыр бир даражада, өзүнчө бир өзгөчөлүү вариацияда социалисттик «кызыл» кыргыздардын турмушунда кайталангандыгын эске түшүрүп, «Эски дүйнөнү кыйратабыз» – деген большевиктик, нигилисттик ураанга жамынган тоталитардык система бизди да өткөн тарыхыбызга түркөй сабатсыздардын жана ташбоор эзүүчүлөдүн кайгы мунга толгон караңгы тарыхы катары кароого, улуттук салттарыбызды чириген феодализмдин «калдыгы» катары түшүнүүгө багыттап, элибиздин эркиндиги үчүн күрөшкөн улуттук баатырларыбыз, уулдарыбыз «феодал», «пантюркист» деп аныкталып, өз тилин, маданиятын сүйгөндөр «улутчул» аталып, душман катары бааланып, өз өлкөсүндө туруп, өз эне тилин, өз тегин билбеген өйдөкү жүз жигитке окшогон тукумдар көбөйүп, «ата», «апа» деген эзелки сөздөрүбүз «папа», «мама» менен алмашып, өз бешигин балталап бүлүндүргөн, өз «Бугу энесине» каршы ок аткан Орозкулдар, Жоломандар арбып, улутубуздун тарыхый эстутуму эңшерилгени чындык болчу» [3, 26-б.].

Эркиндиктин ээ бербей, канат-бутагын жайып болуп көрбөгөндөй өсүп-өнүгүшү окумуштууну эркиндикке, цивилизациялуу коомго болгон мамилесин солгундатып, сын көз караш менен кароого, алдын-алуучулукка барууга түрткөн.

«Цивилизацияда кандай гана коом болбосун акыры жүрүп коллективизмден

индивидуализмге, личностко өз алдынча ажырап бөлүнүүгө келет» – деген. Мына ошондо адамдын индивидуализми өз алдынча эркин ой жүгүртүүгө, эркин инсан болуп калыптануусуна өбөлгө болуп бергени менен, капиталисттик рыноктун шартында коомго, улуттун тагдырына терс таасирин тийгизерин да баамдап, алдын алуу керектигин коңгуроо кагат.

“Башка элдин маданиятын туураган эл өз маданиятынан ажырайт, маданиятынан ажыраган эл маңкүртчулук илдетине чалдыгат, аны эч ким сыйлабайт” [5, 112-б] – деген сыяктуу кесиптештеринин да омоктуу ой-пикирлерин эске алып, С.Байгазиев улуттун жүзүн сактап калуу үчүн айткан төмөндөгүдөй ойлоруна токтололу.

Капиталисттик-рыноктук мамилелердин шартында акчанын диктатурасы орноп, бири-биринен обочолонгон, ажыраган индивиддер пайда болуп, ар ким өзүнүн жеке кызыкчылыгынын артынан кууп, өз көмөчүнө күл тартып, ар кандай гобсектер, плюшкиндер, чык татырбас «Чынарбайлар» жаралып, нравалар коммерциялашып, турмушка прагматикалык-бухгалтериялык мамиле канат жаяры да бизге тарых практикасынан дайын. Жакшылап байкасаңыздар, бүгүнкү кыргыз турмушунда да ушундай тенденция бүчүр жара баштады. Бара-бара ушул процесс, ушул тенденция, ушул индивидуализм күч алып, кыртышыбызга тамырын кенен жайса, анда кыргыздын рухий-адеп-ахлактык наркнасилине доо кетип, жан дүйнөбүз деградацияга учурап, ата-бабадан бери келе жаткан коллективисттик жакшынакай дөөлөттөрдөн ажырап калышыбыз мүмкүн», – деп чочулайт. Мына ушул ойдон улам публицист анда эмне үчүн «Кыргызстандагы демократиянын көйгөйү – индивидуалдуу МЕНдин дефицитиндеби?» деп индивидуалдуу инсандын өсүп чыгышына кызыкдар

болгон беле деген суроо туулат. Бул сурообузга жооп издөөдө «Коомдун атуулунун идеалы үлүлчө кабыгынын ичине кирип кеткен өзүмчүл эмес, коомду ийни менен тиреп, жамаатка түркүк боло билген активдүү чыгармачыл гуманист инсан» – деген сөзү публицисттин «МЕН» түшүнүгү менен «өзүмчүлдүк» түшүнүгү эки башка нерсе экендигин айгинеледи. Өзүмчүлдүккө каршы коомдун рынок шартында инсандын адеп-ахлагынын кескин өзгөрүшүн алдын алуу үчүн С. Байгазиев коомчулуктун улуттук аң-сезимин өзгөртүүгө, улуттук кыртышка негизделген багытка чакырган бир топ чакырыктары менен чыккан.

Окумуштуу, айтматовтаануучу А. Акматалиев: “Советбек Байгазиевдин ишмердиги да чоң сөзгө арзыйт. Анткени, эгемендүүлүк жылдарындагы улуттук публицистикабыздын жаңы баскычка чыгышы, жаңы сапаттык деңгээлге көтөрүлүшү башка замандаш, калемгерлер менен катар эле Советбек Байгазиевдин ысмы менен терең байланышкан” [4. 9-б] – деп белгилейт. Советбек Байгазиев улуттук публицистиканы жаңы баскычка көтөрүүдөгү аракети улуттук аң-сезим эркиндигин кыргыз коомчулугуна орнотууга байланыштуу болгон.

С. Байгазиев улут менталитетин даанарак, так түшүнгөнгө жана демократия тартуулаган эркиндиктин келип чыгыш себептерин тереңден аңдаганга аракет

кылган, демократиялык коомдо инсандын жашоо образы кандай болоорун түзүп бергенге, айрыкча кыргыздын улуттук аң-сезиминин эркиндиги үчүн күрөшкөн публицист катары эгемендүүлүк жылдарында коомдун аң-сезиминин өзгөрүшүнө зор салым кошкон чебер публицист деп айта алабыз.

Адабияттар:

1. *Байгазиев С. Чыгармачыл изденүүнү өксүткөн педагогикалык догмалардан окуучуларды өстүрүп-өнүктүрүүнүн диалектикасына карай. – Б., 2017.*
2. *Рысбаев С. Улутка ушинтип кызмат кылат, // Кыргыз руху. 2011-жыл, 21-октябрь. 6-бет.*
3. *Байгазиев С. Байыркы Орхон-Енисей жазууларынын этикасы жана педагогикасы. – Б., 2015.*
4. *Окумуштуу тууралуу замандаштардын пикирлеринен. // Кутбилим. 2016-жыл, 28-октябрь, 9-бет.*
5. *Жумабаева Г.А. Батыштын субъективдүү маданиятынын жаштарга өзгөчө таасири // КББАнын кабарлары. – Б.; 2017. № 2. – 105-112-б.*
6. *Байгазиев С. Манастаануу: “Манас” эпосунун руханий, адептик-философиялык, патриоттук улуу дөөлөттөрү жана педагогикалык асылнарктары. – Б., 2017. – 720-б.*

Рецензент:

Мааткеримов Н.О.,

педагогика илимдеринин доктору, профессор

*Кенжеева Аида Алымбековна,
Кыргыз билим берүү академиясы,
аспирант,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БАЛДАРДЫН КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕ САБАТТУУЛУККА
ҮЙРӨТҮҮ МЕНЕН БИРГЕ МЕКЕНЧИЛДИККЕ ТАРБИЯЛОО**

*Кенжеева Аида Алымбековна,
аспирант,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**ОБУЧЕНИЕ К ГРАМОТНОСТИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО
ВОЗРАСТА И ФОРМИРОВАНИЕ ПАТРИОТИЗМА**

*Kenjeeva Aida Alymbekovna,
graduate student,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**PRE-SCHOOL CHILDREN'S LITERACY DEVELOPMENT IN KYRGYZ
LANGUAGE AND FORMING OF THEIR PATRIOTIC FEELINGS**

***Аннотация:** Макалада мектепке чейинки курактагы балдарга кыргыз тилинде билим берүүдө колдонула турган методикалык сунуштар берилет. Кыргыз тилин – мамлекеттик жана эне тил катары билүүнүн канчалык деңгээлде кажети бар экендигин ата-энелерге, балдарга түшүндүрүү иштерин жүргүзүү ыкмалары жөнүндө сөз болот. Балдардын сабаттуулугун өнүктүрүү менен бирге, кыргыз тилин үйрөтүүнүн, мекенге болгон сүйүүсүн арттыруунун жолдору каралат. Андан тышкары, колдонулган материалдардын, сабактын элементтерин балдарга максималдуу жандуу жана образдуу кылып чыгармачылык менен иш алып баруу ыкмалары көрсөтүлөт.*

***Аннотация:** В данной статье даются методические рекомендации, которые*

могут быть использованы в образовании детей дошкольного возраста. А так же методы объяснительных работ родителям и детям о важности знания кыргызского языка как государственного и родного. Наряду с развитием грамотности детей, рассматриваются способы обучения к кыргызскому языку, воспитать любовь к родине. Кроме этого, даются способы творческих деятельностей для образности и оживленности используемых материалов и элементов урока.

***Annotation:** This article provides methodological recommendations, that may be used in teaching activity of pre-school children. As well as, there is a methodology explanation for parents and children on the importance of Kyrgyz language learning as the official state language and as a mother tongue. Along with children's*

literacy development, the article considers the ways of Kyrgyz language teaching and creation of love for the Motherland. In addition, it provides ways of creation activity for using lively efficient lesson materials.

Түйүндүү сөздөр: кыргыз тили, сабаттуулук, эне-тил, мекенчилдикке үйрөтүү, ыкма, жыйынтык, коммуникативдүүлүк, компетенттүүлүк, мектептен тышкаркы уюмдар, сабактын иштелмеси, мамлекеттик тил, расмий тил.

Ключевые слова: кыргызский язык, грамотность, родной язык, патриотизм, методы, результат, коммуникативность, разработка урока, внешкольное образование, государственный язык, официальный язык.

Key words: Kyrgyz language, methods, education, literacy, mother tongue, extracurricular teaching, results, communication, lesson plan.

Бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили — кыргыз тили. Ал эми, орус тили болсо, расмий тил болуп эсептелет. Мамлекеттик тил — кыргыз тили бардык мекемелерде, билим берүүдө, коомдук жайларда, тейлөөнүн бардык тармактарында колдонулат. Мамлекеттик тил — улуттар ортосундагы мамиленин, байланыштын, пикир алышуунун куралы болуш керек эле. Бирок, тилекке каршы, өлкөбүздө улуттар аралык пикир алышууда кыргыз тили эмес, расмий- орус тили колдонулууда. А мамлекеттик тил, кандайдыр бир себептер менен көмүскөдө калып жаткан учурлар басымдуу болуп жатат. Өлкөдө мамлекеттик тилдин статусу бийик болсо, ал өлкөнүн статусу да жогору болот. Ошондуктан, кыргыз тил филологдорунун эң негизги милдети- келечек ээлерине тарбия, билим берүү менен бирге, мамлекеттик тилди өнүктүрүү, аларга мамлекеттик тилди үйрөтүү болуп саналат.

Ал үчүн, балдарга тарбия берип жаткан мугалимдердин иш алып баруусун жеңилдетүүгө ылайыкталган кыргыз тилиндеги усулдук иштелмелерди, материалдарды, сунуштарды байма-бай чыгарып туруу зарыл. Мектеп, бала-бакча, мектептен тышкаркы уюмдардын мугалимдери көп усулдук материалдардан өзүнө ылайыктуусун тандап алып, сабактарды кызыктуу, жеткиликтүү жана жыйынтыктуу кылып өткөрүшөт.

Көп маданияттуу коомдо жашай билүү компетенттүүлүк — күндөлүк турмушта жашоо жана социалдык-маданий чөйрөдө ар бир инсан, мектеп окуучусу өзүн татыктуу алып жүрүүсү үчүн көп тил билүүсү эле жетишсиз болуп калды. Башка улуттун өкүлдөрү менен ынтымактуу бир коомдо, бир мамлекетте, бир чөйрөдө ыктымакта жан атынчтыкта жанаша жашоо үчүн көп маданияттуулук компетенциясына, көп маданияттуу коомдо жашай билүү компетенциясына талаптагыдай ээ болуусу кажет. Ал — тилдеги, нарктагы, менталитеттеги ар түрдүүлүктү кабыл ала билүүгө, башка тилди, маданиятты, наркты ж.б. сыйлай билүүгө, тили, маданияты жана дини башка адам менен маилеле жасай билүүгө үйрөтүү маселелерин камтыйт. [4]

Мектептен тышкаркы уюмдарда, бала-бакчаларда жана мектептерде мектепке чейинки курактагы балдарга тарбия берген мугалимдерге төмөнкүдөй кыргыз тилиндеги сабактын иштелмеси сунушталат.

«Менин Кыргызстаным» сабагы:

«Кичинекей акылман» ийрими

Мугалими Кенжеева Аида

Алымбековна

Сабактын темасы: “Кайталоо сабагы”

Окуучулардын жаш курагы: 6 жаш

Окуучулардын саны: 12 бала (биринчи окуу жылы).

Сабактын максаты: Өтүлгөн материалдарды кайталоо жолу менен балдардын алган билимдерин бекемдөө.

Сабактын милдеттери:

Билим берүүчүлүк: 10го чейинки сандардын түзүлүшүн үйрөтүү, тамгаларды таанып, муундарды окуп, башка муундар менен бириктирип, сөздөрдү окууга үйрөтүү.

Тарбия берүүчүлүк: Кыргыз жерин сүйүүгө, өз жеринин өнүгүшүнө жакшы окуу аркылуу салым кошууга үндөө. «Мен таза болсом, сен таза болсоң, коом да таза болот!». Мекенчилдикке тарбиялоо. Коммуникативдик компетенттүүлүгүн калыптандыруу.

Өнүктүрүүчүлүк: Команда менен иштөөгө көндүрүү, элдин алдында өзүнүн пикирин эркин айтууга, ошондой эле башка бирөөнүн ой пикирин уга билүүгө көндүрүү. Сабакка кызыгуу менен мамилесин арттыруу.

Сабакта колдонулуучу педагогикалык компетенциялар: жеке багыттуу компетенция, коммуникативдик компетенция (байланыш, пикир алышуу), интеграциялык компетенция (сабак аралык байланыштар: география, тарых, логика, математика, биология), маалыматтык компетенция (маалымат алуу жана берүү), окуу-усулдук компетенция (балдарды окутууда туура жолдорду, ыкмаларды тандоо), мекенчилдик компетенция (кыргыз жерин, шаарын, окуган борборун сүйүү, ага кам көрүү).

Материалды кайталоодо зарыл болгон педагогикалык технологиялар: Коомго аралаштыруу-оюндук, изилдөөчүлүк, мелдештик, образдуу элестетүү, топтук, тарбиялык, өнүктүрүүчүлүк технологиялары.

Сабактын формасы: сабак - оюн

Сабактын ыкмасы: интерактивдик ыкма.

Колдонулган материалдар: Кыргызстандагы областтардын аталыштарынын баш

тамгалары, областтардын сүрөттөрү, ар бир областтын меймандостук белгилери (өрүк, жашылчалардын сүрөттөрү, жаңгак, паллоо, беш бармак, Ысык-Көлдүн сүрөтү, төө буурчактын сүрөттөрү, эсептер менен ромашка гүлүнүн желекчелери, эсептер менен карточкалар, муундар жазылган сүрөттүү карточкалар, Кыргызстандын картасы, областтардын аталыштары.

Сабактын жүрүшү:

Уюштуруу.

М: (Балдар ордунан турушат) – Саламатсыңарбы, балдар?

М: Кана, балдар, ордубузда турган боюнча, оң колубузду жүрөгүбүзгө коюп, сабагыбызды Кыргыз Республикасынын Гимни менен баштайлы.

Гимн ырдалат.

М: - Айткылачы балдар, биз кайсы мамлекетте жашайбыз?

Б: - Кыргызстанда.

М: - Кыргызстанда канча област бар? (Бул сабакка чейин балдарга област деген түшүнүк берилип, балдар Кыргызстандын областтарын жатташкан)

Б: Жети.

М: Алар кайсы областтар?

Б: Чүй, Талас, Жалал-Абад, Ош, Баткен, Нарын, Ысык-Көл.

М: Балдар, мен силерге областтардын аталыштарын таратып берем, (эки балага бир област берилет). Силер ал областтарды окуп, тактада илинген Кыргызстандын картасынан алардын ордуларын таап чаптайсынар. (Балдар областтарды окуп, тактага чыгып, картадан ордун таап чапташат.)

Чүй, Талас, Ысык-Көл, Нарын, Жалал-Абад, Ош, Баткен

М : Азаматсыңар, балдар! Айткылачы балдар, ал эми биз Кыргызстандын кайсы шаарында жашайбыз?

Б: Бишкек шаарында.

М: Бишкек шаары кайсы областта жайгашкан?

Б: Чүй областында.

М: Бул Бишкек шаары деген жазууну Чүй областына чаптап койгула.

- Биз кайсы окуу борборунда окуйбуз?

Б: “Балажан”

М: Кайсы ийримде окуйбуз?

Б: «Кичинекей Акылман» ийриминде.

М: Кичинекей Акылман деген ким?

Б: Мен!!! (Балдар колун көтөрүшүп, ар ким өзүн көрсөтсө, бул эң жакшы көрсөткүч, себеби алардын өздүк баалоосу жогору деп эсептелинет да, баланын өзүнө

ишенүү компетенциясы бар экендигин далилдейт).

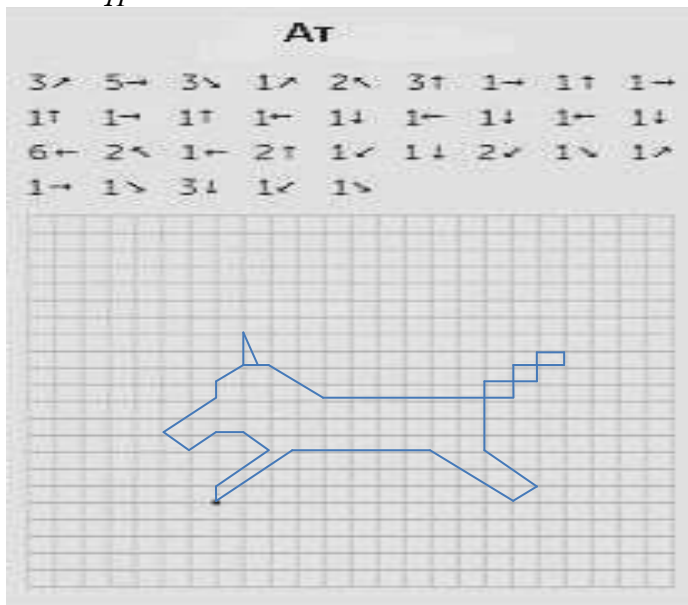
М: - Азаматсынар, менин кичинекей акылмандарым!

- Эми биз, балдар, азыр Кыргызстандын жети областына саякатка барабыз. Эмне менен барабыз? Силер кандай деп ойлойсунар?

Балдар бул суроого ар түрдүү жооп беришет. Бири поезд десе, экинчиси самолёт, машина, кайык... ошентип, көп унаанын түрүн аташат. Мугалим балдарга бул унааны аныктоо үчүн графикалык жат жазууну аткарууну тапшырат(1-сүрөт)

М: - Азыр биз саякатка унаанын кандай түрү менен бараарыбызды бул графикалык жат жазууну аткарып гана биле алабыз.

Графикалык жат жазууну 1-сүрөт

М: -Туура балдар, биз эзелтеден ата-бабаларыбыз минип келген дал ушул аттарды минип алып Кыргызстандын областтарына саякаттайбыз (Балдар ордуларынан туруп ат менен кетип бараткандай кыймылды аткарышып, денелерин эс алдырышат. Бул кыймылдар балдардын

саламаттыгын сактоо компетенциясын камтыйт).

Балдарга Чүй областынын сүрөтү

көргөзүлөт.

М: - Биз кайсы областка келип калдык? Кана ким айтат?

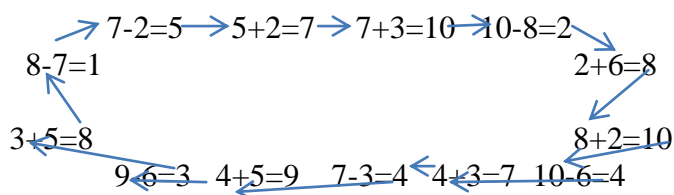
-Туура, бул Чүй областы.Силер көрүп турган Бурана мунарасы Чүй областында жайгашкан. Чүй областына келсек,

“Ч” тамгасы бизди тосуп алды.

“Ч” тамгасы чарчап тургандыктан, бизди Чүй областына киргизбей чырдап жатат. Ал чырдабай бизди Чүйгө киргизиши үчүн, биз азыр анын тапшырмасын айланма эсептерди аткарышыбыз керек экен.

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Балдар эсептерди чыгарышат, чыгарылган эсепти жамааттык анализдөө жолу менен каталарын оңдошот.

М: - Азыр биз эсептерди ушундай жол менен чыгардык. Бирок, дайыма мындай жол менен чыгаруу ылайыксыз, ээ балдар? Ошондуктан биз 10 го чейинки сандардын курамын билишибиз керек. Силер сандардын курамын билесиңерби?

Б: Ооба, билебиз.

М: Анда ромашка гүлүнүн желекчелерин толтуралы.

Ромашканын ортосунда 10го чейинки сандардын бирөө болот. Тегерегиндеги желекчелердеги сандардын суммалары ошол ортосундагы сан болушу керек .

Балдар эки топко бөлүнүшүп, 7, 8, 9, 10 сандарынын курамдары жазылган таратма ромашкаларды парталардын бетине тизишет.

М: - Азаматтарсыңар балдар, Чүйгө

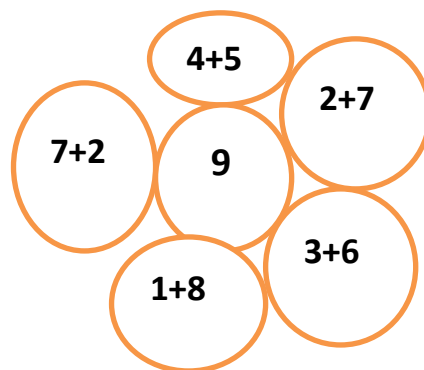
кирип тамгасы бизге ыраазы болуп

өзү даярдап койгон Чүйдө өскөн жашылчалардан берип коноктойт экен.

(Балдарга

помидор, бадыраң, сабиз, пияз, ашкабак, баклажан, калемпир, сарымсак, турп, чамгырдын ж.б.

сүрөттөрү таратылат)

М: - Айткылачы балдар, булар эмнелер?

Б: - Жашылчалар.

М: - Азаматсыңар, балдар. Туура айтасыңар. Булар жашылчалар деп аталат.

М:- Аттарыбызга минип алып андан ары Талас областына жөнөйлү.

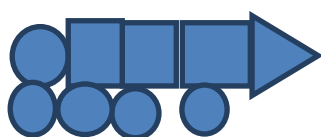
Талас областына баратсак, бул жакта бизге таарынчаак «Т» тамгасы болум. Силер Талас областына келе жатасыңарбы?.....

чалып жатат.

(Мугалим, Т тамгасын имитациялап сүйлөйт:

- Алло, саламатсыңарбы Кичинекей Акылмандар. Мен таарынчаак “Т” тамгасы

Ар бир балага конвертке салынган геометриялык фигуралар таратылат, алардан балдар адамдын сөлөкөтүн, поезд ж.б. өздөрүнүн чыгармачылыгына жараша каалагандай сүрөттөрдү чогултушат.

М: Азаматсыңар, « » тамгасы бизге ыраазы болуп, таарынчаактыгын коюп, бизге Талас областында көп өскөн төө буурчакты аттарыбызга жүктөп берди.

(Төө буурчактын сүрөтүн көрсөтүлөт).

М: - Аттарыбызга минип, андан ары Жалал-Абадды көздөй жөнөйлү.

Жалал-Абаддын босогосуна

Силер менин тапшырмаларымды аткарбасаңар силерди Талас областына киргизбейм. Силерге почта аркылуу геометриялык фигураларды жөнөтүп жиберем. Силер алардын аталыштарын атап, ал фигуралардан сүрөттөрдү чогултушуңар керек.

« » тамгасы кат таап кетиптир:

Саламатсыңарбы Кичинекей акылмандар. Силер абдан акылдуу, тартиптүү балдар экениңерди билемин. Келет деп уккам, чын эле акылман экендигин текшерейин деп, төмөнкү тапшырманы силерге даярдагам. Балдарга конверттерге салынган сүрөтчөлөр берилет. Аларда сөздөрдүн муундары жазылган. Бири – бирине туура келе турган муундарды таап, сөздөрдү түзүп окушат.

Мындай тапшырмаларды өз алдынча аткаруу балдардын логикалык ой жүгүртүүсүн, изилдөөчүлүк компетенциясын калыптандырат. Тамгаларды эске тутуусу, окуу ылдамдыгы жогорулайт.

М: -Азаматсыңар, балдар, силер чындыгында Кичинекей акылман экендигиңерге ишенип, «Ж» тамгасы Жалал-Абад областындагы Арсланбап токоюндагы жангактарын силерге тартуулайт (жаңгактын

сүрөтү көрсөтүлөт).

- Келгиле, анда аттарыбызга минип Ош областына бет алалы.

Ош областынын сүрөтү көрсөтүлөт.

М: Босогодо « » тамгасы күтүп жаткан турбайбы. «О» тамгасы бизди 2 топко бөлүнүп, «О» тамгасынан башталган жана «О» тамгасы катышкан сөздөрдү баракка жазуу тапшырмасын жиберип жатат. Ал: “Кайсы топто сөз көп жана туура жазылса, ошол топ утат” - дейт. «О»тамгасы өзүнүн тартуусун уткан топко гана берет.

Балдар жазып бүткөндөн кийин сөздөр саналып, уткан топко Оштун палосун

тартуулайт.

(сүрөтү берилет). Ошентип балдар андан ары атка минип алып, Баткенди көздөй жөнөйт.

М: - Балдар, тапкылачы, Баткендин босогосунда бизди кайсы тамга күтүп турат?

Б

Б: «Б» тамгасы.

М: - Туура. «Б» тамгасы бизге табышмактарды даярдап коюптур. Табышмактарды тапсаңар силерге Баткендин өрүгүнөн берет экен.

Өзү тегерек,
Жарыгы эң керек.

Күндүз көрөм,
Түндөсү көрбөйм. (КҮН)

Эки күлүк бар,

Биринен бири озот.
Алдыны көздөй
Кадам созот.
(БУТ)

Нөшөрлөп жамгыр басылды

Күн жаркып нуру чачылды
Асманда түстүү боек жип
Ийилип жерге тартылды
(Күн желе)

Абайла ага тийбе
Үстү толо ийне (КИРПИ)

Башында топу

Боорунда кулак
Оозунан ичип
Мурдунан куят (чайнек)

Балдарга «Б» тамгасы Баткендин өрүгүнөн берет.(сүрөтү көрсөтүлөт)

М: -Атыбызды минип алып кайсы обла-
стка барабыз?

Б: -Нарын.

М: «**Н**» тамгасы бизге, баа-
рыбыз чогуу “Аюу чээнге барабыз” аттуу
дене машыгуусун жасоону тапшырып
жатат. Келгиле, аны аткаралы.

Балдар ордунан туруп дене машуугууну
аткарышат.

М: «**Н**» тамгасы Кичинекей
акылмандарга Нарындын негизги тамагы
болгон беш бармак тамагын тартуулайт.

(Балдар беш бармак
жегенди имитация аркылуу көрсөтүшөт.
Мындай ыкма колдорду эс алдырат жана
кыргыздын улуттук тамагын жегендин
эрежеси менен тааныштырат).

М: - Беш бармакты жеп алып, Кичинекей акылмандар, андан ары кайсы областка жөнөйбүз?

Б: - Ысык-Көл

М: Азаматсынар, балдар! Ысык-Көл об-

ластында бизди «**Ы**»тамгасы тосуп алды. «Ы»тамгасы : “2 топтон бирден бала чыгып, ыр айтышсын.Ошондо гана силерди көлгө түшүрөм”, - дейт. Кана анда тезирээк ыр айтып жиберели.

(Балдар мугалимдин өздүк калемине таандык ырларды айтышат)

Калем кармап дептерге,

Жазганды мен үйрөндүм.

Сыналгыдан, көчөдөн,

Жазууларды окуганга мен көндүм. (А.

Кенжеева)

Кошуп, алып, кемитип

Санаганды билемин

Мектебиме барганда

Мен “5” алып келемин. (А. Кенжеева)

Жыйынтыктоо. *Сабакты жыйынтыктоодо балдардын эске тутуп калуусу үчүн картадан бардык областтарды атап чыгуу тапшырылат.*

М: Ушул областтардын баары кайсы мамлекетте жайгашкан?

Б: Кыргызстанда.

М: Кыргызстан кимдики?

Б: Биздики, меники!

М: Силер Кыргызстанды жакшы көрөсүңөрбү?

М: Айткылачы Кыргызстан үчүн эмне кыласыңар? Кандай пайда келтире аласыңар?

М: Демек, ал биздин Кыргызстаныбыз! Бүгүнкү тема “Менин Кыргызстаным!” болгондуктан, биз силер менен Сүйүктүү Мекенибиз менен кеңири таанышып, өтүлгөн темалардын баарын кеңири кайталадык.

Сабактын соңунда балдардын ар биринин **билимин баалап**, Кыргызстандын кичинекей желекчелери тапшырылат. **Үйгө тапшырма** берилип, сабак аяктайт.

Андан тышкары, физмүнөткө төмөнкү ырды сунуштоого болот:

(Балдар ордуларынан туруп, баш бармактарын көрсөтүшөт.)

Биринчи колум бармагым,

Дайым тиет жардамың.

Экинчи колум сөөмөйүм,

Күндө күндү көрөйүн.

Аты жогум, ортоңум,

Чабайын мен колдорум,

Эң кичине чыпалак,

Дайым жүрөт чычалап.

Оң колумда беш манжа,

Сол колумда беш манжа,

Баарын кошуп санасак, Даана болот он манжа!!! (балдар колдорун шатыратып чабышат)

(А. Кенжеева)

Бул физмүнөттү сабакта колдонууда, эң биринчи иретте, балдарга позитивдүү маанай берип, сабакта чарчап баратканын ойлобоого мүмкүнчүлүк берет. Балдардын математикалык, аң-сезимдик деңгээлин, сөз байлыгын өстүрөт.

Жогорудагы берилген сабактын иштелмеси боюнча өтүлгөн сабак, абдан жандуу жана кызыктуу болот. Эне тилин анчейин билбеген балдар да мындай сабакка кызыгуу менен катышып, суроолорго жооп бергенге аракет кылышат. Сабакта балдар коммуникативдик, шар ойлонуу, жамаат менен иштей билүү, креативдүүлүк, өз алдынчалык, мекенчилдик, сабаттуулук ж.б. компетенттүүлүктөргө жетишет. Кыргыз тилинде туура сүйлөөгө, ырларды көркөм айтууга көнүгүп жогорку деңгээлдеги жыйынтыкка жетишет.

Адабияттар:

1. «Солнечный ветер» бала-бакчасындагы математика сабагы.
<https://youtu.be/TZ2hJa8vXel>
2. Мектепке чейинки балдарды окутуу техникасы
<https://youtu.be/hKOLKAGZqSM>
3. Атемаскина Ю.В. “Мектепке чейинки балдарды окутуу мекемелериндеги азыркы жаңы педагогикалык технологиялар”. 2012. Ж
4. Рысбаев С.К. “Кыргыз тилин үйрөтүүнүн заманбап технологиялары”// Кыргыз Билим Берүү академиясынын кабарлары. – 2019. - №2 (48). – 41-51-б.

Рецензент:
Байгазиев С.О.,
филология илимдеринин доктору, профессор,
КББАнын академиги

ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ

ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ

TEACHING TECHNOLOGY

*Сакимбаев Элимбай Раисович,
кандидат медицинских наук, доцент,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА
ЖИЗНИ УЧАЩИХСЯ ШКОЛ КЫРГЫЗСТАНА**

*Сакимбаев Элимбай Раисович,
Кыргыз билим берүү академиясы,
медицина илимдеринин кандидаты, доцент,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**КЫРГЫЗСТАНДАГЫ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНЫН СЕРГЕК
ЖАШООДОГУ КЭЭ БИР ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ**

*Sakimbaev E.R.,
Candidate of Medical Sciences,
Associate Professor,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**ABOUT SOME FEATURES HEALTHY LIFESTYLE STUDENTS
OF SCHOOLS OF KYRGYZSTAN**

Аннотация: В данной статье говорится о способах достижения цели школьниками здорового образа жизни, на основе здоровьесберегающего компонента воспитательного процесса, о формировании взглядов и убеждения на ведение здорового образа жизни.

Утверждается, что многие проблемы, связанные со здоровьем, лежат в социально-экономическом уровне жизни республики: нестабильностью дохода семьи, уменьшением количества рабочих мест, несбалансированностью питания детей и прочее.

Необходимо именно в школе привить ребенку любовь к здоровому образу жизни, потому что его личность формируется именно в этот период. И школа является той средой, в которой проводит большую часть своей жизни. Соответственно, образовательный процесс предполагает не только обучение и воспитание, но и оздоровление подрастающего поколения. Сохранение и укрепление здоровья школьников становится нравственной и педагогической проблемой.

Но к сожалению, понимание и знание не формируют мотивацию к ведению здорового

образа жизни. Поэтому, задача педагога, не в том, чтобы убедить школьника бросить курить или пить, а в том, чтобы он не начал этого делать. То есть перед преподавателем стоит профилактическая задача.

Аннотация: Бул билдирүү максатка жетүүгө – ден-соолукту сактоо боюнча билим берүү процессинин компонентине негизделген мектеп окуучуларынын арасында сергек жашоо образын калыптандырууга, сергек жашоону сактоо боюнча көз караштарды жана ишенимдерди калыптандырууга көмөктөшөт.

Ал эми мектеп – өсүп келе жаткан адам өмүрүнүн көпчүлүк бөлүгүн өткөргөн чөйрө. Демек, билим берүү процесси окутуу жана тарбиялоону гана эмес, жаш муундарды өркүндөтүүнү да көздөйт. Мектеп окуучуларынын ден-соолугун сактоо жана чыңдоо адеп-ахлактык жана педагогикалык көйгөйгө айланууда.

Мектеп окуучуларынын оорулары жөнүндө маалыматтар келтирилген, ошондуктан, адистердин айтымында, орто эсеп менен алганда окуу мезгилинде дени сак мектеп окуучуларынын саны 3-4 эсеге азайып, өнөкөт оорулар 30% дан ашыгыраак диагноз коюлат. Ден-соолукка байланыштуу көптөгөн көйгөйлөр республикада социалдык-экономикалык жашоо деңгээлинде жатат деп ырасталат: үй-бүлөлүк кирешенин туруксуздугу, жумуш орундарынын санынын азайышы, балдардын тамактануусунун дисбалансы ж.б.

Дал ушул мектепте баланын ден-соолугуна жакшы мамиле жасоо керек, анткени анын инсандыгы дал ушул мезгилде калыптанат. Тилекке каршы, түшүнүк жана билим адамдарды сергек жашоого түрткү бербейт. Демек, мугалимдин милдети – окуучуну тамеки чегүүнү же ичкиликти тааштоого көндүрүү эмес, тескерисинче, ага андай кылууга жол

бербөө. Башкача айтканда, мугалимдин алдында профилактикалык милдет турат.

Annotation: This message contributes to the achievement of the goal – the formation of a healthy lifestyle among schoolchildren, based on the health-preserving component of the educational process, to form views and beliefs about leading a healthy lifestyle.

And school is the environment in which a growing person spends most of his life. Accordingly, the educational process presupposes not only training and education, but also the health improvement of the younger generation. Preserving and strengthening the health of schoolchildren is becoming a moral and pedagogical problem.

Data on the diseases of schoolchildren are given, so, according to experts, on average during the training period, the number of healthy schoolchildren decreases by 3-4 times, and chronic diseases are diagnosed in more than 30%. It is argued that many health-related problems lie in the socio-economic standard of living in the republic: the instability of family income, a decrease in the number of jobs, an imbalance in the nutrition of children, etc. It is necessary at school to instill in a child a love of a healthy lifestyle, because his personality is formed precisely during this period. Unfortunately, understanding and knowledge do not motivate people to lead a healthy lifestyle. Therefore, the task of the teacher is not to convince the student to quit smoking or drinking, but to prevent him from doing so. That is, the teacher is faced with a preventive task.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, школа, школьники, хронические заболевания, образ жизни, курение, педагоги, учителя.

Түйүндүү түшүнүктөр: дени сак жашоо образы, мектеп, мектеп окуучулары, өнөкөт оорулар, жашоо образы, тамеки тартуу, мугалимдер.

Key words: *healthy lifestyle, school, schoolchildren, chronic diseases, lifestyle, smoking, teachers, teachers.*

Повсеместное ухудшение показателей здоровья детей в республике ставит перед органами управления образования, и администрациями школ задачу поиска новых, более современных доступных и эффективных форм и методов работы, при которых образование будет способствовать формированию здоровья, а не его потере. Поэтому школа сегодня должна быть ориентирована на воспитание культуры здоровья.

В данной статье мы опирались на основные направления государственной политики – Закон Кыргызской Республики «Об образовании» статья 31, «Охрана здоровья детей и учащейся молодежи» [3] и Постановление Правительства Кыргызской Республики от 23 марта 2012 года № 201 «О стратегических направлениях развития систем образования Кыргызской Республики» [4].

ЗОЖ (здоровый образ жизни) – это существенно более сложное понятие, включающее не только физическую активность и грамотно составленный рацион, но – это особый подход ко всем аспектам собственного здоровья. Он включает в себя определенные привычки и принципы поведения, направленные на укрепление всех систем организма [1].

Ученые давно изучают значимость различных факторов, влияющих на здоровье человека. По результатам их исследований наибольшим влиянием обладает именно образ жизни. Для большинства людей он имеет большее значение, чем возрастные, социальные, генетические, экологические и прочие факторы вместе взятые. Образ жизни определяет наше здоровье более чем на 50%,

поэтому ЗОЖ – это лучший способ сохранять хорошее самочувствие в любом возрасте [10].

Здоровье во все времена считалось главным богатством, которое только может быть у человека. Если есть здоровье – значит, есть возможность добиться всего, чего пожелаешь: карьерной реализации, духовного роста, создания полноценной семьи, продолжения своего рода. Только здоровье может дать или отобрать всё. Именно оно даёт человеку могущество. Но как дом рухнет без надёжного фундамента, так и наш организм «рассыплется на кирпичики» без нужной опоры, которая должна быть заложена ещё в детстве. В этот период организм человека похож на хрустальную вазу, которая при одном неверном движении может разлететься на осколки.

В такой ситуации особую значимость приобретает система образования, которая вынуждена взять на себя решение задач по формированию физически и психически здорового человека, то есть, по формированию здорового образа жизни. Соответственно, образовательный процесс предполагает не только обучение и воспитание, но и оздоровление подрастающего поколения. Сохранение и укрепление здоровья школьников становится нравственной и педагогической проблемой [4].

Формирование правильных представлений о здоровом образе жизни у подрастающего поколения – забота всего народа нашей страны, но большая часть по её выполнению находится в руках учителей, преподавателей. Несмотря на все успехи, которые были достигнуты педагогами в этом направлении, статистика «возвращает нас на землю». Цифры – упрямая вещь, с ними не поспоришь, и на примере нашей школы они показывают, что состояние здоровья учеников, а

также уровень их заболеваемости находится намного выше допустимых показателей. Как отмечают специалисты, в среднем за время обучения число здоровых школьников сокращается в 3-4 раза. По данным Минздрава хронические заболевания диагностируются у более 30 % школьников, заболевания желудочно-кишечного тракта и печени встречаются более чем у одной трети всех школьников. Около 70 % детей страдают йододефицитом.

По сообщению медиков, в республике из функционирующих более 2 тыс. общеобразовательных школ 47 % располагаются в приспособленных зданиях, в 30,8 % школьных зданиях нет централизованного водоснабжения, канализации нет в 70,4 % зданий, местное отопление имеют только около 45,7 % школ. Укомплектованность школ медицинскими работниками по республике не превышает 40 %, из-за чего недостаточен уровень контроля состояния здоровья школьников.

Бытует мнение, что за здоровье школьников несут ответственность школа и медики. Это не совсем верно. Осознание ценности здоровья начинается в семье.

На первом месте у школьников в структуре хронической патологии – болезни костно-мышечной системы (нарушение осанки, сколиозы). На втором месте – болезни глаз и прежде всего близорукость. На третьем месте – болезни органов пищеварения (гастриты, дуодениты, заболевания печени, желчевыводящих путей). Основная причина – это несоблюдение режима питания.

Многие проблемы, связанные со здоровьем школьников, лежат в социально-экономическом уровне жизни республики: нестабильностью дохода семьи, уменьшением количества рабочих мест, несбалансированностью питания детей, дефицитом в рационе питания белка, витамина А, железа,

йода. Для многих семей недоступны высококачественные продукты питания. Мало кто из родителей обращает внимание на плохой сон, аппетит ребенка, его беспричинную плаксивость, рассеянность, головную боль.

При исследовании школьников страны было достоверно доказано, что дефицит йода сказывался на ухудшении здоровья детей, их отставании в физическом и половом развитии.

Современных детей мало интересует завтрашний день. Они не задумываются о будущем, и это страшно. Для них существует только сегодня, а кто живёт по такому принципу не может понять, для чего нужен распорядок дня, правильный рацион, занятия спортом. Это их тяготит, эти правила им не понятны, дети нацелены на удовольствия, на потребление этих удовольствий. И эта разница в поколениях, в воспитании ощущается с каждым годом всё сильнее. Именно поэтому очень сложно донести до учеников, зачем им нужен здоровый образ жизни.

Эксперты ВОЗ пришли к выводу, что только от самого человека зависит, какой образ жизни он будет вести. Установлено, что жизнь человека – это цепь потребностей, которые необходимо удовлетворить. Потребности примерно у всех одинаковы, но различен, индивидуален у каждой личности способ их удовлетворения. Это зависит, прежде всего, от воспитания [2].

Парадокс на сегодняшний день заключается в том, что элементарные знания о здоровом образе жизни имеет практически каждый взрослый человек, но выполняют эти правила лишь единицы. Дети берут пример со взрослых, именно они в определённой степени служат формирующим критерием их поведения. И если взрослые пренебрегают этими правилами – это не ускользает от внимания детей. В школе мы стараемся донести до школьников важность сохранения и пре-

умножения своего здоровья, стараемся повернуть их лицом к будущему, научиться смотреть в это «зеркало завтрашнего дня» и видеть себя через 10-15 лет. То есть учим их моделировать себя, свой образ через это время [5].

Считается, что в 11 лет ребёнок должен представлять себе последствия своих поступков для здоровья. А в 13 лет у него должно быть сформировано умение принимать верное решение в тех ситуациях, которые могут угрожать его психическому и физическому благополучию. Начиная с этого возраста и старше, школьники должны понимать последствия для своего организма курения, потребления наркотиков и алкоголя. Но, к сожалению, понимание и знание не формируют мотивацию к ведению здорового образа жизни. Задача педагога не в том, чтобы убедить школьника бросить курить или пить, а в том, чтобы он не начал этого делать. То есть перед преподавателем стоит профилактическая задача.

Почему же важно именно в школе привить ребёнку любовь к здоровому образу жизни? Потому что его личность формируется именно в этот период. Дети имеют на всё своё мнение и взгляды, вкусы и пристрастия [8]. Сейчас, в век технологий, ребёнку сложно объяснить, почему он должен умеренно тратить своё время на такие привлекательные для него вещи, как компьютер, телевизор, телефон и т.д. Да, все знают, что компьютерные игры вызывают зависимость, что долгое нахождение у компьютера и телевизора приводит к заболеваниям зрения и позвоночника, что длительные разговоры по мобильному телефону могут приводить к раку головного мозга. Мы знаем это, но не учитываем в своей жизнедеятельности. Если взрослый человек не выполняет элементарные правила здорового образа жизни, то ребёнок и подавно не будет этого делать. Роди-

тели безусловно наравне со школой, педагогами должны влиять на своё чадо: разговаривать с ним на эту тему, доносить до ребёнка в чём и где таятся опасности для его здоровья [9].

Важен также и способ общения ребёнка и учителя, ребёнка и родителя. Абсолютно неэффективен метод нотаций и наставлений, когда родитель или педагог старается подавить мнение ребёнка своим опытом, авторитетом. Это вызывает лишь отчуждение ребёнка, он не поймёт того, что ему пытаются объяснить свысока. Важно стать для ребёнка другом. Только к человеку, который желает ему добра, который прислушивается к нему, у ребёнка, школьника может возникнуть доверие, симпатия. Ругать, критиковать, указывать не имеет смысла, так как это не даст никаких результатов [6].

Наш организм снабжён уникальными механизмами для выживания: иммунитет, механизмы адаптации, генетическая база вида и т.д. Но, если разобраться, выживание каждого из нас зависит напрямую от того опыта, который мы приобрели в течение жизни, то есть личный опыт каждого. Как можно узнать, что такое огонь? Конечно, можно выслушать множество рассуждений, рассказов об этом явлении, можно его представить, нафантазировать, но пока мы не увидим его воочию, не «притронемся» к нему – всё это пустые слова. Только прикоснувшись к огню, ты узнаешь, что это такое. На этом принципе основана тысячелетняя эволюция. Именно в период нашего детства были заложены все основополагающие принципы выживания: осторожное обращение с огнём и кипятком; как падать, чтобы не получить повреждения и многие другие. Как ни странно, но на весах «слово-боль», боль является наилучшим учителем. Именно она даёт нам то, что не может дать слово – личный опыт [7].

Но все выше перечисленные примеры – рефлексы, потому они так легко усваиваются. С вредными привычками дела обстоят совсем иначе. Хотя они и наносят вред здоровью, они же доставляют и удовольствие. Курение, алкоголь, наркотики, беспорядочные половые связи не оказывают мгновенной отрицательной реакции. Если чувство дискомфорта при этом и появляется, то оно практически мгновенно гасится нашими социальными стереотипами: все курят – и я буду; наркотики – способ уйти от проблем и т.д. Таким образом человек сам обходит те защитные механизмы, которые в нём первоначально заложены. В этом и опасность всех вредных привычек: они подкрадываются к нашему здоровью незаметно, постепенно, изнутри, уничтожая нас, разрушая до основания. Только спустя годы до человека доходят те слова, которые ему были сказаны по этому поводу, но, к сожалению, время уже упущено. Потому-то и существует поговорка **«молодость – глуха, а старость – немощна»**.

Каждый из нас видел на пачках сигарет фразу **«Курение убивает»**, но почему же люди прочитав эти ужасные слова, не выбрасывают её и не бегут от такого яда подальше? Потому что эти слова для многих равны следующим словосочетаниям **«трава зелёная»**, **«небо голубое»**. Эти истины знают все, но за ними нет никакого личного опыта, ощущений. Потому предупреждения на пачках сигарет, как показали исследования, абсолютно бесполезны. Даже на взрослых, сформировавшихся людей она не производит должного эффекта, что уж говорить о детях? За всё в этой жизни нужно платить – вот истина. Но пока человек не узнает, что такое рак лёгких, ломка наркомана или алкоголизм, он будет думать, что это лишь мифы, байки, страшные истории. Каждый думает,

что его всё это обойдёт стороной, что с ним такого уж точно никогда не случится.

Ребёнку очень сложно донести эту информацию ещё и потому, что его организм обладает гораздо большими ресурсами для восстановления нежели у взрослого человека. Каждый из нас в детстве падал, было больно, слёзы ручьём, портилось настроение, но через два часа мы опять могли залиvistо смеяться и кататься на велосипеде! Эта особенность заставляет ребёнка думать, что так будет всегда, и чтобы с ним не произошло он останется невредим. Он переносит уже имеющийся у него опыт с травмой на свои новые поступки. **Вот в чём беда!**

Почему же так сложно в школе вести пропаганду здорового образа жизни? Потому что во всех проводимых мероприятиях происходит подмена личного опыта – чужим. Взрослые пытаются приучить ребёнка опираться на то, чего у него нет.

Да, такой метод мало эффективен, но и он должен обязательно присутствовать в работе со школьниками, так как, если даже до одного ребёнка из класса дойдёт тот смысл, который до него доносили – это уже колоссальный успех. Даже одна спасённая жизнь – великое дело! Как известно «вода камень точит», а потому этот метод имеет право на существование.

Школа и педагоги в борьбе за здоровый образ жизни должны объединиться с сотрудниками здравоохранения. Только в таком тандеме возможно донести до детей и их родителей все необходимые знания о здоровье человека и о компонентах здорового образа жизни.

Я думаю, что уроки русского языка и литературы также могут послужить хорошим подспорьем в выполнении этой задачи. Красота слова классических произведений; благородные поступки, которые описали писатели и поэты; знания культуры родного язы-

ка – могут также способствовать духовному развитию личности ребёнка.

У каждого человека на этой Земле есть своя миссия, предназначение, цели и задачи, которые ему необходимо выполнить. Ум, опыт, навыки и умения каждого из нас необходимы обществу, нашим детям, будущим поколениям. Здоровье ребёнка – это гармоничное развитие его духовных, а также физических сил, обладание выносливостью, умение «дать отпор» неблагоприятным воздействиям не только своего микромира, но и факторам внешней среды. Но в здоровье нужно вкладывать свои усилия, желания и стремления, только тогда оно будет сильным и крепким, способным пройти с человеком путь длиною в жизнь!

Литература:

1. Об общественном здравоохранении [текст]: Постановление Правительства Кыргызской Республики от 24 июля 2009 г. №248. /Нормативный акт Кыргызской Республики. – 2013 - №4. - с.14.
2. Министерство образования и науки Кыргызской Республики [текст]: Отчет Министерства образования и науки Кыргызской Республики на региональной конференции по профилактике ВИЧ и формированию здорового образа жизни в образовательной среде. – Алматы, 2011.
3. Закон Кыргызской Республики от 30 апреля 2003 года № 92 [текст]: «Об образовании» статья 31. «Охрана здоровья детей и учащейся молодежи».
4. Постановление Правительства Кыргызской Республики от 23 марта 2012 года № 201 [текст]: «О стратегических направлениях развития системы образования в Кыргызской Республике».
5. Безруких М.М. Здоровьесберегающая школа. – М. Московский психолого-социальный институт, 2004. – 64 с.
6. Воронцова Т.В. Основы здоровья. Учебник для 6 класса общеобразовательных учебных заведений [текст]: Воронцова Т.В., Понаморенко В.С. – Киев, 2006 – 202 с.
7. Калиева Б.А. Культура здоровья: методическое пособие для учителя [текст]: Калиева Б.А., Савочкина В.В., Субанова М.С., Буйлашов Т., Цыкунова И.А. – Бишкек, 2010. – 105 с.
8. Савочкина В.В и другие «Разработка классных часов по здоровому образу жизни для учащихся в 6-11 классах» [текст]: Методическое руководство для учителя. – Бишкек, 2014 – 64 с.
9. Архипова Т.В., Эшиев А.К. «Здоровый образ жизни как компетентность» КГУСТА, Бишкек, ЖАГУ, Жалал-Абад, 2015.
10. Жумабаева Д.Б. Активизация учебной деятельности учащихся при обучении предмета «Здоровый образ жизни»: Известия КАО. – № 1 (37), 2016. – № 1. – с. 58-61.

Рецензент:

Син Е.Е.,

кандидат педагогических наук, профессор

*Дуйшеналиев Жумабек Сапаралиевич,
Кыргыз билим берүү академиясы,
музыка таануучу,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**МУЗЫКА САБАГЫНДА ОКУУЧУЛАРДЫН ЧЫГАРМАЧЫЛЫК
ЖӨНДӨМДҮҮЛҮКТӨРҮН ӨНҮКТҮРҮҮДӨГҮ МУЗЫКАЛЫК
ОЮНДАРДЫН РОЛУ**

*Дуйшеналиев Жумабек Сапаралиевич,
музыковед,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**РОЛЬ МУЗЫКАЛЬНЫХ ИГР В РАЗВИТИИ ТВОРЧЕСКИХ
СПОСОБНОСТЕЙ УЧЕНИКОВ НА УРОКАХ МУЗЫКИ**

*Duyshenaliev Jumabek Saparalievich,
musicologist,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**ROLE OF MUSICAL GAME IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVE
ABILITIES OF PUPILS IN MUSIC LESSONS**

Аннотация: Бул макалада, музыка сабагында окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүдөгү музыкалык оюндардын ролу, дифференцирленген мүнөздөгү чыгармачылык тапшырмалар аркылуу окуучулардын жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү жана музыкалык-оюн ишмердүүлүгүнүн өзгөчөлүгү каралат.

Аннотация: В данной статье обсуждаются роль музыкальных игр в развитии творческих способностей посредством творческих задач дифференцированного характера и специфика музыкально-игровой деятельности учащихся на уроках музыки.

Annotation: This article discusses the role of musical games in the development of creative abilities through creative tasks of a differentiated nature and the specificity of

musical and game activities of students in music lessons.

Түйүндүү сөздөр: музыкалык педагогика, психология, музыкалык оюн, дифференция, форма ж.б.

Ключевые слова: музыкальная педагогика, психология, музыкальная игра, дифференциация, форма и т. д.

Key words: music pedagogy, psychology, musical play, differentiation, form, etc.

Балдар оюну – окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү жолунда, музыка мугалиминин жакын өнөктөшү. Ушул жерден белгилүү окумуштуу, психолог Д.Б. Элькониндин “... балдар оюну, коомдук мамиледе адамдардын мамилесин өздөштүрүүнүн формасы болуп

эсептелет... Музыка сабагында оюн сабактын максаты болуп эсептелбейт. "...Эң негизгиси, оюн – музыканын өзүндө угулуусу керек..." [1, 59-б.] – деген баалуу сөздөрүн эстеп коюу ашыкча болбос. Демек, музыка сабагында оюнду колдонууда, музыкалык педагогикадагы оюндун сапатына мугалимди жана окуучуну абдан багыттоо керек экен.

Балдар үчүн музыкалык оюн – милдеттердин коюлган мүнөзү боюнча да, бул ишмердүүлүктүн маңызы боюнча да, жалпысынан баланын инсандыгы үчүн да олуттуу ишмердүүлүк. Музыкалык ишмердүүлүктүн өнүктүрүүчүлүк сапатынын бул формасы менен окуучунун абдан тыгыз байланышта болуусун, бала өз алдынча аракеттенүү жөндөмдүүлүгү менен каалоосу катары балдар өздөрү мүнөздөйт. Бул, музыкалык оюн ишмердүүлүгүнүн, окуу ишмердүүлүгү жана ошону менен бирге өз алдынча өзгөчөлүгү катары, укмуштуудай, эч нерсе менен алмаштырылгыс окуучунун "мен өзүм" деген артыкчылыгы болуп саналат.

Окуучунун музыкалык-оюн ишмердүүлүгүнүн өзгөчөлүгү, анын так, бекем бирдиктүүлүккө жоболоштурулган окуу темасынын милдеттерине баш ийгендиги менен тастыкталат.

Окуучулар, мектепте уюштурулган "Музыкалык театр" ийримине катышууга аракет кылышат жана абдан каалашат. Карап көрүңүздөрчү, балдардын жүздөрүнө. Алар, "Ак гүлдөр" чыгармасын аткарып жатканда, ырдын ийкемдүүлүгүн, созулмалуулугун, оюнкарактыгын берүүдө, "Баканын ыры" чыгармасында болсо, баканын интонациясы менен баканын кыймыл аракетин туураганда же, "Кыргызымдын жигиттери" аттуу чыгармасында кайраттуулукту, марштуулукту, бекемдикти, бирдиктүүлүктү музыканын ыргагы менен берип жатканда окуучулар

музыкалык процесске толугу менен кошулуп кетишет.

Чыгарманы аткаруу процессинде, бий, марш жана контилен [2, 5-б.] ырларынын музыкасына, окуучунун колунун, денесинин, бутунун жана башынын кыймылдары кошулганда, балада чыгармачылык жөндөмдүүлүк өнүгөт. Бул, баланын соло (жеке) ырдоого, дирижердук шилтемдерди кайталоого жана маркердик тактага (доскага) өз алдынча эркин жазууга болгон анын пульсунун калыбына келүүсү дегендик. Эми, "Конокко баруу" оюнун класста уюштуруунун жолдорун карап көрөлү. Ал мындайча болот: алгач, классты эки топко бөлөбүз, биринчи топ "коноктор" – деп аталса, экинчи топту "үй ээлери" – деп атайбыз. Мында, эки топтун мүчөлөрү актёрдук функцияны өздөрүнө алышат. Эки топтун тең мүчөлөрү колдун жеңил кыймылы жана ийкемдүү ийилүүлөрү менен музыканын коштоосунда (мисалы, К. Молдобасановдун "Жайлоодо" аттуу вокалдык чыгармасын уктурсак болот) кыймылдарды жасашат. Бул кыймылдарды эмне үчүн жасашты? Бул, кыймылдар, баланын өзүнүн кыймыл аракетиндеги темпти, ыргакты, динамиканы, багыттуулукту жана үндүн бийиктигин, андан кийин музыкалык фразаларды сезүүсү, түшүнүүсү үчүн жасашты десек болот.

Мектепте "...окуучусу музыка мугалими менен музыкалык аспапта биргеликте, абдан эле жөнөкөй чыгарманы ойногон болсо... – керек болсо бир эле жолу, мейли комузда болсун, мейли "төрт колдо" фортепьянодо ойногон болсо, анда окуучуда өзүнүн музыкалык жөндөмдүүлүгүнө болгон ишеними..." [3, 140-б.], так ушул жерден башталат. Бирок, мектеп окуучусунун мындай "кол жеткис" татаал, болгон аспаптарда ойноосу, класстагы дүркүрөгөн чоң кубанычты пайда кылат десек болот. Анткени, окуучуларга жеткиликтүү болгон музыкалык аспаптарда

(добулбас, барабан, бубен, металлофон, ксилофон, маракас ж.б.) ойноо, музыканы аткаруу мүмкүнчүлүктөрүнө кирүүгө балдарды ойготот. Эгерде, мугалим окуучуларга музыкалык формаларды түстүү карталарга (мисалы, биринчи бөлүк – ак, экинчи бөлүк – жашыл, үчүнчү бөлүк – кызыл түстөгү түстүү карталар деп) бөлүштүрүп, аларды музыкалык формаларга (1-, 2-, 3-бөлүк деп) карата жайгаштырууну сунуштаса, анда окуучулар музыкалык аспаптарда ойноп жатып, ар түдүү музыкалык – бир, эки (4-5-кл.), үч бөлүктүү (6-кл.), рондо жана вариация (7-кл) формалары менен да таанышышат.

Андан кийин окуучуларга дифференцирленген мүнөздөгү чыгармачылык тапшырмаларды үйдө аткарууга берүү менен алардын жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө болот. Аларга төмөнкүлөрдү сунуштайбыз: – музыкалык чыгарма жөнүндө айтып берүү; – адабий чыгармалардын беттерине, кино тасмаларга, поэзияларга, живопись полотнолоруна, окуучу туура деп ойлогон музыканын үндөрүнөн мисалдарды жыйноо; – окуучуга жаккан акындын же, окуучу өзү жараткан поэтикалык чыгармаларына музыка жазуу; – прозалык же поэтикалык чыгармаларга, тигил же бул музыкалык чыгарманын туура келүүсүн ойлоп табуу; – композитордун, акындын, аткаруучунун, сүрөтчүнүн турмушунан кызыктуу фактыларды табуу; – "интонациянын данеги" боюнча берилген обонго музыка жазуу; – өзүнүн тажрыйбасынан, тарыхый фактыларды колдонуп, адамдарга музыканын тийгизген таасиринин күчү жөнүндө айтып

берүү. Адабий чыгармалардан, кино тасмалардан мисалдарды келтирүү; – сүрөттөр, фотосүрөттөр жана репродукциялар менен музыкалык чыгармаларды иллюстрациялоо.

Мектеп окуучуларынын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү боюнча бардык болуп жаткан чоң иштерге жардамчы да болгон, таяныч да болгон, бул – Музыка кабинети. Кабинетте эмнелер болуусу керек? Мисалы: интернет байланышы, интерактивдүү такта, ноталык материалдар, кенен фонохрестоматия, балдар үчүн (ызы-чуу чыгаруучу) аспаптардын жыйындысы, музыкалык борбор, проект, эффектүү жарык берүү үчүн техника, видеофильмдер, музыкалык-теориялык материалдар жазылган плакаттар, портреттер, иллюстрациялар.

Демек, музыка кабинетиндеги техникалык каражаттардын болуусу, бардык чыгармачылык ойлоолорду аткарууга өбөлгө болот.

Адабияттар:

1. Эльконин Д.Б. — *Детская психология [Текст]. М., 1960. –59-б.*
2. ru.wikipedia.org *Кантилена [Текст]. Кантилен – кенен, эркин аккан тунук, вокалдык жана аспаптык да обон.*
3. Дуйшеналиев Ж.С. *Системный подход на уроке музыки и виды компетентностей, овладеваемые учащимися /Systematic approach to the lesson of music and the problem of types of creative activitie/ Известия Кыргызской академии образования [Текст]. -2016 (2): –140-б. /http://elibrary.ru/item.asp?id=27315529*

Рецензент:
Добаев К.Д.,
педагогика илимдеринин доктору, профессор

*Ажыбекова Айгерим Ажыбековна,
старший преподаватель,
Кыргызский государственный университет
строительства, транспорта и архитектуры,
аспирант,
Бишкекский государственный университет,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

РОЛЬ ЭСТЕТИКИ В ПРОЦЕССЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

*Ажыбекова Айгерим Ажыбековна,
Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт
жана архитектура университети,
улук окутуучу,
Бишкек мамлекеттик университети,
аспирант,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

ЭСТЕТИКАНЫН ПЕДАГОГИКАЛЫК ИШМЕРДҮҮЛҮК ПРОЦЕССИНДЕГИ ОРДУ

*Azhybekova Aygerim Azhybekovna,
Senior teacher,
Kyrgyz State University of Construction, Transport
and Architecture,
Postgraduate Student,
Bishkek State University,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

THE ROLE OF AESTHETICS IN THE PROCESS OF TEACHING

Аннотация: В статье раскрывается значение и понимание эстетики, которые рассмотрены в контексте философии. Рассмотрена и проанализирована роль эстетики в педагогической деятельности. Выявлены сильные стороны процесса эстетизации при формировании эстетической культуры будущих педагогов в педагогической деятельности.

Аннотация: Макалада философия менен тыгыз байланышкан эстетиканын мааниси жана аны түшүнүү аныкталды. Эстетиканын педагогикалык ишмердүүлүк

процессиндеги орду каралды жана анализденди. Болочок мугалимдердин педагогикалык ишмердүүлүктөгү эстетикалык маданиятынын калыптынышындагы эстетизациялоо процессинин күчтүү жактары белгиленди.

Annotation: The article reveals the meaning and understanding of aesthetics, which are considered in the context of philosophy. The role of aesthetics in pedagogical activity is considered and analyzed. The strengths of the process of aestheticization in the formation of the

aesthetic culture of future teachers in pedagogical activity are revealed.

Ключевые слова: эстетика, понятие о прекрасном, педагогическая деятельность, педагог, будущий педагог, эстетический вкус, эстетический идеал.

Түйүндүү сөздөр: эстетика, ажайып жөнүндө түшүнүк, педагогикалык ишмердүүлүк, педагог, болочок педагог, эстетикалык даам, эстетикалык идеал жөнүндө түшүнүк.

Key words: aesthetics, the concept of beauty, pedagogical activity, teacher, future teacher, aesthetic taste, aesthetic ideal.

На сегодняшний день педагогическая деятельность, тесно переплетенная с эстетикой, решает множество задач в образовании с помощью эстетических компонентов, как мощный инструмент в учебно-воспитательном процессе. Педагогические вузы нашей страны готовят будущих педагогов не обращая особого внимания на эстетическую культуру, которая требует от будущего педагога ответы на вопросы: в чем состоит особая роль эстетики в педагогической деятельности? Какова роль эстетики в конкретном учебно-воспитательном процессе? По причине поверхностного восприятия со стороны педагогики, «эстетика» несет второстепенную важность, несмотря на то, что она всегда представлялась мощным воспитывающим фактором в образовательном процессе. Такая ситуация порождает актуальный вопрос о важности эстетики в процессе педагогической деятельности.

Как говорил великий педагог В.А. Сухомлинский «Важную цель всей системы воспитания я видел в том, чтобы школа научила человека жить в мире прекрасного, чтобы он не мог жить без красоты, чтобы красота мира творила красоту в нем самом» [1, с. 75]. «Не зря эти прекрасные слова и сегодня актуаль-

ны как никогда», так утверждает Гантумур Энхжаргал в своей работе «Эстетическое воспитание в истории философии и педагогики» [2, с. 156-159].

В современном мире, среди огромного объема информационного потока трудно найти точного определения понятия «эстетика», так как в поиске ответа можно столкнуться с разными ресурсами разных позиций, тем самым запутаться в определении. Во избежание заблуждения рассмотрим историческое начало понятия «эстетика». Исходя из словаря философских терминов, «эстетика» – это философская наука, изучающая два взаимосвязанных круга явлений: сферу эстетического как специфического проявления ценностного отношения человека к миру и сферу художественной деятельности людей» [3]. Сам термин «Ästhetik» был введен в науку в 1735 году немецким философом Александром Готлиб Баумгартеном (1714-1762 гг.), что дословно означает чувственный, воспринимаемый чувствами и дал первое обоснование термину: «Эстетика – это наука о чувственном познании, которое постигает и создает прекрасное» [4, с. 38-50].

Эмоции, ощущения, память, интуиция, воображение – все это показатели чувственности. Баумгартен первым выделил эстетику в самостоятельную дисциплину философии и наметил ее проблематику. Эстетика является категорией философии, так как отвечает на один из вечных философских вопросов «Что такое красота?»

По своей сущности красота – это абстрактное, неустойчивое понятие, меняющее свое значение в зависимости от времени и ситуации. Также человек в каждом отрезке времени воспринимал красоту по-разному, исходя от социальных факторов и потребностей общества.

В XXV до н.э. шумеры писали о красоте в тексте «Лето и Зима, или Энлиль выбирает

бога – покровителя земледельцев» [5]. В нем рассказывается о боге Энлиль, создателя двух братьев Эмеша (Лето) и Энтена (Зиму) для того, чтобы на земле не было бедствия и голода. В поиске ответа на вопрос кто прекраснее, братья находятся в постоянном споре. В таком положении, Энлиль, как создатель, выделяет «полезное» как самое прекрасное.

Для древних египтян красота олицетворялась с рекой Нил – как наивысшая степень прекрасного – источник жизни и благо.

У представителей древнего мира мировоззрение было целостным и обобщенным, а эстетика как отдельная категория не была выдвинута как самостоятельная сфера. И в свою очередь, античная эстетика была нераздельной частью общего видения о мире. Философские мысли о красоте нашли свое место в природе и реальное бытие оценивалось как прекрасное мироздание.

В основе прекрасного для натурфилософов лежала Вселенная – космос и его совершенство, всеобщая гармония мироздания.

Следуя философии древнегреческого философа Пифагора Самосского, основателя пифагореизма, «Все есть Число» – пифагорейцы подходили к прекрасному с математической стороны, изучая соотношения музыкальных тонов [6, с. 26.]. Одни и те же тона музыки находясь в разных интервалах, вызывали консонанс (гармоничное звучание) и диссонанс (дисгармоничное звучание) во звучании, тем самым выявляя пары противоречий – «прекрасное и безобразное» – отсутствует, ибо прекрасное включено в добро, а безобразное – в зло. Красота без гармонии – это не прекрасное. Там, где «прекрасное и безобразное» находятся в «соразмерной смеси» имеет место быть прекрасному.

Как противоречие пифагореизму выступает концепция философа Гераклита, который утверждает, что прекрасное – это не ста-

тичное, а вечно меняющееся и обновляющееся, а гармония – это динамическое равновесие в бушующей турбулентности меняющегося [7]. Для существования прекрасного должно быть, противоречие – как создатель гармонии и условие рождения прекрасного. Таким образом, Гераклит видит много относительности в суждениях о красивом и безобразном, также неэффективности в математических подходах к прекрасному в пифагорейских «вечных законов» красоты. Философское ядро Гераклита заключается в концепции Вселенной, и красота познается на уровне созерцания или путем осознания противоречивости сущности жизни через откровение мирового разума.

Философское мнение Эмпедокла об эстетике кроется в развитии мира, как прогресс от простого к сложному, ко все более многогранной и целесообразной организации, как рождения красоты и гармонии. Сам процесс эволюции – это и есть то самое «прекрасное» [4, с. 38-50].

Великий философ Демокрит видел «прекрасное» в блаженстве, благодущии человека, тем самым первым высказался о категории меры и развил теорию о блаженстве в контексте прекрасного: «соразмерность во всем – прекрасное». Таким образом, философ выделял «качество» как показатель прекрасного, а не количество.

На вопрос о понятии красоты и ее сущности Сократ впервые попытался найти более развернутый ответ методом сравнения со смежными, подобными понятиями. Для Сократа само положение о том, что прекрасное среди прекрасных – это и есть прекрасное. Прекрасное само по себе можно увидеть во всех областях прекрасного, это может быть и природа, и человеческая деятельность и многое другое. Ученик Сократа – Платон само понятие «прекрасное» делит на духовное и физическое, таким образом классифицируя

телесное прекрасное (второстепенное значение) и духовное прекрасное (наивысшее значение).

Эстетика по философскому рассуждению Аристотеля, в отличие от философии Платона, опирается на пифагорейскую традицию, основанная на математике. Для Аристотеля идея как «первичное-прекрасное» не стоит на первой ступени, а вперед выдвигается понятие «мера», а мера всего – сам человек, который определяет, что «прекрасное» – это что-то среднее между большим и маленьким [8, с. 120].

В Средние века эстетика понималась как «божественная красота», «одухотворенность богом», так как господствовала церковное правление. Исходная и конечная точка красоты мира исходит от, и завершается на наивысшей субстанции – Бог. «Все что божественно – все прекрасно» [9].

Представители эпохи Возрождения, продолжая античные традиции, эстетику видели в самой природе и в радости ее восприятия. Внешняя красота во всем становится атрибутом восхваления. Человек и его физически развитое тело становятся образцом красоты. Философ Томазо Кампанелло утверждал, что: «Нет ничего, что одновременно не было бы прекрасным и безобразным» [10]. Эстетика для эпохи Возрождения – это красота в правде, в естественном проявлении человеческой сущности.

Период классицизма ассоциирует эстетику с изяществом. Природная красота в ее цветении и буйстве – неполноценно прекрасное, а ухоженность в сочетании с изяществом – явление прекрасное. В этот период строится архетип хорошего вкуса. Сам по себе в первоначальном виде человек, предмет или природа не может восприниматься как «прекрасное», но, если приложить усилия для совершенствования, обогащаясь как внешне, так и внутренне, приобретая тонкое

чувство хорошего вкуса, тона можно соприкоснуться с эстетикой. Понятие о прекрасном – это чувственное выражение идеи в искусстве, в творении.

Французские просветители имели свое представление об эстетике, полагая, что «прекрасное» – это свойственность, неотъемлемость самой природы. Красота воспринималась с одной стороны, как нетронутая, реальная объективность, исходящая от природы, то есть нетронутые человеком; с другой стороны, как относительное, субъективное прекрасное, осознанное лишь человеком.

Сам же Баумгартен – позднее ставший автором трактовок эстетики, рассуждал «прекрасное» не как отражение реальных, существующих явлений, а как проявление более глубокой чувственной формы познания.

Философия Канта о «прекрасном» говорит: «Прекрасно то, что всем нравится без посредства понятия» [11]. По Канту представление о прекрасном, ограничивающееся лишь формой дает неполное обоснование, а главная суть заключается в гармонии в игре душевных сил при восприятии этой формы.

Немецкий философ Фридрих Шиллер рассуждал о том, что эстетика – это естественность, вольность, которая воспринимается как простота.

По Гегелю, «прекрасное» – это жизнь, воплощенная в государстве, человеке и животном мире, где есть место идеи; а природа считается как неадекватная форма олицетворения идеи, и лишь эстетичен тот предмет, в котором идея проявилась полноценно [12]. Отличаясь от суждения Гегеля, Чернышевский считал, что красота природы стоит выше, чем красота искусственная, и обе красоты нужны и они никак не противоречат между собой, следуя друг за другом [13].

По мнению, знаменитого философа Карла Маркса «прекрасное» – это процесс обще-

ственного производства, который создает благоприятные условия для появления «прекрасного», которое исходит от общественной природы [14]. Понимание эстетики для западноевропейской философии конца XIX–XX вв. – это красота, вносимая в природу человеком. Человек является механизмом, который пробуждает своей эстетической одухотворенностью нейтральный мир, оживая его, заставляя излучать красоту. И таково рода понимание эстетики продолжает свое существование и прогрессирование в нашем мире.

В итоге краткого обзора рассмотрения истории появления и формирования эстетики, можно проследить насколько понятие о «прекрасном», которое менялось с древних времен по сегодняшний день, формируя основные цели и понятия данной науки:

1) эстетическое восприятие – это умение воспринимать действительность с точки зрения эстетической ценности, которая включает опыт, вкус, этические нормы;

2) эстетический вкус – это способность тонкого восприятия прекрасного и безобразного, высокого и низменного;

3) эстетическое воспитание – это способность понимать и ценить прекрасное, развивая эстетический вкус.

Какова роль эстетики в профессиональной педагогической деятельности педагога? Если применить к педагогической деятельности, то для педагога красота или понятие о прекрасном кроется не только во внешних факторах предмета в качестве эстетического любования, нужно учитывать тот факт, что это важный показатель достижения в профессиональной деятельности. В основном, под руководством педагога учащиеся наблюдают и познают прекрасное, стремятся к гуманности, учатся в себе расти прекрасное, испытывая положительные эмоции. Дмитрий Иванович Менделеев писал: «Вся гордость

учителя в учениках, в росте посеянных им семян».

Эстетика не ограничивается лишь деятельностью в области искусства, она присуща и в других сферах трудовой деятельности. Педагог в своей педагогической деятельности выступает как художник, творец, внося красоту в жизнь учеников через эстетическое отношение. Выдающийся педагог К.Д. Ушинский говорил: «Искусство воспитания имеет ту особенность, что почти всем оно кажется делом знакомым и понятным, а иным – даже легким, и тем понятнее и легче кажется оно, чем менее человек с ним знаком теоретически или практически» [15, с. 23-56]. Фундамент эстетического развития личности в педагогической деятельности формируется лишь на основе практики, осознанием и переживанием «прекрасного». В этом случае педагог выступает как эстетический идеал, обладающий наивысшими критериями эмоционально-эстетической оценки всех дальнейших эстетических впечатлений для обучающихся. Тому подтверждение слова А.С. Макаренко: «Воспитатель должен себя так вести, чтобы каждое движение его воспитывало, и всегда должен знать, чего он хочет в данный момент и чего он не хочет. Если воспитатель не знает этого, кого он может воспитывать?» [16]. Выработка эстетического идеала – это длительный и сложный процесс, где педагог проходит все эстетические категории, проведя через свою призму. Педагогическая деятельность на базе эстетического образования раскрывает обучающимся понимание прекрасного, красивого, возвышенного и также понимание безобразного, низменного и отвратительного, имеющего место в общественной жизни.

Педагог – он же и художник, и поэт, и артист, и драматург, и режиссер, и постановщик урока, обладающий многогранностью эстетически развитой личности, ко-

торый всегда в поисках ярких форм выразительности на высоком эстетическом уровне, владеющий техникой ведения урока, вдохновения, позитива. Педагогическая деятельность в контексте «эстетика» – это тонкое искусство с высоким эстетическим потенциалом, где нужно знать эстетику, ее категории и сферы прекрасного; обладать чуткостью к прекрасному, чувствовать и понимать красоту; развивать свои ораторские, актерские качества; образно и творчески мыслить, говорить красиво, следить за речью. Именно эти качества помогают педагогу «перевосплащаться», создавать и развивать у обучающихся эмоционально-эстетическое впечатление, вызвать и увидеть ответный отклик, вовлечь их в учебно-образовательный процесс и т.д. Педагогу необходимо владеть соответствующими эстетико-педагогическими инструментами такими как, голос – выразительный, энергичный, звучный; мимика, передающая чувства, внутреннее состояние и настроение; взгляд – выразительный, многозначный; лицо – прекрасное своей одухотворенностью, спокойствием; жесты, раскрывающие мысли и чувства; внешний эстетический облик, которые являются источником эстетико-воспитательного воздействия и влияния на учащихся. Все вышеперечисленное являются инструментами внедрения эстетики в учебно-воспитательный процесс, который дает высокий результат в трудовой деятельности педагога и обучающегося.

Для педагога нужно знать все профессионально-эстетические средства и приемы в своей работе, чтобы получить достойный результат от своей педагогической деятельности в лице обучающегося, который полноценно эстетически обучен и воспитан. Обучающийся, имеющий высокий показатель эстетических навыков, которые были даны от педагога, будет иметь духовно-

эстетическое богатство, высокую эмоциональную культуру, любовь к людям, потребность самому творить «прекрасное». Ведь задача каждого человека развить в себе общечеловеческие, нравственные и духовные ценности [17].

Чтобы вырастить таких воспитанников педагогу необходимо построить механизм внедрения эстетики в образовательный процесс, это обучение прекрасному – развитие понятия «прекрасное» – воспитание на основе полученных навыков, активизация новаторских методов обучения эстетическим ценностям в педагогическом труде – оптимизация формирования процесса в учебно-воспитательной сфере.

Подводя итог вышеизложенному анализу по проблеме понятия «эстетика» и ее роль в педагогической деятельности, отметим, что эстетика в педагогической деятельности играет важную роль, формируя эстетическую культуру педагогов и воспитанников, которые в свою очередь решают множество задач, связанных с общественной, образовательной, творческой культурами. Эти задачи составляют общий компонент независимо от сферы деятельности – это исходное состояние предмета и желаемая модель конечного состояния, в нашем случае, это обучающийся до обучения и после. Именно в педагогический вуз может более эффективно развить и внедрить понятия «прекрасного» сравнительно с другими вузами, имея сравнительно большой объем проводимых дисциплин гуманитарного и педагогических циклов в учебном плане. Подводя итог, вместе с профессиональным циклом нужно параллельно развивать вариативный цикл спецкурсов по эстетике с новыми методами и методологией, внедряя новые инструменты с целью поднятия уровня культуры в целом.

Литературы:

1. Сухомлинский В.А. *Сердце отдаю детям*. – Киев: Радянська школа, 1974. – С. 288.
2. Энхжаргал Гантумур. *Эстетическое воспитание в истории философии и педагогики / Энхжаргал Гантумур // Молодой ученый*. – 2010. – № 5 (16). – Т. 2. – С. 156-159.
3. <https://gufo.me/dict/culturology/%D0%AD%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0>
4. Боров Ю. *Эстетика*. – М.: Высшая школа, 2002. – С. 38-50.
5. Крамер С.Н. *История начинается в Шумере*. – М., 1965. – С. 165.
6. Спиркин А.Г. *Философия: Учебник*. – М.: Гардарики, 2001. – 816 с.
7. http://psylib.ukrweb.net/books/lose001/txt2_1.htm
8. Эко Умберто. *Искусство и красота в средневековой эстетике*. – СПб.: Алетейя, 2003. – 256 С. – (Серия «Библиотека средних веков»)
9. Горфункель А. Х. *Томмазо Кампанелла*. – М.: Мысль, 1969. – 249 с. – (Мыслители прошлого)
10. Афасижев М.Н. *Эстетика Канта*. – М., 1975.
11. Гегель Г.В.Ф. *Эстетика: в 4 т. / Под ред. и с пред. Мих. Лифшица. Т. 1–3*. – М.: Искусство, 1968–1971.
12. <http://russkay-literatura.ru/analiz-tvorchestva/55-chernyshevskij-n-g-russkaya-literatura/274-esteticheskoe-uchenie-chernyshevskogo.html>
13. Овсянников М.Ф. *История эстетической мысли / М.Ф. Овсянников*. – М.: Высшая школа, 1978, С. 352.
14. Степин А.Г. *Новая философская энциклопедия. В. 4т. Т.4*. – 2010, с. 736.
15. Ушинский К. *Педагогическая антропология: Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии. Ч. 1*. – М.: Изд-во УРАО, 2002. – с. 23-56.
16. <https://persons-aforism.ru/aforizm/7328>
17. Тагаева Г.С., Алмурзаева С.А. *К вопросу о нравственных ценностях современного общества / Известия КАО*. – 2017., №1 (41). – С. 102-108.

Рецензент:

Асипова Н.А.,

доктор педагогических наук, профессор

*Акмолдоева Анара Жукешовна,
магистр, преподаватель
Иссык-кульский государственный университет имени К. Тыныстанова,
г. Каракол, Кыргызская Республика,*

*Ткачёва Светлана Анатольевна,
кандидат педагогических наук, доцент,
Иссык-кульский государственный университет имени К. Тыныстанова,
г. Каракол, Кыргызская Республика*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ В ПРЕПОДАВАНИИ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН

*Акмолдоева Анара Жукешовна,
К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университети,
магистр, окутуучу,
Кыргыз Республикасы, Каракол шаары,*

*Ткачёва Светлана Анатольевна,
К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университети,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент,
Кыргыз Республикасы, Каракол шаары*

ОКУТУУНУН ИНТЕРАКТИВДҮҮ МЕТОДДОРУН ПСИХОЛОГИЯ САБАГЫНДА КОЛДОНУУ

*Akmoldoeva Anara Zhukeshovna,
master, teacher,
Issyk-Kul State University named after Kasym Tynystanov,
Karakol city, Kyrgyz Republic,*

*Tkacheva Svetlana Anatolyevna,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Issyk-Kul State University named after Kasym Tynystanov,
Karakol city, Kyrgyz Republic*

THE USE OF INTERACTIVE METHODS OF EDUCATING IS IN TEACHING OF PSYCHOLOGICAL DISCIPLINES

Аннотация: В данной статье авторы рассматривают интерактивное обучение как специальную форму организации познавательной деятельности. В настоящее время компетентный подход при организации образовательного процесса требует от преподавателя изменения процесса обучения: его структуры, форм организации

деятельности, принципов взаимодействия субъектов. А это означает, что приоритет в работе педагога отдается диалогическим методам общения, совместным поискам истины, разнообразной творческой деятельности. Все это реализуется при применении интерактивных методов обучения.

Внедрение интерактивных форм обучения – одно из важнейших направлений совершенствования подготовки студентов в современном вузе.

Авторы предлагают планы-конспекты занятий по дисциплине психология, с применением стратегий критического мышления, которые обеспечивают оптимизацию процесса обучения, повышают его качество.

Аннотация: Бул макалада авторлор интерактивдүү окутууну таанып-билүү иш-аракетин уюштуруунун өзгөчө түрү катары карашат. Азыркы учурда билим берүү процессин уюштурууда, компетенттүүлүк мамиле окутуучудан окутуу процессинде өзгөрүүлөрдү киргизүүсүн талап кылат: анын структурасы, ишмердүүлүктү уюштуруу формасы, биргелешиш принциптери. Демек биринчи орунду пикир алышуунун диалог формасы, маселе чечүүдө биргелешкен иш аракеттер, чыгармачылык ээлейт. Мунун баары окутуунун интерактивдүү методдорду колдонуу менен ишке ашат.

Авторлор окуу процессин оптималдаштыруу жана сапатын жогорулатууда сынчыл ой жүгүртүүнүн стратегиясын колдонгон психология сабагы боюнча план-конспектилерин сунуштайт.

Annotation: In this article authors examine the interactive educating as nospread function of organization of cognitive activity. Presently approach during organization of educational process requires from the teacher of change of process of educating: his structure, forms of organization of activity, principles of cooperation of subjects. And it means that priority in-

process teacher gives oneself up to the dialogic methods of communication, joint searches of truth, various creative activity. All of it will be realized at application of interactive methods of educating. Introduction of interactive forms of educating - one of major directions of perfection of preparation of students in modern institution of higher learning. Authors offer the plans-compendia of employments on discipline psychology, with the use of strategies of the critical thinking, that provide optimization of process of educating, promote his quality.

Ключевые слова: интерактивные методы обучения, образовательный процесс, компетентностный подход, педагог, занятие.

Түйүндүү сөздөр: окутуунун интерактивдүү методдору, окуу процесс, компетенттүүлүк мамиле, окутуучу, сабак.

Key words: interactive methods of educating, educational process, компетентностный approach, teacher, employment.

Современный период социально-экономического развития определяет необходимость значительного повышения качества подготовки специалистов. С одной стороны, это связано с научно-техническим прогрессом, последствия которого проявляются практически во всех сферах профессиональной и социальной деятельности людей, в том числе и в сфере образования, с другой стороны, с комплексными исследованиями, обеспечивающими создание, применение и распределение знаний в социально-экономическом пространстве, где инновации становятся системным явлением. Большое значение имеет и то, что научно-технический прогресс предъявляет не только новые требования к самому человеку, но и к системе высшего профессионального образования. Все более очевидной становится необходимость изменения приоритетов про-

фессиональной подготовки специалистов в направлении развития эвристического и творческого мышления, становления индивида как субъекта саморазвития, овладения им инструментами управления собственной образовательной деятельностью. В связи с этим переориентация системы высшего профессионального образования на инновационную деятельность становится важнейшим инструментом в обеспечении конкурентоспособности выпускников на рынке труда.

Внедрение государственных образовательных стандартов Высшего профессионального образования (на основе компетентностного подхода) актуализировало значимость применения образовательных технологий и интерактивных методов в процессе обучения.

Под компетентностным подходом понимается как отражение в системном и целостном виде образа результата образования и формулирование результатов образования в вузе, как признаков готовности – студента продемонстрировать соответствующие знания, умения и ценности; определение структуры компетенций, которые должны быть приобретены и продемонстрированы обучаемыми. Компетентностный подход предполагает переориентацию на студентоцентрированный характер образовательного процесса [2].

Компетентностный подход при организации образовательного процесса требует от преподавателя изменения процесса обучения: его структуры, форм организации деятельности, принципов взаимодействия субъектов. А это означает, что приоритет в работе педагога отдается диалогическим методам общения, совместным поискам истины, разнообразной творческой деятельности. Все это реализуется при применении интерактивных методов обучения.

Особенность интерактивных методов – это высокий уровень взаимно направленной активности субъектов взаимодействия, эмоциональное, духовное единение участников. По сравнению с традиционными формами ведения занятий, в интерактивном обучении меняется взаимодействие преподавателя и обучаемого: активность педагога уступает место активности обучаемых, а задачей педагога становится создание условий для их инициативы.

Интерактивное обучение – это специальная форма организации познавательной деятельности, когда учебный процесс протекает таким образом, что практически все учащиеся вовлекаются в процесс познания.

Внедрение интерактивных форм обучения – одно из важнейших направлений совершенствования подготовки студентов в современном вузе.

В настоящее время педагогика богата целым арсеналом интерактивных подходов, среди которых можно выделить следующие: творческие задания, работа в малых группах, обучающие игры (ролевые игры, имитации, деловые игры), использование общественных ресурсов (приглашение специалиста, экскурсии), разминки, обратная связь и т.д.

В преподавании дисциплины психология на сегодняшний день приоритет отдается интерактивным методам обучения. Интерактивные методы обучения можно широко применять как на лекционных, так и на семинарско-практических занятиях. Общей целью изучения психологии является формирование у обучаемых умения психологически мыслить, применять свои психологические знания для научного объяснения фактов и явлений психики, и этому способствуют применение на занятиях интерактивные методы обучения [1].

Поскольку общая психология – это теоретическая, а не прикладная наука, постоль-

ку и методика ее преподавания должна быть нацелена на формирование у обучаемых общего теоретического мышления. Все занятия можно составлять по принципу интерактивного обучения, чтобы студенты учились взаимодействовать друг с другом, уметь слышать друг друга, уметь давать свою оценку деятельности других. Словом, любая учебная задача, поставленная на занятии должна преследовать цель научить мыслить теоретически, чтобы решить практическую проблему.

Основные методические принципы интерактивного обучения это тщательный подбор рабочих терминов, учебной, профессиональной лексики, – условных понятий (разработка глоссария); всесторонний анализ конкретных практических примеров профессиональной – деятельности, в которой студент выполняют различные ролевые функции, поддержание со всеми студентами непрерывного визуального контакта.

Одним из интерактивных методов, используемых нами на занятии психологии – это стратегии критического мышления, которые позволяют студентам свободно высказывать свое мнение, активно взаимодействовать друг с другом, выделять и определять проблему, учитывать интересы и возможности других, устанавливать контакты, объективно оценивать реальную обстановку, брать ответственность за собственные решения. Критическое мышление – тот тип мышления, который помогает критически относиться к любым утверждениям, не принимать ничего на веру без доказательств, но быть открытым новым идеям, методам. Основу стратегии критического мышления составляет базовая модель трех стадий: вызов, осмысление, размышление.

На стадии вызова: 1) мотивационная – побуждение к работе с новой информацией; 2) информационная – вызов знаний по теме).

На стадии осмысления: 1) информационная – получение новой информации по теме; 2) систематизационная – систематизация полученной информации по категориям знания.

На стадии размышления: 1) коммуникационная – обмен мнениями о новой информации; 2) информационная – побуждение к дальнейшему расширению информационного поля; 3) оценочная – соотнесение новой информации и имеющихся знаний, выработка собственной позиции, оценка процесса [3].

По теме «Индивидуально-типологические особенности личности. Темперамент», «Психология дошкольного возраста» можем предложить семинарско-практическое занятие с применением стратегии «Зиг заг», «Синквейн», «Кластер», Диаграмма Венна.

Тема: Индивидуально-типологические особенности личности. Темперамент.

Цель: Дать понятие темперамента, ознакомиться с характеристикой типами темперамента.

Методы: «Зиг заг», «Синквейн», «Кластер».

Вопросы: 1. Понятие темперамента. Теории темперамента
2. Характеристика типов темперамента.
3. Учет темперамента в учебно-воспитательном процессе.

Структура занятия:

1. Организационный момент.
2. Вызов: Составление кластера. Что вы знаете о темпераменте?
 - индивидуально
 - в паре
 - в группе
3. Осмысление: Работа с текстом. Типы темперамента.
 - Деление группы на 4 основные подгруппы – каждый студент получает опреде-

ленную часть текста (1, 2, 3, 4) знакомятся с информацией.

• Деление на экспертные группы в зависимости от части текста студенты объединяются, обсуждают свои части текста.

1+1+1+1 сангвиник

2+2+2+2 флегматик

3+3+3+3 холерик

4. Размышление. Возвращение в основные группы. Студенты обмениваются информацией, которые обсудили в экспертных группах.

5. Презентация групп.

6. Подведение итога занятия. Возвращение к кластеру, вносят свои дополнения. Составление синквейна на слова «флегматик», «сангвиник», «холерик», «меланхолик».

Тема: Психология дошкольного возраста.

Цель: Дать понятие психологическим особенностям дошкольного возраста. Сравнительная характеристика 1-3 и 3-7 лет.

Методы: «Диаграмма Венна», «Синквейн», «Т-схема».

Вопросы: 1. Характеристика психического развития ребенка до 3х лет.

• Психическое развитие ребенка в младенческом возрасте

• Характеристика кризиса 1 года.

• Психическое развитие ребенка в раннем возрасте.

• Характеристика кризиса 3 лет.

2. Характеристика психического развития ребенка от 3 до 7 лет.

• Развитие познавательных процессов.

• Основные психологические новообразования возраста.

• Развитие самосознания в дошкольном возрасте.

• Психологическая готовность к обучению в школе.

Структура занятия:

1. Организационный момент.

2. Вызов. Заполнение графического организатора Т-схемы.

Задание:

1. Особенности психического развития детей в раннем возрасте.

2. Особенности психического развития детей в дошкольном возрасте

• Индивидуально

• В парах

• В группе

3. Категориальный анализ. Выделение параметров. Работа в группе.

• Физическое развитие

• Социальная ситуация развития

• Когнитивное развитие

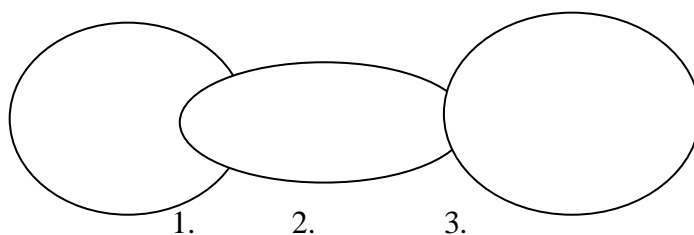
• Ведущий вид деятельности

• Основные психологические новообразования

4. Работа в малых группах

• Сравнение психического развития детей в разных возрастных этапах по выделенным параметрам.

• Заполнение графического организатора Диаграммы Венна.

1)

2)

3) от 0 до 1 года, 2) от 1 до 3 лет, 3) от 3 до 6,7 лет.

5. Презентация работ.

6. Подведение итога занятия. Составление синквейна на слово «ребенок».

Таким образом, на одном занятии можно сочетать несколько активных методов. На занятиях по психологии из нашей практики активные методы, выступают не самостоятельно, а их элементы могут быть включены в разных долях в разные формы занятий: то в методику лекции, то в методику семинарско-практических занятий.

Литература:

1. Бадмаев Б.Ц. *Методика преподавания психологии* / Б.Ц. Бадмаев. - М.: «Просвещение», 1999. – 249 с.
2. Баранников А.В. – М.: Московский центр качества образования, 2009. – 496.
3. *Критическое мышление: технология развития. Пособие для учителя* / И.О. Загашев, С.И. Заир-Бек. – СПб: Альянс «Дельта», 2003.

Рецензент:

Добаев К.Д.,

доктор педагогических наук, профессор

*Жолдошбаева Ы.К.,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент,
Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад шаары*

*Насипова А.Ш.,
Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университети,
окутуучу,
Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад шаары*

ОКУТУУНУН АЙРЫМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ТАЛДОО

*Жолдошбаева Ы.К.,
кандидат педагогических наук, доцент,
Жалал-Абадский государственный университет имени Б. Осмонова,
Кыргызская Республика, город Жалал-Абад*

*Насипова А.Ш.
преподаватель,
Жалал-Абадский государственный университет имени Б. Осмонова,
Кыргызская Республика, город Жалал-Абад*

АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ОБУЧЕНИЯ

*Zholdoshbaeva Y.K.,
candidate of pedagogical Sciences, docent,
Jalal-Abad State University named after B. Osmonov,
Kyrgyz Republic, Jalal-Abad city*

*Nasipova A.Sh.,
Teacher,
Jalal-Abad State University named after B. Osmonov,
Kyrgyz Republic, Jalal-Abad city*

ANALYSIS OF SOME LEARNING TECHNOLOGIES

Аннотация: Бул макалада окутуунун кээ бир технологияларына бир аз болсо да токтоло кеткенбиз. Интернет ааламынын жашообузда орун алышы билим алууда да өз таасирин тийгизди. Окутуунун түрдүү технологияларын иштеп чыгуу жана жайылтуу бүтүндөй билим берүү процес-
сине бир кыйла маанилүү таасирин тийгизүүсү жөнүндө баяндайт.

Аннотация: В этой статье мы остановились на некоторых технологиях обучения. Присутствие Интернета в нашей жизни также повлияло на наше образование. Объясняет, что разработка и

внедрение различных технологий обучения оказывают значительное влияние на учебный процесс в целом.

Annotation: *In this article, we have focused on some of the learning technologies. The presence of the Internet in our lives has also influenced our education. Explains that the development and implementation of various teaching technologies have a significant impact on the educational process as a whole.*

Түйүндүү сөздөр: педагогикалык ишмердүүлүк, тажрыйба, инновация, интерактивдүү, технология, педагогикалык технология, билим берүүнүн технологиясы, методика.

Ключевые слова: педагогическое сотрудничество, практика, инновация, интерактивность, технология, педагогическая технология, технология образования, методика.

Key words: *pedagogical cooperation, practice, innovation, interactivity, technology, pedagogical technology, educational technology, methodology.*

“Технология” терминин алгач педагогика илимине колдонууда ал “окутуу” терминине байланып, окутуунун технологиясы деп гана түшүндүрүлгөн. Кийин тереңирээк изилдөө жүргүзүүнүн натыйжасында бул түшүнүк бир топ өзгөрүүлөргө дуушар болгон. Азыркы учурда педагогикада “педагогикалык технология”, “билим берүүнүн технологиясы” жана “окутуунун технологиясы” деген түшүнүктөр бири-биринен айырмаланып айтылат.

Көп учурда “технология” деген терминди “методика” деген термин менен бир мааниде карашат, бирок булардын айырмасын кеңири карашкан авторлор: И.Б. Бекбоев, А. Алимбеков [1,5-б.]. Алардын айтымы боюнча “технологияда” окуу процессинин субъектиси “колдонгонду билет”, айтып бере алат” деген түшүнүккө ээ болгондугу азыркы

мезгилдеги талаптанган компетенцияларынын мазмунуна шайкеш келет деген ойдобуз, башкача айтсак, компетенттүүлүктүн парадигмасына жакындыгы менен айырмаланат.

Окутуунун технологияларын изилдеген окумуштуулар И.Б. Бекбоев, А. Алимбеков [1, 28-б].

“Окутуу технология” түшүнүгүндө бир нече көз караш орун алганын байкоого болот.

Биринчи көз карашка басым койгон окумуштуулар педагогикалык технологияны каражат катары карашат, б.а. педагогикалык технология – бул окутуу процесси үчүн методикалык инструментарийлерди, аппараттарды, окуу жабдыктарын даярдоо жана колдонуу.

Экинчи көз карашты бекемдеген окумуштуулар И.Б. Бекбоев, А. Алимбеков [1, 28-б], ж.б. Алардын ойлору боюнча педагогикалык технология – бул педагогикалык процесстин катышуучуларынын системалык өз ара аракеттенүүсүнө, аныкталган алгоритмге, программага негизделген коммуникациянын процесси (ыкма, модель, окуу милдеттерин аткаруунун техникасы).

Үчүнчү көз карашты бекемдеген окумуштуулар педагогикалык технологияны социалдык, башкаруучу жана табигый илимдерге таянган кеңири билимдердин областы деп түшүнүшөт. Мындай ой пикирде В.В. Гузеев [3, 9-10-бб] болушууда.

Төртүнчү көз карашты бекемдеген окумуштуулар Г.К. Селевко [6, 29-32-б] ж.б. педагогикалык технологияны көп кырдуу процесс деп эсептешет.

Активдүү окутуу технологиялары компетенттүүлүк парадигмасына ылайык болуп азыркы мезгилде кеңири колдонууда. А.А. Вербицкий ЖОЖлардагы активдүү окутуу технологияларга өтө жогору маани берип, “аларды туура колдонсо, окуу маалы-

маттар жеке инсандык билимдерге айланат” – деп белгилеген [2, 12-18-бб].

Активдүү окутуу технологиялары төмөнкүдөй белгилери менен айырмаланышат:

- студенттердин жүрүм-турумдарынын жана ой жүгүртүүлөрүнүн активдештирилиши;
- студенттердин бири-бири менен же мугалим менен сөзсүз түрдөөз ара иш аракетте болушу;
- студенттердин окуу процессине тартылуу деңгээлинин жогорулугу (студенттин активдүүлүгү мугалимдин активдүүлүгү менен салыштырмалуу);
- студенттердин жетишүүсүн жана материалды толук өздөштүрүүсүн этап боюнча баалоого өбөлгөлөрдүн болушу;
- сабактардын мотивациялык, эмоциялык жана чыгармачылык мүнөздөгү деңгээлинин жогорулугу;
- материалды максималдуу түрдө кыска мөөнөттө өздөштүрүүгө багыттуулугу.

Модулдук окутуунун технологиясы.

Акыркы жылдары жогорку кесиптик окуу мекемелеринде студенттердин окуу ишмердүүлүгүн активдештирүү, окуу материалын жеңил өздөштүрүүгө жетишүү, алардын ишмердүүлүгүн шыктандыруучу таасирлерди берүү, студенттердин чыгармачылыгынын өсүшүнө шарттарды түзүү деген маанилүү маселелерге өтө зор көңүл бурула баштады.

Мындай иш аракеттердин арасында педагогика багытында окуган студенттердин лингводидактикалык компетенттүүлүгүн калыптандыруусун уюштурууга арналган технологиянын катарына модулдук технологияны кошууга болот. Модулдук окутуунун технологиясынын максаты – өзүнчө жана көз карандысыз модулдар аркылуу студенттердин жекече кызыгууларын жана таанып билүү мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу менен ар кандай удаалаштыкта, көлөмдө жана темпте

билим берүүнүн окуу программасын өздөштүрүүгө шарттарды түзсө болот.

Модулдарга бөлүнгөн программага ылайык студенттердин окуу ишмердүүлүгүн уюштуруу модулдук окутуунун технологиясынын маңызы болуп эсептелет. Модулдук окутуунун алкагында окуу курстарынын мазмуну өз алдынча, бүткөрүлгөн модуль түрүнө келтирилип, булар ошол эле учурда маалыматтын банкы, өздөштүрүүнүн методикалык колдонмосу болуп дагы эсептелет. Модулдук окутуу мугалим менен студенттин ортосундагы субъект-субъект катышынын паритеттүүлүгүн шарттайт. Ошол себептен мугалим менен студенттин ортосундагы консультациянын тез-тез болуп турушу максаттуу деп эсептелет.

Модулдук окутуу текшерүүнүн рейтингдик системасы менен байланышкан, ошондуктан кай бир учурда муну окутуунун модулдук-рейтингдик системасы деп дагы аташат.

- окуу материалын анча чоң эмес, өзгөчөлөнгөн элементтерге бөлүү;
- окутуу процессинин катышуучуларынын ишмердүүлүгүнүн методдоруна таянуу;
- модулдун мазмунун эркин өзгөртүү мүмкүнчүлүгү;
- мазмундун жана аны өздөштүрүү жолдорунун студенттердин жеке керектөөлөрүнө шайкеш келтирүү;
- окутуунун максатын так түшүнүү;
- мугалим менен студенттин биргелешкен аракеттеринин приоритеттүүлүгү;
- методикалык консультациялардын көп кырдуулугу.

Модулдук окутуу төмөнкүдөй талаптарга жооп бериши зарыл:

1) Модулдун аталышы кыска жана так болушу керек.

2) Модулду өздөштүрүүнүн жыйынтыгында калыптандырылуучу компетенциялары жазылып чыгышы зарыл.

3) Компетенциялардын деңгээлдери белгиленип, алар негизделиши керек.

4) Компетенциялардын калыптанган деңгээлин алдын ала билүү үчүн “кирүү тесттери” даярдалышы керек.

5) Өздүк тажрыйбалардын актуалдашуусунун ыкмалары жазылып чыгышы керек.

6) Актуалдашкан тажрыйбаларды талдоонун жолдору алдын ала аныкталышы зарыл.

7) Компетенцияларды өнүктүрүүчү кайсы теориялык билимдер зарыл экендиги белгиленши керек.

8) Жаңы тажрыйбалардын бекемделишин камсыз кылуучу практикалык тапшырмалар даярдалышы зарыл.

9) Компетенциялардын калыптангандыгын текшерүүчү тесттер даярдалышы зарыл.

Кыргызстанда бул проблеманын үстүндө эмгектенген окумуштуулар: Ж.У. Байсалов, А.М. Кененбаев, Н. Ахметова ж.б. эсептелет.

Окутуунун компьютердик технологиясы. Бул технология көп информациялык, интеллектуалдык, коомдук-саясий, коммуникациялык ж.у.с. компетенцияларды калыптандырууну көздөйт. Коомдун талабынын компетенттүүлүк парадигмасына жараша өзөктүү компетенциялардын топтомун калыптандырууга көмөктөшүүчү каражат десек жаңылышпайбыз.

Жолчиева А.А. [4, 218-221-б.] белгилеп кеткендей, азыркы мезгилде билим берүү процессинде e-learning аттуу термин көп кездешип, сабактарда электрондук технологияларды пайдалануу менен окутуу жүргүзүлүп жатат.

Компьютерлер жана интернет билим берүү аймагына бекем орношуп, мугалимдердин жана окуучунун ишине эң керектүү жана маанилүү артыкчылыктарды, маалыматтарды табууга жана аларды билим берүү

жана билим алуу максатында пайдаланууга шарт түзүүдө.

Заманбап технологияларды колдонуу менен окуучулар дүйнөнүн ара кайсы өлкөлөрүндөгү курбу-курдаштары менен тармактык коомдорду түзүшүп, алар менен кенен баарлашууга мүмкүндүк алышат.

Айрым окумуштуулар айткандай, Г.К. Селевко ж.б. [6, 29-32-б] окутуунун компьютердик технологиясы – бул окутуу процессинин максаттуу багытталышын камсыз кылуу үчүн, педагогикалык шарттарды камсыздоочу каражаттардын, компьютердик техниканын негизинде өз алдынча окууну жана өзүн-өзү контролдоону, телекоммуникациялык байланыш каражаттарын, интерактивдүү программалык-методикалык камсыздоону, көрсөтмө боюнча педагогдун функциясынын кандайдыр бир бөлүгүн моделдөөнү, маалыматтарды берүүнү, студенттердин таанып-билүүсүн жана жеке инсанга багытталган ишмердүүлүгүн *башкаруу* боюнча методдордун, ыкмалардын, жолдордун топтому болуп саналат.

Окутуунун компьютердик технологиясы (ОКТ) жана окутуунун компьютердик каражаттары (ОКК) аркылуу окуу процессинин субъектисин калыптандырууда төмөндөгүдөй педагогикалык максаттарды көздөйт:

- студенттин инсандык сапатын өнүктүрүү;
- ой-жүгүртүүнү өстүрүү (мисалы, көрсөтмөлүү-аракеттүү, көрсөтмөлүү-образдуу, интуитивдүү, чыгармачыл ж.б.у.с.);
- эстетикалык татымды калыптандыруу;
- коммуникативдик жөндөмдүүлүгүн өстүрүү;
- туура чечим кабыл алуу же татаал ситуацияларда чечимдердин вариантын сунуш кылуу;
- маалыматтык маданиятты калыптандыруу;

– окутуу процессинин сапаттуулугун жана эффективдүүлүгүн жогорулатуу;

– окуучулардын таанып-билүү ишмердүүлүгүн активдештирүү;

– маалыматтарды иштетүүнүн заманбап каражаттарын колдонуунун негизинде предметтер аралык байланышты тереңдетүү;

– окуу процессинин субъектилеринин педагогикалык кызматташтык карым-катнашын кеңейтүү;

– коммуникациялык каражаттардын негизинде кызматташуу жана мамиле түзүү мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү;

Демек, окутуунун компьютердик технологиясы билим берүүнүн инновациялык технологиясынын негизи болуп, студенттин өз алдынча суроо-талаптарын ишке ашыруу мүмкүнчүлүгүн түзүп, жеке инсандын өнүгүшүн, жеткиликтүү деңгээлдеги билим алуусун жана квалификациясын үзгүлтүксүз жогорулатууну камсыз кылат. Ошону менен бирге, педагогика багытында окуган студенттердин болочок мугалим катары лингводидактикалык компетенттүүлүгүн калыптандырууда окутуунун компьютердик технологиясын иштеп чыгуу жана аны жайылтуу бүтүндөй билим берүү процессине бир кыйла маанилүү таасирин тийгизиши мүмкүн.

Ибирайым кызы А. [5, 123-128 б.] сабактагы компьютердик технология – бул компьютердик каражаттардын мүмкүнчүлүгүн сабактын белгилүү бир этабында колдонулушу, сабактагы мулбтимедиялык технология – бул компьютердик каражаттардын жардамы менен жана иштелип чыккан даяр программалардын коштоосу менен окуу процессин уюштурууну түшүнсөк, ал эми электрондук окутууда системалык мамиле талап кылынат. Мында сабактын максатынан, окутуунун формасынан баштап баалоо каражаттарын тандап алууга чейинки система түзүлөт. Муну менен катар колдо-

нулуп жаткан окуу куралдар комплекстүү электрондук түрдө иштелип чыгат. Электрондук окутуунун мааниси ушунда.

Кыргызстандын жогорку окуу жайларынын компьютердик технологиянын жардамы менен окуу курстарын өздөштүрүү маселеси азыркы учурдун актуалдуу маселелеринен болуп эсептелет. Бул боюнча республикалык масштабдагы илимий изилдөөлөр сейрек экендигин белгилей кетүү керек.

Окутуунун кредиттик технологиясы (ОКТ)

– дүйнөлүк маалыматтык маданиятты калыптандыруу менен бирге инсандар аралык мамилени өнүктүрүү;

– студенттердин өз алдынча ой жүгүртүүсүн өстүрүү менен бирге дүйнөлүк масштабдагы билим берүү системасын таанып билүүсүнө көмөктөшүү;

– туура чечим кабыл алуу же татаал ситуацияларда чечимдердитуура кабыл алууга көмөктөшүү;

– окутуу процессинин сапаттуулугун жана эффективдүүлүгүн жогорулатуу;

– студенттердин таанып-билүү ишмердүүлүгүн активдештирүү;

– маалыматтарды иштетүүнүн заманбап каражаттарын колдонуунун негизинде маданияттар аралык байланышты тереңдетүү;

– окуу процессинин субъектилеринин педагогикалык кызматташтык карым-катнашын кеңейтүү ж.б.

Демек, окутуунун кредиттик технологиясы заманбап билим берүүнүн негизги жана алдынкы технологиясынын бири болуп, студенттердин өз алдынча ой жүгүртүүсүн өстүрүү менен бирге дүйнөлүк масштабдагы билим берүү системасын таанып билүүсүн өнүктүрүп, жеткиликтүү деңгээлдеги билим алуусуна өбөлгө болот. Андан тышкары, студенттердин таанып-билүү ишмердүүлүгүн активдештирүү негизинде алардын

инсандар аралык жана маданияттар аралык байланышты тереңдетүүгө шарт түзөт.

Адабияттар:

1. Бекбоев И.Б. Азыркы сабакты даярдап өткөрүүнүн технологиясы [Текст] / И.Б. Бекбоев, А. Алимбеков. – Бишкек, «Бийиктик», 2011. – 192 б.
2. Вербицкий А.А. Школа компетентностного обучения как модель реализации компетентностного подхода в общем образовании [Текст] / А.А. Вербицкий, О.Б. Ермакова // Педагогика. – 2009. – № 2. – С. 12-18.
3. Гузеев В.В. Образовательная технология: от приема до философии [Текст] / В.В. Гузеев. – М.: Сентябрь, 1996. – 112 с.
4. Жолчиева А.А. Мектептерде англис тилин окутууда заманбап санариптик ресурстардын жардамы жана таасири. / А.А. Жолчиева // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары. – Бишкек, 2020. – №1. – 218-221 бб.
5. Ибирайым кызы А. Информатиканы электрондук окутуудагы мугалимдин окуучулардагы компетентүүлүктөрдүн калыптаныш диагноздоо маданияты / А. Ибирайым кызы. // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары. – Бишкек, 2020. – № 2. – С. 123-128.
6. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии [Текст]: учеб. пособие / Г.К. Селевко. – М.: Народ. образование, 1998. – 256 с.

Рецензент:
Калдыбаев С.К.,
педагогика илимдеринин доктору, профессор

*Раева М.Т.,
кандидат педагогических наук, доцент,
Таласский государственный университет,
Кыргызская Республика, город Талас*

*Кыштообаева Ч.А.,
старший преподаватель,
Таласский государственный университет,
Кыргызская Республика, город Талас*

ВЗАИМОСВЯЗИ КУРСОВ МАТЕМАТИКИ И ОСНОВ ИНФОРМАТИКИ И ВЫЧИСЛИТЕЛЬНОЙ ТЕХНИКИ

*Раева М.Т.,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент,
Талас мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Талас шаары*

*Кыштообаева Ч.А.,
ага окутуучу,
Талас мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Талас шаары*

МАТЕМАТИКА ЖАНА ИНФОРМАТИКА ЖАНА КОМПЬЮТЕРДИК ТЕХНИКАНЫН НЕГИЗДЕРИ КУРСТАРЫНЫН ӨЗ АРА БАЙЛАНЫШЫ

*Rayeva M.T.,
candidate of pedagogic Sciences, associate Professor,
TalsU,
Kyrgyz Republic, Talas city*

*Kyshtoobaeva Ch.A.,
senior lecturer,
TalsU,
Kyrgyz Republic, Talas city*

RELATIONSHIP OF MATHEMATICS COURSES AND BASICS OF INFORMATICS AND COMPUTER ENGINEERING

Аннотация: В данной статье рассмотрены некоторые примеры реализации связей между математикой и основ информатики. Применение методов и приемов работы, сформированных в одном учебном предмете, к решению теоретических и практических задач по другому предмету способствует развитию умственных способностей студентов, в частности их математических способностей. На это при обучении мате-

матике важно обращать внимание студентов и раскрывать перед ними некоторые универсальные методы и приемы. Универсальность курса служит неисчерпаемым источником межпредметных связей для обучения и развития мышления и мировоззрения. Источником идейной близости между математикой и основами информатики служат их содержание и подходы в решении математических задач. В рамках рассматриваемой проблемы мы акцентируем внимание на роли межпредметных связей математики и основ информатики в процессе формирования специальных компетентностей. Она проявляется, в частности, в развитии у студентов мотивации учета межпредметных связей в преподавании математики и основ информатики, выработке навыков анализа учебного материала и реализации различных форм и видов межпредметных связей.

Аннотация: Бул макалада математика жана информатиканын негиздеринин ортосундагы байланыштарды жүзөгө ашыруунун айрым мисалдары талкууланат. Окуу предметиндеги теориялык жана практикалык маселелерди чечүүдө калыптанган методдорду жана ыкмаларды башка предмет боюнча колдонуу студенттердин логикалык ой жүгүртүүлөрүн, айрыкча алардын математикалык жөндөмдөрүн өркүндөтүүгө өбөлгө түзөт. Математиканы окутууда айрым универсалдуу ыкмаларды ачып берүүгө студенттердин көңүлүн буруу зарыл. Курстун универсалдуулугу ой жүгүртүүнү жана дүйнө таанымды өркүндөтүү үчүн предмет аралык байланыштардын булагы катары кызмат кылууда. Математика жана информатиканын негиздеринин ортосундагы идеологиялык жакындыктын булагы – бул алардын мазмуну жана математикалык маселелерди чечүүгө болгон мамилелер.

Проблеманын алкагында биз атайын компетенттүүлүктү калыптандыруу процессинде математика менен информатиканын негиздеринин предметтер аралык байланыштарынын ролуна токтолобуз. Бул, атап айтканда, студенттердин математиканы жана информатиканын негиздерин окутууда предмет аралык байланыштарды эске алуу, билим берүү материалын талдоо көндүмдөрүн өркүндөтүү жана предметтер аралык байланыштардын түрлөрүн ишке ашыруу мотивациясынын өнүгүшүндө көрүнөт.

Annotation: This article discusses some examples of the implementation of links between mathematics and the basics of computer science. The use of methods and techniques of work, formed in one academic subject, to solving theoretical and practical problems in another subject contributes to the development of students' mental abilities, in particular their mathematical abilities. It is important to draw the attention of students to this when teaching mathematics and to reveal to them some universal methods and techniques. The universality of the course serves as an inexhaustible source of intra-subject connections for learning and developing thinking and worldview. The source of the ideological closeness between mathematics and the foundations of computer science is their content and approaches to solving problems. Within the framework of the problem under consideration, we focus on the role of intra-subject connections between mathematics and the foundations of computer science in the process of forming special competencies. It manifests itself, in particular, in the development of students' motivation for taking into account interdisciplinary connections in teaching mathematics and the basics of computer science, developing skills in analyzing educational material and implementing various forms and types of intersubject connections.

Ключевые слова: математика, информатика, взаимосвязь, функция, межпредметная связь, итерация.

Түйүндүү сөздөр: математика, информатика, өз ара байланыш, предмет аралык байланыш, итерация.

Key words: mathematics, computer science, relationship, function, intra-subject communication, iteration.

Формирование профессиональной компетентности – как ключевой, базовой, так и специальной – будущего учителя математика может осуществляться разными путями. Один из них – создание комплексных (интегрированных) специальностей. Создание этой специализации является в достаточной степени уникальным явлением, как в аспекте сочетания предметов – математики и основ информатики.

С позиций компетентностного подхода профессиональная компетентность учителя трактуется как «интегральная характеристика, определяющая способность специалиста решать профессиональные проблемы и типичные профессиональные задачи, возникающие в реальных ситуациях профессиональной деятельности, с использованием знаний, профессионального и жизненного опыта, ценностей и наклонностей [7].

При этом профессиональная компетентность рассматривается как совокупность ключевых, базовых и специальных компетентностей.

Одним из направлений совершенствования методики преподавания математики является осуществления межпредметных связей курса математики и информатики. Реализация межпредметных связей может проходить в различных направлениях. Например, согласованное формирование одних и тех же понятий способствует более глубокому и сознательному их усвоению, создает благо-

приятные условия для ликвидации формализма в знаниях студентов [2, с. 25].

В учебном процессе рассматриваются следующие этапы:

1. Взаимосвязь базовых учебных курсов (математика и информатика). Например, в информационных курсах широко используется дидактический материал на материале математики (так, при изучении тем в курсе «Информационные и коммуникационные технологии в обучении» совершенствуются знания студентов по геометрии).

2. Разработка факультативных курсов. В частности, разработаны курсы «Проектирование электронного дидактического материала по математике», «информационные и коммуникационные технологии в обучении математике».

3. Использование ИКТ на курсах математики, методики преподавания математики, спецкурсах [8].

Можно с уверенностью сказать, что учитель математики постоянно сталкивается с различными трудностями и проблемами: как научить студентов логически мыслить, правильно ставить вопросы, искать аналогии, перебирать варианты и находить верные ответы, а главное – как сделать учебный процесс интересным и захватывающим.

Задача учителя информатики на уроках сформировать у студента информационную компетентность – один из основных приоритетов в современном образовании, который носит общенаучный и общеинтеллектуальный характер. Это понятие включает в себя целостное миропонимание и научное мировоззрение, которое основано на понимании возможности математического описания единства основных информационных законов в природе и обществе, и преобразование в практике информационных объектов с помощью средств информационных техноло-

гий, и этические, правовые нормы поведения людей в информационной среде.

Попытки разрешить эти проблемы с помощью традиционных методов не дают желаемого результата, не способствуют развитию творческой личности. Необходимы новые средства и методы обучения.

Компьютер входит в процесс обучения, перестает быть экзотикой и становится необходимым рабочим инструментом. Включение компьютеров в учебный процесс – решение новых методических задач. Компьютер – универсальное средство, поэтому его можно применять в качестве калькулятора, тренажера, средства контроля и оценки знаний и средства моделирования, интегрирования знаний из различных областей [6].

Включение такого мощного средства, как компьютер, делает процесс обучения технологичнее и результативнее. Главный успех – это горящие глаза студентов, их готовность к творчеству, потребность в получении новых знаний и ощущений, самостоятельности. Интегрированные уроки с применением компьютера делают занятия яркими, насыщенными не похожими друг на друга. Это чувство постоянной новизны способствует интересу к обучению.

Применение методов и приемов работы, сформированных в одном учебном предмете, к решению теоретических и практических задач по другому предмету способствует развитию умственных способностей студентов, в частности их математических способностей. На это важно обращать внимание студентов и раскрывать перед ними некоторые универсальные методы и приемы при обучении математике. Умение самими студентами выполнять такой перенос является показателем их математического развития. Кроме того, осуществление взаимосвязи курсов математики поможет избежать ненужного дублирования некоторых вопросов,

что позволит сэкономить время на изучение учебного материала.

Среди учебных предметов в высших учебных заведениях имеется курс «Основы информатики».

Информатика – наука, изучающая проблемы получения, хранения, преобразования, передачи и использования информации. В последнее время, в связи с развитием информатики, усиливается ее влияние на методику обучения математике: формируется определенный стиль мышления, связанный с использованием компьютера, кодированием информации; применяются информационные технологии, ориентированные на повышение эффективности обучения математике [1].

Анализ многочисленных задач математики рассматриваемых на курсе «Основы информатики», показывает, что эти связи вполне естественны, но было бы наивно думать, что они реализуются сами собой без целенаправленных усилий со стороны преподавателей различных предметов. Источником идейной близости между математикой и основами информатики служат их содержание и используемые подходы в решении задач.

Одно из главных понятий курса информатики – понятие алгоритма – зародилось и получило весьма основательное развитие в математике. Математические модели реальных объектов, явлений и процессов исследуются как в математике, так и в информатике. И именно в идейном родстве следует искать отправную точку для установления и развития межпредметных связей между математикой и основами информатики [3, с. 42].

Имея в виду влияние информатики и вычислительной техники на обучение математике, полезно постоянно задавать себе вопрос, каким образом информатика и вычислительная техника способны помочь более

сознательному усвоению каждого математического понятия, факта или метода. Возможны различные уровни влияния основ информатики и вычислительной техники на обучение математике. Уже одно лишь ускорение вычислений с помощью калькуляторов позволяет иногда внести существенные методические усовершенствования в обучение математическим понятиям, фактам и методам. Более глубокий уровень достигается благодаря использованию персональных компьютеров для накопления и хранения любых систем упражнений, способствующих сознательному усвоению материала. Еще более глубоким и полным станет влияние компьютерной идеологии с созданием достаточно гибких обучающих программ. Тщательный дидактический анализ учебного материала по математике должен помочь выделить те математические понятия, факты и методы, в усвоении которых может важную роль сыграть, во-вторых, сама «компьютерная идеология» [5].

В курсе математики есть немало понятий, фактов и методов, усвоение которых требует основательной подготовительной работы. Иногда такая работа связана со значительными вычислениями, что вызывает определенные методические трудности: вычисления отнимают много времени и отвлекают от главного. Традиционно это препятствие преодолевалось за счет использования готовых результатов вычислений. Нет сомнения в том, что самостоятельные вычисления более убедительны для студента, чем готовые результаты. Калькулятор помогает получить все необходимые результаты достаточно быстро, сохраняя время и силы студента для осмысления того, что получается [3, с. 84].

Использование вычислительных средств ведет также к пересмотру роли некоторых методов, используемых в курсе математики.

Некоторые из них (такие, как применение дифференциалов для приближенных вычислений) в значительной мере теряют свое значение; наоборот, некоторые другие методы становятся доступными и приемлемыми в курсе математики высших учебных заведений. Особого внимания заслуживают итерационные методы приближенных вычислений, обычно широко используемые для приближенного решения уравнений и их систем [6, с. 19].

Еще больших методических достижений можно ожидать от применения компьютеров в качестве накопителей разнообразных систем заданий для студентов, не говоря о тех возможностях, которые заложены в обучающих программах.

Таким образом, широкое внедрение вычислительной техники в учебный процесс само по себе способно оказать сильное влияние на методику обучения математики. Это влияние еще больше усилится, когда станет проявляться алгоритмический стиль мышления, вырабатываемый в курсе основ информатики и вычислительной техники. В результате должны усовершенствоваться сами подходы к поиску решения математических задач.

Влияние математики на основы информатики и вычислительной техники проявляется в том, что математика является одним из основных поставщиков задач и упражнений для курса «Основы информатики и вычислительной техники». Тщательный отбор математических задач и упражнений может ускорить овладение алгоритмическим стилем мышления на курсе «Основ информатики и вычислительной техники». Для полноценного овладения алгоритмическим стилем мышления нужна основательная работа не только с линейными, но также с разветвляющимися и циклическими алгоритмами.

Значительная часть учебного материала алгоритмична по своей природе. Так, изучение понятия производной сводится к последовательному выполнению несложных действий: сначала нужно придать приращение аргументу, затем вычислить приращение функции, составить отношение приращений и, наконец, вычислить предел отношения при условии, что приращение аргумента стремится к нулю.

Таким образом, многие важные математические понятия служат моделями разнообразных реальных объектов, явлений и процессов. Например, понятие производной возникает при рассмотрении мгновенной скорости материальной точки или при определении наклона касательной, проведенной к некоторой кривой. Фундаментальное место таких понятий в математике диктует рассмотрение способствующих моделей прежде всего на занятиях по математике. Наоборот, некоторые итерационные методы решения уравнений уместнее рассматривать на занятиях информатики, поскольку здесь речь может идти скорее об «информационной модели» математической задачи, т. е. об алгоритме последовательных итераций и его численной реализации.

В процессе построения и исследования достаточно большого количества моделей у студентов вырабатывается представление о приближенном характере отражения реальности математическими моделями и о необходимости сопоставления получаемых результатов с реальностью. Такое сопоставление не только показывает степень соответствия между моделью и реальностью, но часто и подсказывает пути для уточнения моделей.

Подходящими задачами для построения удачных математических моделей являются задачи интерполяции. Обычно такая задача возникает из какого-нибудь практического эксперимента, в результате которого на координатную плоскость наносится несколько точек. При этом требуется найти уравнение линии, проходящей через данные точки.

Например, Mathcad имеет *встроенную функцию `linterp`* (v_x, v_y, x), возвращающую значение функции в точке x , вычисленное при линейной интерполяции данных с точками, координаты которых хранятся в векторах v_x и v_y . Проиллюстрируем последнее утверждение графиком, на котором точками заданы узлы функции (7 точек синусоиды на интервале $[0, 2\pi]$), синим цветом – результат линейной интерполяции, а сиреневым – интерполяция по формуле Лагранжа.

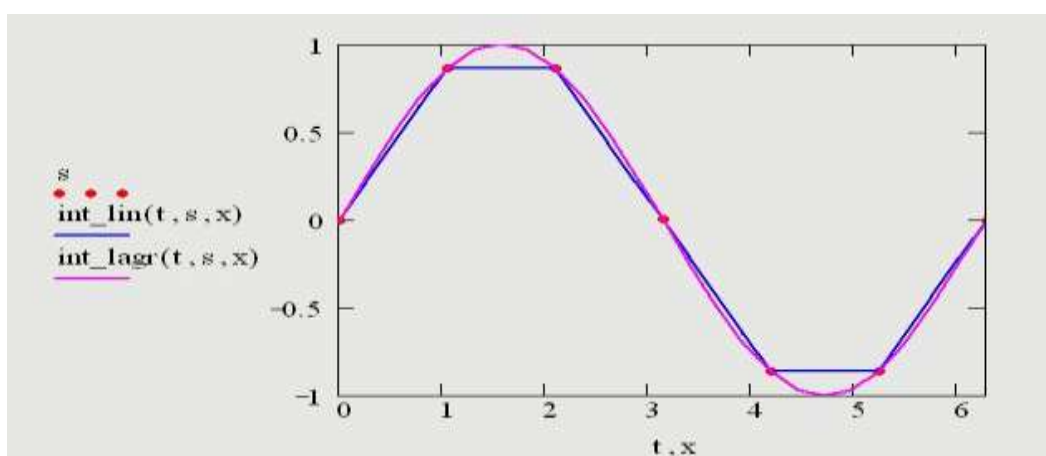

Рисунок 1. Интерполяционная функция в Mathcad

Очевидно, что последний результат наилучший.

В данном примере использования интерполяции при интегрировании таблично заданной функции. Отметим, что если с помощью интерполяции вычислять подынтегральную функцию или ее компоненты, то появляется возможность оценивать определенный интеграл при пределах интегрирования, не совпадающих с узлами, и при любом числе шагов интегрирования, т. е. повысить точность вычисления интеграла. В этом случае целесообразно применять нелинейные методы интерполяции, например, рассмотренную здесь формулу Лагранжа.

Сталкиваясь с достаточно большим количеством математических моделей, студенты на конкретных примерах постигают действие диалектического закона отрицания отрицания: ведь вначале приходится переходить от реальной задачи к математической модели, а потом обратно.

Согласованность обучения математике и основам информатики – продемонстрировать действие и других диалектических законов [4, с. 46].

Так, изучая задачи с параметрами, можно продемонстрировать закон перехода количественных изменений в качественные.

Использование в курсе информатики при изучении его содержательных линий предметного содержания математики. Проиллюстрируем это примерами:

1. Изучение понятия *алгоритм* (в частности, алгоритмических структур) на примере математических задач;

2. Изучение информационных технологий (например, текстовых или графических редакторов) с использованием дидактического материала из области математики;

3. Изучение языков программирования с использованием математического материала (например, язык Лого «хорош» для построе-

ния и исследования геометрических объектов);

4. Включение в курс информатики «нетрадиционных» содержательных линий (например, элементов логики и теории множеств);

5. Введение в курс математики фактов, необходимых при изучении информатики (системы счисления; законы алгебры логики; свойства функций/отображений, алгоритмы, модели) и отсутствующих в традиционном курсе математики или представленных недостаточно полно;

6. Преподавание курса математики с использованием информационных и коммуникационных технологий;

7. Изучение в курсе математики видов понятий, которые вводятся в курсе информатики (например, *математические* модели как виды *информационных* моделей);

8. Разработка интегрированных курсов.

Особое внимание следует уделить вопросам правильного понимания и грамотному употреблению математических терминов и математического аппарата [9, с.19].

В заключении можно сказать, что взаимодействие двух предметных направлений в рамках одной специализации сделало возможным формирование специалистов качественно нового уровня – людей, способных интегрировать знания математики и информатики. Уникальность этой специализации заключается в том, что в процессе обучения создаются благоприятные условия для реализации интеграции математических и информационных курсов. Студенты концентрируют в себе не только теоретические знания и технологические умения, но и выражают психологическую готовность к решению нестандартных задач, связанных, с одной стороны, с проектированием и реализацией обучения математике с использованием информационных и коммуникационных тех-

нологий, а с другой – с использованием математических знаний при проектировании уроков информатики.

Литературы:

1. Архангельский С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. – М.: Высшая школа, 1980. – 368 с.
2. Балл Г.А., Рычик М.В., Таранов Л.О. О содержании понятия учебный материал: II Новые исследования в пед. науках. [Текст] / Г.А. Балл., М.В. Рычик., Л.О. Таранов. – М.: Педагогика, 1982. – С. 31-35.
3. Витухновская А.А., Марченко Т.С. Проектирование технологии подготовки к обучению школьников с использованием компьютера [Текст] / А.А. Витухновская., Т.С. Марченко // Информатика и образование. – 2004. № 8. – С. 83-89.
4. Далингер В.А. Совершенствование процесса обучения математике на основе целенаправленной реализации внутри-предметных связей. Омск: Изд-во ОмИПКРО, 1993. – 126 с.
5. Загвязинский В.И. Методология и методика дидактического исследования. – М.: Педагогика, 1982. – 160 с.
6. Зими́на О.В. Методические аспекты компьютерной поддержки математического образования [Текст] / О.В. Зими́на // Тез. IV Междунар. конф. «Физико-технические проблемы электротехнических материалов и компонентов». – 2001. – С. 21-27.
7. Компетентностный подход в педагогическом образовании: Коллективная монография / Под ред. В.А. Козырева и Н.Ф. Радионовой – СПб. Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2004. – 321 с.
8. Лапчик М.П. Методика преподавания информатики: учебное пособие/ М.П. Лапчик. – М.: Академия, 2001. – 624 с
9. Син Е.Е. Оптимизация курса математики в гуманитарных ВУЗах. Известия КАО. – № 1 (50) 2020. – С. 17-21

Рецензент:

Син Е.Е.,

доктор педагогических наук, профессор

ТАРБИЯ ЖАНА ТААЛИМ

ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ

EDUCATION AND TRAINING

*Жумабаева Гулайым Абдысаматовна,
педагогика илимдеринин кандидаты,
Кыргыз билим берүү академиясы,
ага илимий кызматкери,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

ОКУУЧУНУН РУХИЙ ӨНҮГҮШҮНДӨ ТАНДООНУН МААНИСИ

*Жумабаева Гулайым Абдысаматовна,
кандидат педагогических наук,
старший научный сотрудник,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

РОЛЬ ВЫБОРА В ДУХОВНОМ РАЗВИТИИ УЧАЩИХСЯ

*Dzhumabaeva Gulaym Abdysamatovna,
Senior researcher,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

THE ROLE OF CHOICE IN THE SPIRITUAL DEVELOPMENT OF STUDENTS

Аннотация: Макалада адамдын рухий өнүгүшүндө туура тандоонун мааниси баяндалган. Автор адамдын ички табигатына көңүл бөлүп, тандоого жараша тагдыры аныкталары, жаңылыштыгына жараша жашоонун рухий сабактары берилери жөнүндө жазган. Өзүмчүлдүн, туура эмес багытты тандагандардын келечеги кең, түбөлүгү болбостугун, ал бытиенин мыйзамдарын өздөштүрмөйүнчө жашоодон “рухий” сабактар бериле берери, жеңишке оң жолго түшкөн рухий бай, адамдар жетери жазылган.

Аннотация: В статье описывается роль правильного выбора в духовном

развитии человека. Автор обращает внимание на внутренний мир человека, на причинно-следственные связи выбора и последствия т.е. судьбы, и “духовные уроки жизни” (проблемы, болезни, кризис и т.д.) тех, кто ошибся в выборе. В конце делает вывод: эгоисты и люди негативной установкой получают от жизни духовные уроки, пока не усвоят закономерности бытия, от них избавятся только те люди, кто нашел верный путь, т.е. духовно развитые альтруисты.

Annotation: The article describes the role of the right choice in the spiritual development of man. The author draws attention to the inner

world of man, to the cause and effect of choice and the consequence of fate, and the "spiritual lessons of life" (problems, diseases, crisis, etc.) of those who make mistakes in choice. At the end, he concludes: egoists and people with a negative attitude receive spiritual lessons from life until they learn the laws of being, only those people who have found the right way, that is, spiritually developed altruists, will get rid of them.

Түйүндүү сөздөр: *адентик, рухий, тарбия, тандоо, багыт, өнүгүү, себеп-натыйжа байланыш, мыйзам ченедүүлүктөр, сабак, баалуулук ж.б.*

Ключевые слова: *духовно-нравственные, уроки, развитие, причина-следственные связи, выбор, установка, воспитание, ценности, закономерности и т.д.*

Key words: *spiritual and moral, lessons, development, cause-effect relationships, choice, attitude, upbringing, values, patterns, etc.*

Биздин жашообуз – ырааттуу же ыраатсыз тандоо менен куралат. Тандоо бул – баалуу нерселердин ичинен бирөөнү башка баалуулуктардан артык көрүп (жогору коюп), кабыл алуу. Биздин турмушубуз – тандоолордун жыйынтыгы, б.а. туура же туура эмес нерсени тандашыбыздын, жакшы же жаман аракетиниздин натыйжасы. Тандоонун эки чоң багыты бар: рухий (жогорку максат, ыйман, билим ж.б.) напси (каалоо, кызыкчылык, кумардануу, өзүмчүлдүк, амбиция, ач көздүк ж.б.). Рухий тандоонун көпчүлүгү – позитивдүү (туура, пайдалуу), насилик тандоо көбүнчө опурталдуу (зиян), анткени напси – адамдын ички душманы, каалоо башында идеалдуу сыяктуу көрүнөт, б.а. маанилүү бир аспекти идеалдуу деп таанып, анан күткөн натыйжага жетпей, узак капаланып өмүрү өтөт. Куштар болуу, текеберчилик, ач көздүк, зыкымдык, ичи тардык, кызуу

кандуулук ж.б. терс сапаттардын баары напси кумарына кирип кеткен адамдын белгилери. “Каалоо – түбү жок кап сыяктуу” (япон макалы). Бир эле каалоо менен чектелип жашаган адамды фанат деп аташат. Диний фанаттарга бир эле ибадат керек, башка нерселер аларды аз ойлондурут. Кумар оюндарынын фанаттары оюндун артынан түшүп алышат. Банги фанаттары – транс абалын эңсей беришет. Бизнестин фанаттарын – акчадан башка эч нерсе кызыктырбайт. Спорт фанаттарынын жашоосу – жалаң оюн. Алар өзүнө окшош адамдар менен мамиле түзүшөт [7].

Адам баласы максатка умтулуп жашайт. Билим алуу, үй-бүлө түзүү, кызматка, байлыкка, чыгармачылыкка умтулуу ж.б. Тандаган максатка жетүүдө кыйынчылыктар көп болгондуктан, көпчүлүк негативдүү (кайгы, санаа) сезимдерден кутула албай убара болушат. Эмне үчүн? Адам кайгысыз, машакатсыз, тынч, кубанычта жашай алабы? Ооба, аны үчүн акыл-эстүү, рационалдуу, иррационалдуу ойломдогу адамдар жашаган дүйнө түзүлүшүн тааныш керек. Көпчүлүк адамдар дүйнө түзүлүшү, мыйзамдары менен таанышпай, өмүрү өткүчө бири-бирине нааразы болуп, жашай беришет.

Жер жүзүндө аң-сезими жогору, рухий өнүгүүнү тандаган далай адамдар жашап өтүшкөн. Алардын тегерегиндеги адамдардын аң-сезими ага гармониялуу болгон. Адам өзгөрсө, анын айланасындагы дүйнө да өзгөрөт. Рухий өнүгүүгө багыт алган, ыймандуу адамдар – акыл-эстүү дүйнөдө жашашат. Ар бир адам ыймандуу төрөлөт, бирок чөйрө өз нугуна салып коёт. Ар бир адам чексиз рухий мүмкүнчүлүккө ээ. Рухий өнүгүүнү тандап, рухий баалуулуктарды системалуу терең өздөштүргөн адамды материалдык баалуулуктар анча көп кызыктырбайт.

Биздин акыл-эсибиз жана аңдообуз ачык, жашыруун, тымызын ойлордун, багыттардын, жобо-көрсөтмөлөрдүн өндүрүүчүсү сыяктуу. Адамдын нааразы болгон турмушу өзүнүн ойлорунун, аракетинин негизинде калыптанат. Анан ал ата-энесин, күйөөсүн, кайненесин, баласын, өкмөттү, коомду ж.б. күнөөлөп жашай берет. Демек, адам ойлорун, ниетин көзөмөлдөп, аракетин өзгөртсө, жашоосундагы реалдуулук өзгөрөт. Тилекке каршы мындай да тандоо болору көпчүлүктүн оюна келбейт.

Адамга тандоо эркиндиги кенен берилген. Ата-бабаларыбыз жаш кезде мээнетти, карыганда дөөлөттү тандаган. Жаш кезинде эч кимге жакшылык кылбагандар карыганда жакшылык көрбөй өтөт. Жаш кезде шымаланып эмгектенген адам, карыганча акылга толо берет. Жаш кезде эмгектенүүдөн коркок болгон, карыганда чоркок болот. Шымаланып эмгектенген адамдын золобосу көтөрүлөт.

Адам өз өлкөсүнүн өнүгүшүнө салым кошуп жашоону тандайбы же башка өлкөнү өнүктүрүп, акча табууну тандайбы, ал да маанилүү. Эмгек рыногунун таламдары, аялдардын эмансипациясы үй-бүлөлүк мамиленин оңолушуна өбөлгө болуучу нерсе эмес. Акча табууну же үй-бүлөнү сактап калууну тандайбы, кийин натыйжасын адам өзү көрөт. XIX кылымда кыпчак улуту болгон. Азыр алар кыргыз, казак, өзбек ж.б. элдердин арасына сиңип кетти. Өз маданиятын, баалуулугун, тилин, динин урматтабай, оокат кылууну тандаган элдин тагдыры ушундай болот. Акча табууну тандап, үй-бүлөгө көңүл бөлбөгөндөр аны сактай албай калышат.

Тандоодо адамдын инстинкттери жетекчилик кылабы, акыл-эсиби же эмоциясы үстөмдүк кылабы (биринчи ыйлап, урушуп, анан аракеттенеби, тынч ойлонуп анан аракеттенеби) – тагдырдын калыптанышын-

да бул маанилүү нерсе. Псевдобилимдүү инсанды пир тутуп, өз позициясы жок, жашыруун пайда издөөнү тандаган адамдын интеллекти өнүкпөй калат. Инстинктке жана эмоцияга эркиндик берип жашаган адамдар өмүр бою кыйналып, жарды жашап өтүшөт. Ниети ак, акыл-эстүү, аракетчил, мээнеткеч адамдар эч кимге кор болбой, кененчиликте жашап өтүшөт.

Максатка жетүү үчүн айрым адамдар күчтүү, башкалар рухий аракетти тандашат. Максатка жетүүдөгү кыйынчылыкты жеңүү үчүн эрк, ички ишеним, кайрат, күч, энергия, лидерлик сапат керек деп эсептегендер – күчтүү адамдардын сапаты. Чыр-чатаксыз, адамдар менен гармониялуу мамиле түзүп, кыйынчылыкты жеңип, максатка жетүү керек дегендер – акылмандар. Күчтүүлөр мурда, акылмандар кийин, бирок негиздүү ийгиликке жетишет.

Көпчүлүк адамдардын туура тандоо жөнүндө түшүнүгү жок. Өз позициясы жок болгондуктан, өкмөттүн, партиянын, коомдун, саясаттын, ЖМКнын маалыматына ишенип, ага көз каранды болушат. Жыйынтыгында: “сүйүү, акча жетишсиз, урмат-сый жок,” – деп нааразы болушат. Бир “идея” үчүн тынымсыз күрөшүп, күчүн, ден-соолугун, акчасын, өмүрүн ж.б. короткондор бар. Күрөштө кубанууга, өзүн таанууга шарт жок. Оюнда: “элдин баары адашкан, аныкы эле туура, жүрөгүндө эч кимге ыраазы эмес”. Мунун натыйжасы – кризис.

Сизге каалаганыңды кылып, эркиндикте жашоо маанилүүбү же сүйгөн адам менен баш кошуп, ыкташып жашоо баалуубу? Үйлөнөрдөн мурда ойлонуш керек. Ойлонбогондор ажырашып кетүүдө. Айрым жаштар насыя (кредит) алып чоң той берип үйлөнүшөт, жаштар ажырашып алгандан кийин да ата-энелери карызын төлөп жүрүшөт, айрымдары туугандарынын батасын алып үйлөнүшөт, биринчилер

карызын төлөп бүткүчө экинчилери тыңып алышат.

Адам электролит толтурулган идиш сыяктуу, анткени организмде кан, лимфа, суу ж.б. бар. Андан чөйрөгө электромагниттик нур тарап турат. Ички дүйнөсү тынч адамдын аурасы таза, кыжаалат болгондуку – кир, ички дүйнөсүндө “бороону бары” – өтө кир нурдануу таратат. Тандоолор туура болсо, ааламга бактылуу адамдардын нурдануусу тарамак.

Мурда планетанын түштүгүндө жашаган калктар эмоционалдуу, түндүгүндөгүлөр токтоо болгон. Анын себеби жалаң эле климат, темперамент менен байланыштуу эмес, ойломундагы стереотип, тандоо менен байланышы бар. Азыр элдердин аралашуусу менен стереотиптер азаюуда.

Аңдоо бул – инстинкт, түш, ынанымдардын, көрсөтмө-багыттардын, стеротиптердин, программалардын топтолгон жери. Биздин аңдообузда төмөндөгүдөй туура эмес ынаным, багыт, стереотип ж.б. топтолгон: “Жарды болуп төрөлгөндөр, жарды жашап өтөт”, “Кайнене (келин) менен жашоо – азап”, “Энеден кийин төркүн жок, эрден кийин урмат жок”, “Таксистке, официантка чайга (тыйын) бериш керек, дүкөнчү бир сом алдаса, тарбиялаш керек” ж.б. Айрым учурда табыптар, көзү ачыктар, врачтар, астрологдор ж.б. пациентке негативдүү программа киргизиш, ынандырып коюшат: “Сиз күйөөңүз (келинчегиниз) менен ажырашасыз”, “Сиздин алаканыңызда кыска өмүр жазылган”, “Сиз баласыз өтөсүз”, “Сиздин тагдырыңызда бактысыздык жазылган” ж.б. Чечим чыгарарда алар жетекчиликке алынат, ошондуктан адам көйгөйлүү. Аңдоону тартипке салса, көйгөй азаймак. Стереотип – зыяндуу нерсе, отоо чөптү жулуш керек, зыяндуу ынанымдан кутулуш керек. Чечим чыгарарда ойлонбой,

аңдоонун чечимин аткарып, анын азабын адам өзү тартат.

А. Свияш: “Разумный мир, как жить без лишних переживаний” деген китебинде: “Кайгы-капасыз жашоо үчүн бул дүйнөгө экскурсияга келген адамдай жашоону сунуштайт. Анткени сиз бул дүйнөгө эч нерсе алып келген эмессиз, эч нерсе алып кетпейсиз, дүйнөнүн ээси сиз эмессиз. Адам эмнени идеалдаштырса ошого жетпейт. Идеалдаштыруу дегенибиз – бир баалуулукка, идеяга, максатка өтө ашыкча маани берүү. Үй-бүлөнү адам идеалдаштырса, ал бузулат, акчанын артынан кууса, көп акчасыз өтөт. Сиздин идеалыңыз бузулду, бирок дүйнө өзгөргөн жок. Жашоо рухий сабагын ушинтип берип турат”. Иса (алейхисалам): “Жер жүзүндө казына топтоп өмүрүңдү коротпо”, -деген. Даоизмде: “Бул дүйнө – майя (иллюзия), мираждын артынан кубалап, энергияңды, убактыңды коротпо”, – деген. Кыргыздар: “Бүгүн барың эртең жок, ушундай болот дүйнө шок” – дешкен.

Акыркы мезгилде чыгармачыл адамдар жаныбарлардын образын түзүү менен балдарды тарбиялап жатышат. Түлкү өтө куу, жылан уулуу, карышкыр коркунучтуу, арстандын айкырыгы жагымсыз ж.б. бирок ага таарынбай жашоого үйрөтүүдө. Чоңдордун, депутаттын саясий кемчилиги, окумуштуулардын көчүрмөсү (плагиат), жазуучулардын “идеясы”, бизнесмендин сараңдыгы ж.б. ойдогудай болбосо да жаман сезимдер козголбош керек. Дүйнөнү биз түзгөн эмеспиз, ал кандай болсо, ошондой кабыл алыш керек. Адамдын турмушундагы көйгөйдү түзүүчү автор – адамдын өзү. Ал каалаганын (иллюзияны) өтө жогору баалап, алы кеткенче, акчасы түгөнгүчө күрөшөт же депрессияга жетет. Мындай шартта ал турмуштун рухий тарбиясын өздөштүрмөйүнчө “рухий сабактар” (оору, кырсык, түрмө ж.б.) кайра-кайра кайталана берет.

Дүйнө ар ким каалагандай өзгөрүүчү нерсе эмес. Ошондуктан адам кабыл алгысы келбеген нерсе тагдырга жазылгандай, каалаган нерсе насип этпегендей көрүнөт [7]. “Кыз бактылуу болор жерине ыйлап барат”, өзү тандап барган жерде ыйлап жашагандар, ажырашып кеткендер аз эмес. “Идеалдаштыруу токтогондо жашоонун рухий сабагы токтойт” (А. Свияш).

Адамдар турмуштун сахнасында бир ролду тандап алган: “наадандардын азабын тартуучу”, “акмактын аялы”, “баарын жашоого үйрөтүүчү”, “үй-бүлөдөгү террорист”, “көзөмөлдөөчү” (менин буйругум менен дем ал), “келесоолордун өлкөсүндөгү жалгыз акылдуу”, “кем акылдардын арасындагы интеллектуал”, “кайра куруу саясатынын курмандыгы”, “бааланбаган талант”, “шыксыз кесипкөйлөрдүн жетекчиси” ж.у.с. ролду жогору баалап, жогорку максатсыз жашагандар аз эмес. Коомдук пикирди идеалдаштырган адамды башкарыш (манипуляциялаш) оңой. Жашоого жылмайып, оптимизм менен карасаң, жашоо сага “жылмаят”. 100 жыл мурда эркектер күчтүү болушкан. Үй-бүлөнү багып, балдарын тарбиялаган. Азыр коом радикалдуу өзгөрдү. Аялдардын эркиндикти каалашы, өз алдынчалыгы ажырашууларды арбытты. Миллиондогон балдар атасыз чоңоюп жатышат. Мурдагы энелер балдарынын бактылуу болушун (б.а. рухий жолду) тандаган, азыркы энелер өзү бактылуу болууну (напсини) тандады. Натыйжада идеалдуу эркекти жана аялды табыш кыйын болуп баратат.

“Мен дайыма биринчи болушум керек, башкалар эмне болсо, ошо болсун”-деген ролду тандаган адам, башкаларды азапка салат. Жашоодон рухий сабакты өзү көп алат. Беш жашар баланы “Мерседес-600” рулга отургузуп айдатсаңыз, анын кубаттуулугу менен эмне болот? Турмушта ушул сыяктуу “авариядан” көптөгөн адамдар азап

тартышууда. “Жашоо бул – күрөш” деген ролдогулар газетага ушак айыңдарды жазып, митингде сүйлөп же соттошуп жүрүшөт. “Жашоо бул – оюн” деген позициядагылар элге кызмат кылуу, адамгерчилик ж.б. жогорку материя менен иши жок, спортто, сахнада, саясатта ж.б. “ойноп” жүрүшөт. Бизнесмен “ойноп” барын алдагысы келсе, ИИМ, салык кызматчылары башка тарапта аларды кармап жүрөт.

Айрым кыздар ашыгып турмушка чыккысы келет, айрымдары билим алып, өзүн өзү тарбиялап, турмушка даярданып, анан турмуш курууну тандайт. “Ашыккан кыз эрге жетпейт, эрге жетсе, этек-жеңи жерге жетпейт”. “Отурган кыз ордун табат”. Айрым кыздар эрки күчтүү, бийликке жетүүгө мүмкүнчүлүгү бар, билимдүү, лидер жигитке турмушка чыккысы келет. Ошол эле кезде гендердик теңдикти, эркиндикти каалайт. Бул эки каалоо бири-бирине карама-каршы багыт экендигин түшүнбөйт. Күйөөсү лидер болуш үчүн, келинчеги баш ийиш керек. Гендердик теңдикти кааласа, күйөөсү эч качан лидер болбойт. Үйдө лидер болбогон жигит сыртта лидер боло албайт. Жөндөмүн өнүктүрүүгө жардам бере турган күйөөгө чыккысы келген кыздын күйөөсүнүн максаты ишке ашпай, жөндөмү өнүкпөй калат. Кийин ал аялынын “мойнунда” отурат. Айрым кыздар өчпөс махабатты, күчтүү сезимди эңсешет. Андай махабат романтикалык же сентименталдык чыгармаларда эле болот. Таттуусу бар турмуштун ачуусу да болот. Күн бар жерде түн бар, сүйүү бар жерде күйүт бар, жашоо бар жерде өлүм бар.

Күчтүү эркектер өзүнө ишенимдүү, чечкиндүү, энергиялуу, активдүү, эч кимден көз каранды эмес болушат, кыйынчылыктан коркпойт, өз алдынча чечим чыгарат. Тилекке каршы цивилизациялуу коомдо мындай лидер эркекке орун аз. Алар спортто,

тоодо, ИИМде, токойдо ж.б. бар. Алардын иштей билүү сапаттары эң сонун, билимдүү болсо да жамаат батырбайт. Олигархтардын арасында мындай адамдар жок. Алар күч, энергия, чечкиндүүлүк менен эмес, эпчилдик, акыл-эстүүлүк, билим менен олигарх болушат. Көрүнбөй иштеп, эл ичинде аз болуп, жупуну кийинет, аялынын жардамына муктаж болот.

Идеалдуу адам болууну тандасаңыз ошол идеалдын мүнөзүн аткаруучу актердой даярдык көрүңүз. Ал жөнүндө окуңуз, сиз артист, режиссер, сындоочу көрөрман өзүңүз болуңуз. Идеал адамдын жүрүм-турумун, жашоосун, адеп-ахлагын, сүйлөгөн сөзүн ж.б. кайталаңыз. Ошол адамдай, жылдыздуу, сүйкүмдүү ролго кириңиз.

Кызыл түстү агрессивдүү, өжөр, айтканынан кайтпаган, мүнөзү көк, эмоционалдуу адамдар тандашат. Көк түстү өзүнө ишенген нарктуу, кадыр-барктуу адамдар тандашат. Кара түстү агрессивдүү, чыр же тескерисинче нуру төгүлгөн асылзат адамдар тандашат.

Адамдын каалоосунун чеги жок. Жашоосуна каниет кылбагандардын 50-100 каалоосу, максаты болот. Аларды жүзөгө ашырууга алы жетпей, бактысыздыкка келет. Каниетчилдердин 10-15 каалоосу, максаты болот. “Адамдардын кирешеси өскөн сайын, каалоо-талаптары андан тез өсүп турат” (Паркинсон). Азыр адамдын талаптары кирешесинен жогорулап баратат.

Адамдын физикалык талаптарын канааттандыруу (курсагын тойгузуу) кыйын эмес, бирок напси тойбос болот. Америкалык психологдор 1948-1978-жылдардын ортосунда элдин пейилинин өзгөрүшүн изилдешкен. Бул мөөнөттө элдин жашоо шарты кыйла өзгөргөн, бирок жашоого канааттануусу өзгөргөн эмес. Англияда 160 миң фунт стерлинг уткан 191 адамга сурамжылоо жүргүзүлгөн. Утканда кубангандыгын белги-

лешкен, бирок кийин көйгөйлөрү арбыган. Коңшуларынын, туугандарынын ичи күйүп, душмандык мамилеге өткөн, алардан кайра-кайра материалдык жардам сурап, ачуусун келтирген. Айрымдар жумушун таштап, жалгыздыктан жапа чеккен.

Денени азыктандырууда адал-арам, пайдалуу-зыяндуу деген түшүнүктөр бар. Рухий тарбиянын да жакшы-жаманы, пайдалуу-зыяндуусу бар. Искусство – сулуулуктун, көркөм ойломдун мыйзамдарынын негизинде адамдын чыгармачылыгынын натыйжасында пайда болгон маданий тармак. Адамдын жан дүйнөсүнө искусствонун таасири зор. Музыка, сүрөт, адабият, скульптура, театр ж.б. адамдын сезимдерин козгоп турат. Искусство адамга оң таасир этип, оң багыт берсе – пайдалуу. Адамдын көңүлүн чөгөрүп, маанайын түшүргөн, терс жүрүм-турумга үндөгөн жаман адаттарды үгүттөгөн чыгармалардын кереги жок, алар зыяндуу. Искусствонун тандоо-багыты көп маселени чечет. Анткени эмоциясын башкара албаган адамды эмоциясы “башкарат”.

Саясатта, соодада, илимде, турмуштун башка тармагында “койдун терисин жамынган карышкырлар жортуп” жүрсө, тарбиячылар балдарга “адам бол” деп үйрөтүүдөбүз. “Башка пикирдеги карышкырлар турмушта жортуп жүрсө, койлорго вегетерианчылык жөнүндө резолюция кабыл алуунун мааниси жок”-деген В.Р. Инге. Ошондуктан тарбия натыйжасыз. Балдар турмуштун сахнасындагы бардык каармандарды көрүүдө. “Элиң бөрү болсо, бөрү, түлкү болсо, түлкү бол” – деген макал турмуштук тажрыйбадан чыккан. Бул – этнопедагогикадагы жаңылыштык. “Карышкырдан корккон токойго барбайт”. Карышкырдын позициясын тандаган (криминал) адамдын тагдыры тайкы болот, ал элдин ишениминен чыгат, урмат-сыйдан калат, иштен бошотулат. Ошого карабастан “Бөрү

арыгын билгизбей, итке жонун компойтот”. Акыры “Карышкыр кайракка карап, улуйт”, б.а. адам өкүнөт. Өткөн өмүр – өчкөн от сыяктуу, калган кадыр, качкан куш сыяктуу. Адамга эки нерсе тирек: бири – тарбияланган тил, экинчиси – жүрөктөгү соо дил. Адам болуп туулуп, карышкырча жашоо – акыл-эстин кемдиги, ыймандын жетишсиздиги, аң-сезимдин пастыгы. Карышкырча жашоону тандаган адамдын тили “канга боёлуп”, руху, дили кесел болуп калат.

Эч ким оорукчан же майып болууну тандабайт. “Майыптык – бул адамдын көзөмөлдөнбөгөн жаман ойлорунун, терс эмоцияларынын, улам өзгөрүп турган каалоолорунун натыйжасы”. (А. Свияш) [7. 309-б]. Адамдын аң-сезими менен ден-соолугу себеп-натыйжа байланышта болот. Адам ичинде кызуу кандуулук менен жаман ойлорду ойлосо, ичи тарып, бирөөлөрдү көрө албаса, андан негативдүү маалымат чыгып турат. Ошол эле ойлор күчөгөн түрдө өзүнө кайрылып келет. Көзөмөлдөбөгөн терс ойлордун зыяны өзүнө тиет. Жакшы ой жакшыга, жаман ой жаман ойго тартылат. Бирөөгө жамандык каалаган адам, өзү жамандыкка жетет. Адамдын аң-сезими менен ишинин ийгиликтүү (ийгиликсиз) болушу, эл менен мамилесинин жакшы (жаман) болушу себеп-натыйжа байланышта, адамдын ден-соолугу, жашоосу оңолуш үчүн ою, ниети, кеби оңолуш керек. “Адамдардын акыл-эси болуп туруп, келесоонун ишин кылган учур аз эмес” (Ф. Ларошфуко).

Ден соолук барда анын наркы бааланбайт. Аны жоготкондор миллиондогон акчаларды сарптап, ден соолугун калыбына келтире албай жүрүшөт. Жаш кезде ичкилик, кече, кечки клубдарда ж.б. болуп, уйкудан калып, режим бузуп, туура эмес тамактанып, ден соолуктан ажырагандар аз эмес. Ден соолукту ооруканадан, дарыканадан, врач-

тан, табыштан издеп, өзүн объект катары сезгендер бар. Медицина мындай пикирге каршы эмес. Саламаттыкты сактоо менен дары чыгаруу тармагы миллиарддаган акча түшүүчү чоң бизнеске айланган. Элдин ден соолугу чың болсо, алар банкрот болушат. Ошондуктан мындай ынанымды өзгөрткүсү келбейт. Медицина илими өнүккөн сайын, элдин ден соолугу начарлап баратат.

Адамдардын дили (психикасы) соо болбосо, дени-карды соо болбойт. Психика – энергиядан (күч-кубатынан, активдүүлүгүнөн, өзүнө ишенимдүүлүгүнөн ж.б.), эмоциядан (кубануу, кайгыруу ж.б.), менталдык (акыл-эс, ынаным, көз караш, идеал ж.б.) жана андоодон (коркуу, генетикалык программа, инстинк) турат. Врач денени дарылайт. Ошондуктан натыйжасы кыска. Адамдын аң-сезими, турмушка туура мамилеси, ойлору, эмоциялары ж.б. ден соолугунун абалын аныктайт. Рухтун оору же соолугу турмушунун абалын аныктайт. Ошондуктан ден соолукту дарыканадан эмес, башыбыздан (акыл-эстен, көз караштан, жакшы ойлордон, багыттан ж.б.), жүрөгүбүздөн (жакшы эмоциялардан ж.б.), адеп-ахлагыбыздан издөө керек. Дени соо адам деп – физикалык, психикалык, рухий соо адамды аташат.

Дартка даба болуучу универсалдуу алгоритм барбы? Бар, аны көпчүлүк билет. Ден соолукта жашаш үчүн физикалык жана рухий төрт денелер (менталдык, андоо, эмоционалдык, энергетика) соо, б.а. иммунитетти күчтүү болуш керек. “Ден соолук медицинага караганда адамдын адеп-ахлагына, адаттарына, мүнөзүнө, тамактанууга, ааламды караңгы же жарык түстө көрүшүнөн көбүрөөк көз каранды” (Д. Леббек). Ошол эки аалам бир көчөдө, атүгүл бир үйдө жанаша жайгашы мүмкүн. Сиздин ааламыңыз оорукчан кылса, башка ааламга көчүнүз. “Ден соолугу чың, рухий сулуу,

кубаттуу адамдар – эч нерсеге кыжырданбайт” (Г. Лихтенбург).

Адам эмнени айыптаса, ошого өзү жетет, андан кутулуш кыйын. “Күлгөнгө күлө жетесиң”. “Уулуң бар уулду, кызың бар кызды сындаба”. Сындагандын өз баласы окугусу, иштегиси келбейт, көңүл ачууну каалайт, акчаны тандайт. Ата-энеси жанындагыларды жактырбай, турмушуна нааразы болот. Жараткандын берген рухий тарбиясы ушундай. Ата-энесине жашоого мамилесин өзгөртүп, шордуу болбой, каниетчилдик, шүгүрчүлүк керек. “Шордуу шорполуу этти жактырбайт”. Шордууга бакыт алыс, кырсык жакын болот.

Бай болууну тандагандар өмүрүнүн 1/3ин же жарымын акча табуу үчүн аракеттенишет. Байлык бардык адамдардын бешенесине жазылган эмес. Байлык топтоого аракети натыйжасыз адамдардын өмүрүнүн 1/3 (же жарымы) текке кетет, аны эч ким кайтарып бербейт. Өзүнө жакпаган ишти тандагандар кыркка чыкканча иштеп, кийин турмушту, шартты, жетекчини ж.б. күнөөлөп өмүрү өтөт. Кубанычы аз, акча жетпейт, бирок тандоосу туура эмес экендигин мойнуна албайт.

ЖМКдан бактысыз адамдардын кырсыгын, криминалды, кыйроону, банкротту, аварияны ж.б. көргөн, окуган адамга балээ жабышкансып, жашоосу азаптуу окуялардын тегерегинде өтө берет. Ага ушундай жашоо “жагат”. Балээден кутулуш үчүн көңүлүн турмуштун кызыктуу жагына буруу керек [5]. “Адам турмушту түшүнүп, маанилүү нерсеге көңүлүн буруп, аракеттенсе, бакыт артынан кууп жетмек” (В.Франкл).

Ишти жакшы аткара албаса да туугандарын, классташтарын, досун колдоп, окууга, мамлекеттик мекемеге, банкка ж.б. жумушка орноштуруп, коргоп жүргөндөр бар. Компетентсиз “ишмерлердин” коомго зыяны көп. Натыйжада туугандарын,

досторун “мойнуна мингизип” алган бечаралардын ишке кызыкчылыгы төмөндөйт, жашоосуна нааразы болуп, аларга жини келет. Акчасы түбү жок челекке түшүп жаткандай көрүнөт. Жолу болбогон туугандарынын көйгөйүн чечип келгендердин өзүндө көйгөй пайда болот. Адамдар менен жакшы мамилени идеалдаштыргандын алган рухий тарбиясы ушундай.

Айрым адамдар акчаны жамандыкка (на черный день) арнап топтошот. “Караңгы күндү” күткөн адамга ал келет. Айрым адамдар өмүрүнүн жарымын иште өткөрүшөт. Аларды “трудоголик” деп аташат. Бийликке, байлыкка, ийгиликке жетишкенден кийин эйфорияга келип, анын оюндагыдай иштей албагандарды “жатып ичер”, “жалкоо” дешет. Андан төмөн кызматташтарына чоң сүйлөп, дүйнөнү “кымбат баалуу машинанын күзгүсү” менен карап (текеберденип, сындап), калганда рухий тарбия (банкрот, оору, сот ж.б.) башталат. Адептик билим турмуштун жаңы шартында жаңы ойлордун жаралышына өбөлгө болот. Сын тагып, бирөөнү ушактасаңыз, сизге сын тагып башка бирөө ушактары анык [3].

Адамдардын терс сапаты үчүн кайгыра берген киши өзүнүн ишин жылдырууга энергиясы, күч-кубаты жетпей калат. Биздин өлкөдө рухий тарбияга көп дуушар болгон адамдар: “кыйкырган, чыр чыгарган, тили заар, калп айткан, өзүн гана ойлогон, өз кызыкчылыгы үчүн “сатып кеткен” ж.у.с. кишилердин туура эмес сапаттары үчүн нерви бузула берет. Рухий тарбиянын өкүнүчтүү мыйзамдары ушундай. Рухий лидерлер көбүнчө тектүү үй-бүлөдөн чыгат.

Аз иштеп көп акча тапкысы келгендерге социалдык чөйрө жактырган жумуш табыш кыйын. Алар баңгизат, денесин сатышат, чет элдик инвестордун “канга боёлгон” акчасына жалданып иштейт ж.б. Натыйжасы – кылмыш жазасы, кырсык, депрессия, суицид.

Жараткандын рухий сабактары төмөнкүдөй: ата-энеси тартипти, моралдык нормаларды, коомдун пикирин идеалдаштырса, баласы баңги болот. Билимди, интеллектти идеалдаштырган ата-эненин баласы начар окуйт. Коомдук пикирди сыйлаган, коомдун жашоо тартибин, этикасын идеалдаштырган ата-эненин баласы экзотикалык жаштар тобуна, панк, рокер, рэпер ж.б. топко кирет. Пуритан (католицизмге, буржуазиялык феодализмге каршы, англиялык диний-саясий кыймылга катышкан), аморалдык жүрүм-турумду сындаган, өзүн сексуалдык жактан карманган ата-эненин баласы эрте жыныстык жашоону эңсейт. Жумшак, жоош-момун (деликат) ата-эненин баласы максатка умтулган, ырайымсыз, катаал болот. Иштерман, бизнесте, бийликте ийгиликке жетишкен ата-эненин баласы окугусу, иштегиси келбейт [7].

“Жашоо – Кудай менен шайтандын күрөшү, экөөнүн согуш талаасы – адамдын жүрөгү (напси менен руху). Жаман сапаттарын (напсини) жеңе алган адам дүйнөнү багындыра алат. Адам рухий өнүгүү менен АДАМ болот же напсинин кулуна айланат. Адептик-рухий жактан өркүндөө үчүн адамга багыт көрсөтүүчү идеал керек. Ал идеал – Кудай. Жүрөгүндө Кудайсыз киши коркунучтуу, анткени пенде оюна келгенин кыла берет. Адам ичиндеги азгырып турган “айбанды” (напсини) жеңип чыкса, детерминизмден (шарттаган туткундан) бошонуп, өз жүрүм-турумун өзү аныктап, өзү башкарган суверендүү рухий аң-сезимдүү бийиктикке көтөрүлөт. Келечекте адам көөдөнүндө Кудайды алып жүрүүчү (богоносец), кудай-адам (бого-человек), жалпы адамзат болсо, улуттук тосмолорду бузуп, ишеним (дин) аркылуу биригип, кудай-адамзатка (бого-человечество) жетиш-

кенде бүткүл дүйнөлүк гармония орномок”, - деген М.Ф. Достоевский [2].

Бул жыйынтык христиан дүйнө таанымынын негизинде чыгарылган. Биздин оюбузча жашоо – жамандык менен жакшылыктын, адам менен шайтандын (напси менен рухий тандоонун) күрөшү. Адам напсини жеңсе, рухий кубаттуу, даанышман, акылман болот, бирок кудай-адам боло албайт. Тарыхта бир да адам Кудайдын деңгээлине жеткен эмес. Адамзаттын биригиши кыйын, бириккен күндө да кудай-адамзат же Кудайга альтернатива боло албайт.

Рухий менен насилик багытты кантип ажыратып тааныса болот? Адам өзү үчүн нан бышырса – ал насилик багыт, балдары, кайын-ата, кайын-энеси, күйөөсү жесин деп бышырса – ал рухий. Өзүнүн кызыкчылыгы үчүн илим изилдесе – насилик, элдин көйгөйүн чечүү үчүн аракеттенсе ал – рухий. Бийликтин башында туруп, бир сыйра кийимден башка эч нерсеси жок, байлыгынын барын элге берген падышалар өткөн. Булар – рухий дүйнөсү бай, даанышман адамдар. Байлыгы ашып-ташып турса да, адамга жакшылыгы жок сараңдар өткөн. Аларды – “чык татырбас Чынарбай” дешет.

Рухий жана материалдык баалуулуктарды тандоо боюнча узак талаш болуп келген. Жаңылуу-сыноо усулу аркылуу экөөнө тең салмактуу мамиле кылуу керектиги илимий-методикалык адабияттарда жыйынтыкталган. Ал эми рухий же насилик тандоо боюнча эксперимент жүргүзүүнүн зарылчылыгы жок, анткени өзүмчүлдүн дүйнө таанымы чектелүү, аң-сезими пас боло тургандыгы белгилүү.

Эми жыйынтыктайлы. Адамдын каалоосунун чеги болбойт. Адамда бүгүн бир, эртең башка каалоо чыга берет, ошентип жашоосу өтө берет. Каалоосунун артынан

түшүп, жашаган адамдын келечеги кең, түбөлүгү түз, жашоосу бейпилдикте болбойт. Напсинин кулчулугуна айланган адам бактысыз. Ата-энеме, балама, өмүрлүк жарыма, кайын-журтума, элиме, Мекениме ж.б. жакшылык кылам деп жашагандын да өмүрү өтө берет. Анын өмүрү – өрнөктүү өмүр. Ыймандуу, рухий байлар – чексиз бакыттын ээлери. Рухий байлык – соолубас булак сыяктуу.

Адабияттар:

1. Алымбаева Б.Б., Жумабаева Г.А. *Этнопедагогиканын негизинде балдарды үй-бүлөдө тарбиялоо.* – КББАнын Кабарлары. – № 2 (48). – 2019. – 84-88-б.
2. Байгазиев С.О. *Кыргыз элинин этикалык жана этнопедагогикалык асыл-нарктары.* – Бишкек, 2019.
3. Джон Кехо. *Подсознание может все. Живите с умом.* – Минск, 2004.
4. Маслоу А. *Психология бытия.* – М.: Рефл-Бук, 1997. – С 44-61.
5. *Психология личности в трудах зарубежных психологов. Хрестоматия. Составитель А.А. Реан.* – Санкт-Петербург. – Москва. Минск. Питер. 2000.
6. Свияш А.: *Разумный мир, как жить без лишних переживаний.* – М.: Центрполиграф, 2005.
7. Фромм Э. *Психоанализ и этика.* – М., 1994. – С 100-104.

Рецензент:
Иманкулов М.К.,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент

*Алымбаева Бермет Бекешовна,
Кыргыз билим берүү академиясы,
илимий кызматкер,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

*Сабырова Элзада Сыдыковна,
педагогика илимдеринин кандидаты,
К. Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университети,
ага окутуучу,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

ҮЙ-БҮЛӨДӨ КЫЗДАРДЫ ТАРБИЯЛОО

*Алымбаева Бермет Бекешовна,
научный сотрудник,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

*Сабырова Элзада Сыдыковна,
кандидат педагогических наук, старший преподаватель,
Бишкекский государственный университет имени К.Карасаева,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

ВОСПИТАНИЕ ДЕВОЧЕК В СЕМЬЕ

*Alymbaeva Bermet Bekeshovna,
Researcher,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

*Sabyrova Elzada Sidikovna,
Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Teacher,
Bishkek State University named after K.Karasaev,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

EDUCATION GIRLS IN THE FAMILY

Аннотация: Коомго толук-кандуу катары каралган. Макалада этнопедагогикалык ойлоодо атанын да, эненин да гикалык ойлоодо кыздарды аткарган иши кыз үчүн бирдей экендиги тарбиялоодо ата-эненин орду көрсөтүлдү. каралган. Руханий дөөлөттөрү бай жана Өсүп келе жаткан муундардагы мыкты бекем үй-бүлө бардык мезгилдерде, бардык адамдык сапатты тарбиялоо жөнүндөгү коомдордун бакыбаттыгынын пайдубалы ойду акыл-ойчулдар дайыма айтышкан.

Авторлор, кыздардын жашоо-тиричиликтиринин мүнөзү кандай гана өзгөрбөсүн, үй-бүлөлүк тарбия берүүдө, эреже катары, эл акылынан эленип чыккан үй-бүлөлүк осуяттарды карманаары зарыл деп карашкан. Кыздардын үй-бүлөдө жүрүм-туруму жакшы калыптанса, окуган чөйрөсүндө баланын чыгармачылыгы канчалык жогору болсо, анын өнүгүүсү да ошончолук натыйжалуу болот деген.

Аннотация: В статье показано, что в этнопедагогике воспитание девочек является основной задачей родителей. Во все времена в любом обществе привитие нравственно-духовных ценностей подрастающему поколению являлось основополагающим фундаментом. В статье отражено, что в проведении полноценного воспитания роль отца и матери является главным принципом. Авторы статьи уделяют главное внимание в воспитании девочек правильному образу жизни, уважения к многовековому наследию кыргызского народа и дается характеристика семейным традициям, обычаям и нравам. Здесь авторы говорят о необходимости привить девочкам правильные нормы поведения в семье, учебной среде и в обществе. Насколько богат творческий потенциал ребенка, настолько его развитие даст положительный результат.

Annotation: The article reflects that in conducting a full parenting role of the father and mother is the main principle. At all times, in any society inculcation of moral and spiritual values to the younger generation was a fundamental foundation. It is shown that the pedagogy of the education of girls are the main task of parents. The authors focus in the education of girls the proper way of life, respect for the centuries-old heritage of the Kyrgyz people and the characteristic of the family traditions, customs and mores. Also authors are

on the formation of children's good ethical performance at home. How rich creative potential of the child in educational environment and public is, so greatly that will contribute to his overall mental development.

Түйүндүү сөздөр: этнопедагогика, педагогикалык ойлор, билим берүү, таалим-тарбия, үй-бүлө, коомдук статус, кыздарды тарбиялоо, адептик норма.

Ключевые слова: этнопедагогика, педагогические мысли, обучение, воспитание, семья, общественный статус, воспитание девочек, норма воспитанности.

Key words: pedagogy, pedagogical thought, education, upbringing, family, social status, education of girls, the provision of education.

Кылымдан кылымга, доордон доорго адамзат тарбиялоонун мыкты үлгүлөрүн жаратып да, сактап да, аны улам кийинки урпактарына таалимдеп үйрөтүп келишкен. Ар бир элдин келечеги болгон кыздар өз элинин унгулуу, уюткулуу тарбия көрөңгөсүнөн таасир, таалим алышып, заманынын татыктуу адамдары болушуп, ата-салты, эне адебинин жолун жолдоп, турмуш көчүн улантышкан. Байыркы бабалар калтырган тарбия башаттары, акыл-ойдун тунук булактары, адептик жүрүм-турумдун жол-жоболору албетте, мыйзам же токтом, чечим түрүндөгү жарлыктарга сыйбайт. Ошентип, биз байкагандай, **кыздарды үй-бүлөдө тарбиялоо** – бул көп жактуу, көп багыттуу, көп тармактуу көрүнүш [6].

Илгертеден кыргыз үй-бүлөсү өзгөчө кыздардын таалим-тарбиясына көңүл бурушкан.

Революцияга чейинки Кыргызстан аялдарынын укуксуз жашоосу Ч. Валихановдун, Г. Загряжскийдин, Г. Гинстин китептеринде жана макалаларында сүрөттөлгөн. Бул авторлор аялдардын күндүк абалынын социалдык тамырларын ачып беришпеген,

бирок алардын эмгектери белгилүү бир таанып-билүүчүлүк мааниге ээ, анткени кыргыз аялдарынын оор турмушу менен тааныштырышкан. Белгилүү этнограф С. Абрамзондун изилдөөлөрүндө, С. Любимованын, А. Джумагуловдун эмгектеринде аялдын абалы этносоциалдык жана маданий-тиричиликтик факторлорунда чагылдырылган. Т. Ташевскаянын изилдөөсүндө республикадагы аялдарга билим берүүнүн өнүгүш тарыхы жөнүндө, А. Апышеванын жана С. Бегматованын изилдөөсүндө аялдын абалы жөнүндө (диний көз карашта каралган), С. Бекходжаеванын изилдөөсүндө аял эмгек ресурстары жөнүндө, Н. Животовскаянын эмгектеринде “Кыргызстан аялдарынын Улуу Ата-Мекендик согуш жылдарындагы эмгектеги, эрдиктери” жөнүндө кызыктуу факты-материалдар камтылган. Аялдардын советтик курулушка кошкон салымы жөнүндө айрым маалыматтар Дж. Малабаевдин, А.Э. Измайловдун, Керимбаевдин, Б. Чыймылованын монографияларында камтылат. Совет мезгилиндеги аял маселесин бир кыйла терең изилдөө Ж. Татыбекованын эмгектеринде камтылган.

Классикалык педагогдордун жана азыркы этнопедагогдордун улуттук маданиятын тарыхый тамырынын өзгөчөлүгү жана элдик педагогиканын кыз балдарды үй-бүлөдө тарбиялоонун адеп-ахлактык көз карашын калыптандыруудагы баалуулугу тууралуу концептуалдуу ойлору (Б. Апышев, В.Г. Белинский, Ж. Бешимов, Г.Н. Волков, А.Ш. Гашимов, А.Э. Измайлов, М.А. Муратова, З.Г. Нигматов, А.В. Сухомлинский, Л.Н. Толстой, К.Д. Ушинский, Н.Г. Чернышевский ж. б.), кыргыз элиндеги кыздарды *тарбиялоо* маселесин изилдөөдө даанышман ойчулдар Жусуп Баласагын, Махмут Кашкари, атактуу акындар Калык Акиев, Арстанбек, Молдо Кылыч, Тоголок Молдо, Токтогул Сатылганов ж. б. кыргыз акындары

өз чыгармаларында белгилүү деңгээлде салттуу-фольклордук формада жекече карап жана баалашкан [3].

Ак элечектүү байбичелер деп алар дагы сыйга, ишенимге татыктуу болушкан. Ал эми азырчы? Калыгул атабыз айтмакчы, аялзатыбыздан каада кетти, келинден келбет кетти, кыздарыбыздан кылык кетти, карыядан каада кетти. Жаштарга акыл-насаат айткан, азыр илгеркидей карыялар, байбичелер жок. Кыз-келиндерге адамгерчиликти, ириде тиричиликке бышык болуп уз-чеберчиликти, сыйчылдыкты, адеби менен ыйбаа кылып, улууларга адептүүлүгүн көрсөтүп, кичүүлөрүнө үлгү болуп өстүргөн биздин акылман салмактуу жана нарктуу болгон аялзатыбыз кайда?

Илгери кыздардын өз орду бар эле. Ал убакта кыздар табиятынан назик окшобойбу. Тамак ичкенде акырын, үнүн дагы чыгарбастан ичишчү. Көчөдө болобу же бир көпчүлүктүн арасындабы, айтор акырын күлүп, акырын сүйлөшүшчү. Себеби катуу күлүү, өзгөчө элдин арасында жагымсыз көрүнөт, - деп тартынышчу окшойт го.

Кыргыздарда кыздар биринчи кезекте мээримдүү болууга үй-бүлөсүнүн таасири чоң, анткени, ар бир кыз – болочоктогу эне. Энелер мээримдүү болбосо, апасынын жылуулугун көрбөгөн балдар зөөкүр болуп чыккан учурлар көп кездешип жатпайбы, демек, коомдогу кыздын ролунун зор экендигин ушундан эле байкасаңар болот. Андан тышкары, акылдуу болуш керек, өзүн таза, тыкан алып жүрүүсү абзел. Кийиминин жарашыктуусун карап, колдон келсе кыргыздын улуттук кийимдерине көбүрөөк маани берип, жаңыланган түрлөрүн жарашыктуу кылып кийип жүрүшсө. Анан, албетте, кийим тиккенди, тамак жасаганды жакшы өздөштүрүп, андан сырткары, Мекенине пайдасын келтирип, билимин тереңдетип, дүйнөлүк деңгээлдеги иштерде

өзүн татыктуу алып жүрсө эң сонун болот! [1].

Илгери кыз баланы эркелетүү жана сүйүү, ага жакшы сөздөрдү айтуу менен тарбиялоо ата-эненин ыйык милдеттеринин бири болгон. Бул – кыздын табиятындагы аялдык назиктигин ачууга шарт түзгөн. Себеби, алар кызынын бул дүйнөдө кандай күчтүү роль ойноорун билишкен.

Ата-энелер кыздарын чынчылдыкка, ак ниеттүүлүккө, жалпынын камын ойлоочулукка, момундукка, кызмат кылууга, ишенимдүүлүккө, ашыкча нерселерден баш тартууга, назиктикке, камкордукка, тил алуучулукка тарбиялаган жана ал мыкты сапаттарды калыптандырган [2].

Үй-бүлөдө кыздарга татыктуу тарбия берүү абдан маанилүү, анткени кыз – бирөөнүн бүлөсү, келечектеги эне, бир үйдүн куту. Кыздарга туура тарбия берүү – бир улутту тарбиялаганга барабар [4].

Кыз – бул тукум улоочу, келечек муундун энеси, баланы коргоочу, таянычы. Кыргыз кызы – кыргыз улутунун күзгүсү. “Кыргыздын куту кыздардын назиктигинде, ыймандуулугунда сакталат” дешет. Анын сыңарындай кыргыз коомунда, үй-бүлөдө болсун, коомчулукта болсун, тарбияда болсун, кыздардын орду абдан чоң. Ырас, улуттун жүзү болгон соң, улуттук баалуулуктарды, каада-салтты, салттуу билимдерди кыздар алып жүрүүгө милдеттүү [5].

Бул сапаттар кылымдар бою аялдарды жана алардын үй-бүлөсүн бактылуу кылып келген. Аялда бул сапаттар болсо же аял өзүндө бул сапаттарды көбөйтүп баштаганда, керемет башталат – үй-бүлөлүк жашоосу жана айлана-чөйрөсүндөгүлөр менен мамилеси жакшыра баштайт.

Акыркы убактарда, жетишпеген турмуштун айынан кээ бир кыздарыбыздын жүрүм-туруму, кулк-мүнөзү ойлондурбай койбойт.

Азыркы замандын кыздарынын наркы кеткени, заманга жараша кыздар батыштын менталитетин туурап өзгөрүшүүдө. Үйдөгү тарбиядан ата-эненин кээ бирлери сөзүн укпай, жеңил ойлуулукка тез азгырылып жатышат. Беш кол тең эмес дегендей, кыздардын баары дегенден алысмын, ата-эненин тарбиясын алып, созулган кыздар деле арбын.

Бүгүнкү бойго жеткен кыргыз кыздарынын адептик жана инсандык бейнеси кандай болуш керек? “Кыргыз кыздары кечээ жана бүгүн” дегенге кайрылып көрөлүчү. Кыз бала тогуз жашка чыкканда, балакатка жетти деп эсептелинген. Эне кызга бүт аял затына тиешелүү үй оокатын жасаганга үйрөтчү. Чоңоюп калдың, бойго жеттиң, көчөдө көп баспа, узчулукка үйрөн, - деп өзү билгендерин үйрөтчү. Акылдуу кыздарыбыз энелердин ошол аруу тилегин аткарууга аракет кылышчу адептүү, ыймандуу болуп чоңоюшчу. Ал эми азыр кээ бир кыздарыбыздын ар түрдүү жагымсыз көрүнүштөрү көңүлдү иренжитет, аларды карап туруп жүрөк ооруйт [3].

Кыз баланы турмушка чыкканга чейин көздүн карегиндей карап сыйлашкан жана андан көптү талап кылып, таанып-тааныбагандар да акыл айтып, баскантирганынын баарын байкап, илбериңки, ийги, иш билги болууга үндөп, ыймандуулукка тарбиялаш керек. Бой жеткен кызды абийири менен өз жарына аманат кылып, «эти биздики, сөөгү сиздики» деп турмушка берип. Кыз барган жерине «таштай катып, суудай сиңип» жашап калышы керек. «Келин келгенде кут алып келет же жут алып келет» деген макалда айтылгандай, кыз бала барган жерине акжолтой болушу керек. «Жакшы болсо аялың, табыла берет акылың, куусаң кетпейт жакының, жаман болсо алганың, жаныңа келбейт жакының» деп, бекеринен айтылган эмес. «Жакшы келин – жакаңды

кирдетпейт, жарын жамандап, ата-энесине тилдетпейт» дегендей, өзүлөрү дагы сөзгө илинбей, ата-энесин дагы жер каратпай, даттанбай, жаркыраган күндөй болушат. Ушул макалды улай мындай да макал келип чыккан: «Жакшы жар болсо – жашооң жаркырап тийген күндөй, жарың жаман болсо – жашооң борошолоп кар жааган түндөй» деген. Ошого кыздарыбызды, кийинки турмушуна даяр кылып тарбиялообуз абзел.

Жыйынтыктап айтканда, кыз бала өз алдынча өмүр сүрүп кеткиче, ата-эне турмуштун сырларын үйрөтүп, ошол турмушта адашпай татыктуу жашап өтүүсүнө көмөк берүүсү зарыл. Ар бир кыз өзүнүн келечектеги үй-бүлөсүнүн бактысы үчүн жаралган, ошондуктан өзүнүн денсоолугу чың болушуна өзү кам көрүшү керек. Кыздарга ырыскыны таанып аны сактаганды, сарамжалдуу болгонду, жоктукка, оордукка чыдамдуу болгонду, эркекти сыйлап, ага баш ийгенди, улууларга ийкемдүү болгонду, кечиримдүүлүктү, намыскөйлүктү башынан эле үйрөтүү сөзсүз

керек. Бактылуу адам башканы да бактылуу кыла алат.

Адабияттар:

1. Смадиярова З.А. Кыргызстан аялдарынын педагогика илиминдеги орду жана келечеги. 2010.
2. Альбина Витальевна Егорова. Воспитание девочек. 2011.
3. Амантур Акматалиев. Каада-салт, үрп-адат, адамдын оң-терс сапаттары. – Бишкек, 2002.
4. Алымбаева Б.Б. Элдик педагогиканын негизинде кыздарды тарбиялоонун жаш курак өзгөчөлүктөрү. // КББАнын кабарлары. – 2017. № 1 (41) – 109-115-б.
5. Валеев А.А., Валеева Р.А. Этнопедагогика семьи: Ценностные аспекты. – Казань, 2009.
6. Троцюк Т.С. Нравственное воспитание девочек-подростков в плане подготовки их к будущей семейной жизни: Дис. ...канд.пед.наук: 13.00.01. – Минск, 1990. – 183с.: ил. – Библиогр.: с.169-183.

Рецензент:

***Токтомаматов А.Д.,
педагогика илимдеринин кандидаты***

*Колдошев Мисирали Колдошович,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент,
Ош мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Ош шаары*

**КАЛМАК ХАНЫ АКУНБЕШИМ МЕНЕН МАНАС БААТЫРДЫН
КАГЫЛЫШУУ ОКУЯСЫНЫН ТАРБИЯЛЫК ӨНҮТҮ**

*Колдошев Мисирали Колдошович,
кандидат педагогических наук, доцент,
Ошский государственный университет,
Кыргызская Республика, город Ош*

**ВОСПИТАТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ СРАЖЕНИЯ КАЛМАКСКОГО
ХАНА АКУНБЕШИМА И МАНАС-БАТЫРА**

*Koldoshev Misirali Koldoshevich,
Candidate of Pedagogical Sciences,
associate professor,
Osh State University,
city of Osh, Kyrgyz Republic*

**THE EDUCATIONAL ASPECT OF THE BATTLE BETWEEN THE
KALMAK KHAN AKUNBESHIM AND MANAS-BATYR**

Аннотация: Илимий макалада калмак ханы Акунбешимдин Манастын жоокерлери менен согушууга даярдык көрүүсү, майданда эки тараптын балбандарынын жеке-жеке чыгуусу менен баишталган окуя мүнөздөлөт. Балбандардын курч мүнөздөгү кармашууларына карата жоокерлердин ызы-чуулаган эрегишүүсү күчөгөндөн-күчөп отуруп, соңунда каршылаш жактардын аламан согушуна айланганы жана Акунбешим падышанын жеңилүүсү менен аяктаган көрүнүш баяндалып, андан кандай тарбиялык сабак алууга мүмкүн болуусу жүйөлөнөт.

Аннотация: В предлагаемой научной статье характеризуется ход подготовки войск калмакского Хана Акунбешима к сражению с войсками Манас-батыра.

События сражения разворачиваются со схватки один на один богатырей двух противоборствующих сторон. Отчаянные схватки богатырей сопровождаются сильными громкими возгласами, криками и шумом боляющих сторон, впоследствии чего неудержимый психоэмоциональный фон принимает необратимые обороты, превращающихся в хаотичную, бесконтрольную битву, в результате которой Акунбешим терпит поражение. В статье описывается картина, из которой можно извлечь уроки воспитания.

Annotation: The proposed research article characterizes the course of preparation of the troops of the kalmak Khan Akunbeshim for the battle with the troops of Manas-batyr. The events of the battle unfold from a one-on-one

battle between the heroes of two opposing sides. The desperate fights of the heroes are accompanied by strong loud exclamations, shouts and noise of the supporting parties, after which the irrepressible psycho-emotional background takes irreversible turns, turning into a chaotic, uncontrolled battle, as a result of which Akunbeshim is defeated. The paper describes a picture from which educational lessons can be drawn.

Түйүндүү сөздөр: балбан, баатыр, майдан, тарбиялык өңүтү, мусулман, калмак, падыша.

Ключевые слова: богатырь, герой, майдан (площадь), воспитательный аспект, мусулманин, калмак, царь.

Key words: bogatyr, hero, maidan (area), the educational aspect, muslim, kalmak, king.

Кырк беш жылы кан болгон Акун шаа үч ай он төрт күн Манас менен урушунун камын жейт. Мыкты делген бардык баатырларына, балбандарына, аярларына кабар айттырып, аларды аскерлери менен келүүгө жана чогулууга буюрат.

Сары-Өзөн Чүйдүн талаасында Акунбешимдин аскерлери менен Манастын колу бет маңдайлаш жайгашып, урушууга бел байлашат. Тараптардын күч-кубатын өз арасынашуусу балбандардын жекеме-жеке чыгуусу менен башталат. Алгач алардын Кегети деген жайсаңы менен Манастын колуна Абдылда баатыр кармашка чыгат. Алардын кармашы найза сайыш менен башталып, кылыч чабышууга өтүп (“Алтымыш, элүү чабышып”), андан ары “Айбалта менен бир-бирин, Элүү-кырктай чабышып”, соңунда күрсүлөрүн күүлөшүп, жаа менен атышып, бир-бирине мылтыктарын кезешип, күн тийгенде башталган кармаш күүгүм киргенге чейин уланганы баяндалат. Экөөнүн кармашы абдан курч, теңтайлаш өткөнү жана көз байлана башта-

ганда эки жакка, колдоруна кеткени айтылат.

Эртеси таңында эки тараптын кылкылдаган колу майданга келишип, калмактардын алп балбаны Тугалык:

Мусулмандар, көзүңдү ач!

Майданга кирди бакырып,

Байналап ураан чакырып. [1:572], – деп, абдан кыйынсып, обдулуп жөнөйт.

Тугалыктын бул жоругуна таңыркаган Айдаркан уулу эр Көкчө кебелбестен ага каршы чыгат. Баатыр Көкчөнүн сайган найзасынан Тугалык жарадар болуп, (“Атынын мойнун кучактап, Аккан каны бурчактап”) өз аскерин көздөй качып кутулат.

Тугалыкты абдан жемелеп, намыстанган Жамыра деген жайсаңы (“Колуна алып найзаны, Көтөрүлүп күүлөнүп, Көкчөнү көздөй сүйлөнүп”), катуу силкинип, кагынып, сөгүнүп, Алагер деген аты менен Көкчөнү көздөй атырылып, Көкчөгө жакындай берээрде жаа менен атат. Жебенин огу Көкчөнүн жети кабат калканын жарып өтүп, соотун тешип, оң кабырга тушуна бир эли кирип жаралантат. Жамбашына кан жабылган Көкчө, эти ачынып, жебени этинен тартып алып, тарамыштуу найзасын колуна ууштап, заматта жетип, Жамыранын көөдөнүнө найзаны катуу шилтегенде, Алагердин үстүнөн Жамыра аңтарылып кетет. Төштөн найза салганы, эки карыш төрт эли сыртына чыгып, Жамыра өлүм табат. Алагер атын жетелеп, эр Көкчө аскерине барганы айтылат.

Кийинки жеке кармашка алардын Чебең балбаны колуна бөлүнүп, бөлөкчө айгайлап, каарданып ортого чыкканы жана ага каршы кыргыздардан эр Мажик чыгып, башы-бети жарылып, Мажиктин качып калганы жөнүндө кеп болот.

“Адам болбой калгын!” – деп, намыстанган эр Үрбү кыйкырып кирип барып,

кыйлага уруш салып, Үрбүнүн колуна Чебең каза болот. Кармаштын аягында күүгүм кирип, кеч болуп, жалпы колдун баарысы жай-жайына барышып, тынып жатып калышат.

Эртеңки күн таң атып, Салаңгыр деген балбанынын бакырыгы баш жарып, ага каршы мусулмандан Кубан баатыр “Баабедин!” – деп, кыйкырык салып чыгат. Салаңгырдын сайган найзасын Кубан ыкчам кагып ийип, Салаңгырды курунан жетип кармап, алты жашар баладай, атынан жулуп алып, өз аскерине алып келип, “байлагыла!” – деп буюрат. Ал арада алардан Тулус дегени айбаттанып качырып чыгып, бул кармашта Тулус жаң-жуңдун мыктылыгы сүрөттөлөт. Маселен:

Майданда турган Кубанды
Найзасынын учуна
Илген бойдон кеткени,
Каңгай Тулус жаң-жуңдун
Балбандыгы эмей неткени! [1:574]

Тулус өз аскерлерине Кубанды жеткирип, майданга кайра кайтаарда аларга кыйкырык салып, “Кубанды өлтүрбөгүлө!” – деп буюрат. Анткени, Кубан мурда Акунбешимдин карамагындагы көрүнүктүү аскер башчылардын бири болчу. Окуялардын биринде Кубан ислам динине өтүп, алар абдан нараазыланып жүргөн. Бул кармашта Кубан алардын колуна түшүп, өз динин чанганы үчүн Кубандын сазайын колуна берүүнү ойлошот.

Атын камчылап Тулус майданга барганда, кыргыздын Кара Тейитинен Калмат баатыр чыгып, Калмат качырып найза салган кезде, найзасын Тулус кагып ийип, кылычы менен Калматтын шилисин кыя чабат. Ошол жерден Калмат жантаклим болот. Андан соң, (“Кара коюп, кан келгин, Жалгызың коюп, сан келгин, Бириң коюп, миң келгин, Лөгүң коюп, бил келгин!” - деп), [1:574], кыргыз-казактын ар-намысына катуу тийген, намы-

сын тебелеген сөздөрдү айтып, ого бетер каардынып, жаалданат. Мусулмандан Мурахим баатыр капырды качырып найзасын шилтейт. Бирок, Тулус анын найзасын уучтап кармап, өзүнө тартып, Мурахим балбанды белинен жетип кармап, беш жашар баладай атынан жулуп алганы мүнөздөлөт.

Андан ары казактан Чагообек мылтык менен мыктыланып жаа тартып, Тулуска жеткенде, Чагоону тутуп алып, өзүнүн колуна чапкылап кирип кетет. Кеч кире баштап, Тулуска каршы мусулмандан батынып чыгууга эч кимиси даай алышпай, аскерлердин жаткан жерине барышкандары айтылат.

Экинчи күнү түнүндө Тулустун мыктылыгына мусулман жана капыр журту тан берип, канча балбаныбыз, канча бегибиз капырдын колуна өлүм тапты дешип, абдан кайгырышып, айласы куругандай абалга тушугушуп, мусулмандын шайы ооп, кыргыз-казакка күч келип, алаштын баары жалгыз гана Манастын майданга чыгуусун эп көрүшөт.

Манас чыгууга камынат. Манасты көргөн Тулус айкырып, айбаттанып бакырып: “Ажалыңды сагынып, Манас деген сенсинби, Ажалың айдап келдиби?” деген “октолуп”, опурулган сөздөрүнө Манастын ачуусу келип, катуу чабыша кетишет. Тулус күрсү менен Манасты коюп калган кезде, Манас калканын ыкчам тосуп, “Калканга күрсү чабылды, Кара жалын дүркүрөп, Канчалык жерге жабылды, Оён Манас баатырдын от көзүнөн чагылды” – делет [1:576]. Манастын кыжыры кайнап, Ачалбарс кылычы менен аргасын таап, Тулустун оң ийинин кыя чабат. Андан кийин ыгын келтирип, сол колун айбалта менен кесе чабат. “Айткан оозуң бубу – деп, оозуна тыкты кийминин” – деп айтылат, башкача айтканда, биздин оюбузча, анын абдан өөдөсүнгөн кылык-жоругуна жараша жаза-

сын берип жатат. Ошентип, Тулусту өлтүрүп тынат. Жекеме-жеке чыгуулар эки тараптын аярларынын кармашы менен уланат. Кармаштын эрегишүүсү күчөгөндөн-күчөп барып, аламан согушка айланганы маалымдалат. “Отуз жүз миң көп аскердин” [1:578] ортодогу айыгышкан чабышы оңбогондой катуу жүргөнүн мындай элестүү мүнөздөмөлөрдөн аңдап-туюу мүмкүн (“Үнүн уккан адамдар, Үйүндө бою дүркүрөп”, “Суунун канын көргөн соң”, “Учуп жүргөн асмандан, Куш адашты эсинен”, “Суудай аккан кызыл кан”, “Тозоңу тоодой бурады”, ж.у.с.) [1:578].

Бул караламан согушта Акунбешим падышанын колу жеңилүү ызасын тартат. Аскерлеринин баары, эри өлгөн катындар (“Кара кийип, кан жутуп”), “Атам өлдү кантем?” – деп, ыйлаган жаш балдар, ачка калган аскери тамак сурап келишип, абдан наалып, нааразы болушат. Кайгылуу, жан кейиштүү абалды көрүп, Акунбешим эс-акылынан айрылып, “Өзү урду өз башын, Башынан жулду чачыны, Жамгырдай төктү жашыны. Сакал менен мурутту, Баарын жулуп курутту”, - деп мүнөздөлөт, б.а. жан алапайын таппай, өзүн каерге коёорду, эмне кылаарды, кантээрди билбей, өзүн-өзү койгулайт.

Мына ошентип, Манас баатыр урпактардын келечегинин камын көрүп, кара башын канжыгага байлап, Түркстанды бошоткону баяндалат.

Соңунда Акунбешим падышанын ичинен сызылуусу, ызалануусу, арман айткан сөзү эске салынат. Көп жыл бою Акунбешим эч кайсы эл менен чабышпай калкынын саны көбөйгөнү айтылат. -Өзүмдү кыйын ойлоп, элим кыйрады. Жеримден, дүнүйөмдөн ажырадым. Кыргыз-казактын мурунтадан тамырын кырксам болмок. Элимдин мындан аркы тагдыры не болот? – деп кейишке түшөт.

Согуштагы кыргыз-казактын кайратын төмөндөгүдөй баалайт. Баары мени менен кармашууга туулгандай өңдөнгөн сезимдерге кабылат.

Өжөрлөнгөн эр экен,
Өңкөй алаш уругу
Өлүмдү билбес неме экен.
Кытайды өжөр дечү эле,
Өжөрлүгү кытайдан
Алты эсе ашык кем экен.
Балбан менен баатыры
Мага карай туулуп,
Жүргөн белем акыры.
Таамай элүү жыл болгон
Бадышалык алганым,
Артык эле бу көрө
Энеден туулбай калганым [1:585].

Башында көргөн түшүндө көкжал Манастан жеңилгенин эстеп, аскеринин баарын муңайтат.

Жалпылап айтканда, жогоруда баяндалгандардан төмөнкү тыянактарды чыгаруу мүмкүн:

- майданда каршылаш тараптын балбандарынын жекеме-жеке кармашуу салты, балбандар аркылуу даярдыгын, күч-кубатын көрсөтүү тактикасы болуп саналат. Ошондой эле каршылашын сестентүү, сүр көрсөтүү, моралдык-психологиялык жактан басынтуу ыкмасы да болгон. Кармаштын соңунда майданга Манас өзү чыгат. Бул, мусулман жоокерлери үчүн абдан кооптуу учур болгон;

- кандын кеңешчилери өзүлөрүнүн күч-кубатын ашыра баалашып, ага канын ынандырышып, Акунбешимди кармашууга демитип, көкүтүшкөнүн боолголоо мүмкүн;

- Акунбешим балбандарын, баатырларын, аярларын Манастыкына караганда мыкты деп ойлогон жана көөнүндө аларга ишенген; чынында, алардын айрым балбандарынын майданда мыктылыгына күбө болдук;

- жекеме-жеке кармашта Манаска кезек жетип, аны эптеп жеңип алчу болсо, кыргыз-казактын башы жер карамак да, Манас өлүм тапкан соң, калгандары акыл-эсин жоготуп, не кылар алапайын таппай башаламан түшүп, багынып берет деп ойлошкон;

- Манасчы Сагымбай Орозбак уулу, биздин оюбузча, балбандардын кармаш окуяларын реалдуу мүнөздөгөн (мисалы, алардын бир балбаны менен тең чыккан учур; Тулустун 4-5ин жеңип алганы, ж.б.).

Баяндалганга маанилеш ойду уласак, Ооган аскерлери менен болгон айыгыш кагылышуунун соңунда Акун баатыр, кыргыз жоокерлеринин намыскөйлүгүнө, эр жүрөктүүлүгүнө, кайратына, “минди көрсө шашпаган” баатырдык мүнөзүнө абдан танданып, суктанып, мурдагы туура эмес оюна өкүнгөнүн, жоокерлердин мыктылыгын, азаматтыгын өзгөчө белгилейт [6:80].

Ал эми жай турмушта ата-бабалардын абдан чыгымсыз, ысырапкорчулукка жол койбогон тиричилик күткөнү жөнүндө аалым А.Ж. Муратов, маселен, малдын сүтүнөн, жүнүнөн, терисинен азык-түлүк, кийим-кече, ат жабдыктарын, керектүү буюм-тайымдарды жасашканын, чүкөсүн ордо, ашык оюндарында пайдаланышканы жашоого улам агылып кирген муундарга зор таалим-тарбиялык каражат, салтуу маданияттын маанилүү компоненти болгонун негиздеп, эсибизге салат [5:30].

Ошентип, эки адамдын ортосундагы урушпу, же элдердин, көп сандагы жоокерлердин кагылышуусубу, ата-бабалардын төмөндөгүдөй “Өзүңдү эр ойлосоң, бирөөнү шер ойло”, “Жолго чыгам десең бир ойлон, урушам десең он ойлон”, улуу агартуучу Алдаш Молдонун:

Аңгек өзүн жер ойлойт,

Акмак өзүн эр ойлойт.

Кебер өзүн туз ойлойт,

Кемпир өзүн кыз ойлойт.

Зулум өзүн ак ойлойт,

Сүткор өзүн так ойлойт.

Даачан өзүн тыйынсыйт,

Наадан өзүн кыйынсыйт.

Орой өзүн сылыксыйт,

Орок өзүн кылычсыйт, - акыл кеп-нускоолорун кадамдаган жолубузду жарык-танткан шам чырак өңдүү пайдалана билсек, турмушта кездешчү ар түрдүү деңгээлдердеги чыр-чатактардын болуусун алдын алган болор элек.

Адабияттар:

1. Манас: Кыргыз элинин баатырдык эпосу [Текст] / С. Орозбаковдун варианты боюнча. КРУИАнын Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институту. Түз. С. Мусаев. – Б.: Хан-Теңир, 2010. – 1840 б.
2. Манас: Кыргыздардын баатырдык эпосу: Үчилтиктин биринчи бөлүгү. – Б. “Бийиктик”, 2011. – 240 б.
3. Ашым Жакыпбек. Теңири Манас: Роман / Сүрөтчүсү Т. Курманов. – Б.: “Кыргызстан”, 1995. – 560 б.
4. Байджиев М. Сказание о Манасе: Поэтическое переложение первой части трилогии кыргызского эпоса “Манас”. -2-е изд. Предисловие Б.М. Юнусалиева; Ред. и авт. послесл. Г.Н. Хлыненко; Илл. Т.Т. Герцена. – Б. 2010. – 308 с.
5. Муратов А.Ж. Кыргыздардын салттуу билимдери жана тажрыйбалары [Текст] / А.Ж. Муратов // Кыргыз билим берүү академиясынын Кабарлары. – Б., №1 (50) 2020. – 27-31-бб.
6. Колдошев М. Кан Манастын Ооган аскерлери менен болгон кагылышуусунун соңунда Акун баатырдын кыргыздарды сыпаттоосу [Текст] / М. Колдошев // Республиканский научно-теоретический журнал Известия вузов Кыргызстана, 2019, №10. – С. 79-81.

Рецензент:

Иманкулов М.К.,

педагогика илимдеринин кандидаты, доцент

ЖОГОРКУ ЖАНА КЕСИПТИК ОКУУ

ВЫСШЕЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ

HIGHER AND PROFESSIONAL EDUCATION

*Аманова Гулнур Монолбаевна,
кандидат педагогических наук,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**ОСОБЕННОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА
В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ**

*Аманова Гулнур Монолбаевна,
педагогика илимдеринин кандидаты,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**КЕСИПТИК БИЛИМ БЕРҮҮДӨГҮ
ПЕДАГОГИКАЛЫК ПРОЦЕССИН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ**

*Amanova Gulnur Monolbaevna,
candidate of pedagogical sciences,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**FEATURES OF THE PEDAGOGICAL
PROCESS IN PROFESSIONAL EDUCATION**

***Аннотация:** Статья посвящена проблеме подготовки квалифицированных кадров, конкурентоспособных на рынке труда.*

***Аннотация:** Бул макала эмгек рыногунда атаандаштыкка жөндөмдүү квалификациялуу кадрларды даярдоо көйгөйлөрүнө арналган.*

***Annotation:** The article is devoted to the problem of training qualified personnel competitive in the labor market.*

***Ключевые слова:** компетентностный подход, профессиональное образование, организационно-педагогические условия, компетенции, знания, умения.*

***Түйүндүү сөздөр:** компетенттуулук мамиле, кесиптик билим берүү, уюштуруу-педагогикалык шарттар, компетенциялар, билим, билгичтик.*

***Keywords:** competence-based approach, vocational training, organizational and pedagogical conditions, competences, knowledge's, skills.*

Внедрение компетентностного подхода в профессиональном образовании требует подготовки компетентных конкурентоспособных специалистов, готовых к профессиональной и социальной мобильности, к

постоянному профессиональному росту. При компетентностном подходе в качестве результата рассматривается способность человека действовать в различных ситуациях, выраженная в наборе компетенций, которыми должен обладать выпускник любого учебного заведения. Эти компетенции непосредственно связаны с будущей профессиональной деятельностью студента и должны удовлетворить предъявляемые работодателем требования.

Следовательно, перед преподавателями встает вопрос о формировании у студентов не только конкретных знаний, умений и навыков (ЗУН), но и совокупности общекультурных и профессиональных компетенций.

Изменения на рынке труда требуют изменений содержания профессионального образования. Нужны специалисты, обладающие нужными компетенциями, которые должны быть сформированы в процессе практического обучения, адаптированы к местным условиям и ориентированы на рынок труда. «В числе ключевых направлений перестройки профессионального образования выделяется интеграция образования, науки и производства, переход к новым принципам их взаимодействия. Предстоит расширить прогрессивную практику перенесения части учебного процесса на производство путем создания учебно-научно-производственных комплексов, включающих филиалы кафедр, научно-исследовательские лаборатории, экспериментальные участки, усилить взаимную заинтересованность вузов, производственных предприятий, научных учреждений» [1, с. 30].

Меняющиеся условия в жизни общества привели к изменениям спроса на знания и умения специалистов, возникновению новых профессий и специальностей, в свою очередь наблюдается не востребованность отдельных

профессий из-за отсутствия спроса на рынке труда.

Качество образования зависит от профессионального уровня преподавателей: их профессионализма, умения способствовать стремлению учащихся овладеть необходимыми знаниями, умениями, компетенциями.

В педагогическом процессе профессионального образования можно выделить следующие противоречия:

1) между действиями преподавателя и возможностями студентов;

2) между требованиями современного производства и степенью моделирования профессиональной деятельности на занятиях в процессе обучения.

В настоящее время эффективность работы в системе профессионального образования снижают:

– недостаток информации относительно спроса и требований рынка труда;

– разрыв между навыками, преподаваемыми в учебных заведениях и требованиями работодателей;

– устарелость материально-технической базы;

– низкий уровень учебно-методической работы.

Эффективность учебного процесса зависит от постановки преподавателем учебных и практических задач, преподавания учебного материала, показа приемов выполнения действий, способов организации деятельности студентов, контроля этой деятельности, а также от уровня знаний, умений, навыков обучаемых, степени их умственного и физического развития; усвоенных средств и приемов учебной деятельности; мотивов обучения.

Доступность открытых информационных источников снижает привлекательность традиционной организации обучения, при

котором просто передача знаний перестает быть главной задачей учебного процесса.

Главным критерием качества профессиональной подготовки должна выступать профессиональная компетентность, которая подразумевает, что специалист может самостоятельно добывать знания и способен к профессиональному самосовершенствованию.

В Кыргызстане исследования в области профессионального образования проводились в Кыргызской академии образования, Кыргызско-Турецком университете «Манас», Кыргызском государственном университете им. И. Арабаева и других вузах республики. На основании проведенных исследований в области профессионального образования (Байденко В.И., Васильев Л.И., Зимняя И.А., Хуторской А.В., Асипова Н.А., Добраев К.Д., Абдырахманов Т.А., Ногаев М.А. и др.) были определены качества, которые необходимы выпускнику в любой профессиональной деятельности:

- умение применять знания на практике;
- готовность к обучению;
- самостоятельность в работе;
- умение работать в коллективе;
- инициативность.

Немаловажными являются владение навыками работы с компьютером, письменная и устная коммуникация на родном, официальном языках и, желательно, знание иностранного языка (английского, китайского, турецкого и др.).

Профессиональная подготовка, нацеленная на достижение профессиональной компетентности в соответствующей области деятельности, обеспечивает конкурентоспособность и способность к самоопределению и самореализации. Компетентностный подход предусматривает направленность образовательного процесса на конечный результат. Однако компетенции могут проявляться и

быть оценены только в условиях действия, поэтому оценка компетенций требует универсальных подходов к созданию системы критериев и инструментов оценивания. Оценка каждого элемента образовательных результатов в виде уровней сформированности компетенций может быть количественной или качественной. Для оценивания компетенций необходимо:

- понимать роль и знать технику формирования компетенций при обучении;
- составлять компетенции в соответствии с требованиями ГОС ВПО;
- обеспечивать при оценивании одинаковые условия и единые требования ко всем студентам, накопление оценок и их сравнение с нормами.

В государственном образовательном стандарте высшего профессионального образования по направлению «Педагогическое образование» (бакалавриат и магистратура), утвержденном приказом Министерства образования и науки Кыргызской Республики «Об утверждении государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования» № 1179/1 от 15.09.15 г. представлены требования к результатам освоения ООП подготовки бакалавров и магистров по направлению «Педагогическое образование». В новом стандарте одной из особенностей образования в системе ВПО является практикоориентированность. С разработкой и внедрением нового образовательного стандарта в системе высшего профессионального образования возникла необходимость пересмотра содержания дисциплин и рабочих программ, методов и технологий, применяемых для формирования различных профессиональных компетенций.

Преподавателям при реализации компетентностных ООП необходимо проводить учет специфики программы: модульная программа, определение набора дисциплин и

место каждой из них в модуле; модели и структуры формируемых компетенций (одни и те же в разных дисциплинах или специфические для данной дисциплины) или отдельные составляющие общих и профессиональных компетенций; преемственность с учетом уровня освоения компетенций обучающимися при изучении других дисциплин/модулей и планируемых результатов освоения ими ООП, использование различных техник в оценочной деятельности.

Все содержание учебно-воспитательного процесса должно быть максимально приближено к условиям практической деятельности будущих специалистов. Все обучение должно быть насыщено профессиональным содержанием и условиям, максимально приближенным к действительности, т.е. к тем, в которые выпускник может попасть на реальном производстве.

Педагогический процесс должен подчиняться закону моделирования, в соответствии с которым на учебных занятиях должна имитироваться будущая деятельность. Профессиональная подготовка, нацеленная на достижение профессиональной компетентности в соответствующей области деятельности, в значительной мере обеспечивает конкурентоспособность и способность к самоопределению и самореализации.

Формирование у обучающихся, общих и профессиональных компетенций, требует изменения содержания образования. На основании проведенных исследований, определены следующие качества, необходимые выпускнику в любой профессиональной деятельности: умение применять полученные знания на практике; самостоятельность в работе; способность брать на себя ответственность; готовность к непрерывному обучению; умение совершенствоваться; умение работать в коллективе; инициативность; вла-

дение письменной и устной коммуникациями.

В последнее время широкое распространение получило развитие дистанционного обучения, которое предполагает использование интернета, телевидения и электронной почты. Использование дистанционного обучения в системе образования имеет свои плюсы, главными из которых являются информация и коммуникация, но «...можно выделить и большое количество минусов. Одним из таких минусов является то, что студенты перестали практически учиться, сейчас чтобы сделать домашнее задание достаточно зайти в интернет и скопировать его, не читая даже содержание, ... пропадает значение данного задания и его смысл, который является проблематикой вопроса, различных материалов, которые должны вести к повышению знаний» [2, с. 170].

Выпускники должны быть компетентными, владеть навыками работы с компьютером, владеть письменной и устной коммуникацией. Направленность результатов обучения в форме компетенций прогнозирует наилучшее отношение студентов к обучению, субъект-субъектному взаимодействию преподавателя и студента, развивая самостоятельность, мотивацию и планирование карьеры.

Для интеграции образования, науки и производства необходимо налаживание взаимодействий вузов с работодателями и рынком труда. Обществу нужны квалифицированные специалисты, способные к саморазвитию и самоорганизации. «Главным в компетентности является готовность к самореализации во имя достижения поставленных целей и решения заданных проблем, компетенция – категория, понятная работодателю, а результат обучения – категория, понятная вузовскому педагогическому сообществу» [3, с. 23].

Рекомендации:

1. Необходимо переориентация целей, стандартов и программ профессионального образования с учетом нового подхода к знаниям и динамических изменений, происходящих в мире.

2. Разработка программ обучения должна проводиться с перспективой на вновь появляющиеся профессии, с учетом ухода с рынка труда некоторых профессий.

3. Необходимо разработка региональных программ развития профессионального образования с учетом реальной потребности в специалистах с учетом возможностей регионов.

4. Пересмотр структуры и содержания программ подготовки и переподготовки и повышения квалификации по востребованным на рынке труда специальностям.

4. Результаты обучения должны определяться в компетенциях.

Введение портфолио, содержащее количественные и качественные показатели оценки умений студента.

Литература:

1. Вербицкий А.А. *Активное обучение в высшей школе: Контекстный подход: Метод. пособие.* – М.: Высшая школа, 1991. – С. 30.
2. Бурак И.А. *Польза и вред интернета в системе высшего образования // Электронный журнал «Столица Науки».* – 2020, январь № 1(18) – С. 170.
3. Ибраева А.Т., Наркозиев А.К. *Компетентностный подход как основа реформирования вузовского образования в Кыргызстане // Известия КАО – 2016, № 2 (38) – С. 23.*

Рецензент:

Бабаев Д.Б.,

доктор педагогических наук, профессор

*Жолдошбаева Ы.К.,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент,
Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университети,
Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад шаары*

*Ташиева Н.А.,
Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университети,
окутуучу,
Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад шаары*

БОЛОЧОК МУГАЛИМДЕРДИ ДАЯРДООНУН АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕРИ

*Жолдошбаева Ы.К.,
кандидат педагогических наук, доцент,
Жалал-Абадский государственный университет имени Б. Осмонова,
Кыргызская Республика, город Жалал-Абад*

*Ташиева Н.А.,
преподаватель,
Жалал-Абадский государственный университет имени Б. Осмонова,
Кыргызская Республика, город Жалал-Абад*

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

*Zholdoshbaeva Y.K.,
candidate of pedagogical Sciences, docent,
Jalal-Abad State University named after B. Osmonov,
Kyrgyz Republic, Jalal-Abad city*

*Tashieva N.A.,
teacher,
Jalal-Abad State University named after B. Osmonov,
Kyrgyz Republic, Jalal-Abad city*

SOME PROBLEMS OF PREPARING FOR FUTURE TEACHERS

Аннотация: Болочок мугалимдин азыркы заман биринчи орунга кесипкөй-
жалпы кесиптик компетенттүүлүгүнүн лөрдү, өз кесибин эң жакшы билген бир эмес,
калыптанышына чоң таасир берген эки-үч чет тилди билген эл аралык
лингводидактикалык компетенттүүлүктү байланыштарды бекемдеген инсан мугалим-
англис тил окуу курсунун мисалында изилдеп ди талап кылат.

Аннотация: Проведенности анализа,
проблемасы катары каралууда. Себеби, влияние лингводидактической компетент-

ности на курсах английского языка на профессиональную компетенцию будущих учителей. Современный мир требует профессионала, знатока своего дела, учителя, который знает не одни, а 2-3 языка, который может укрепить международные связи.

Annotation: *The potential impact on the development of the teacher's professional competence, the lingvodidaktikalik competence to study an example of an English course, the present is considered as one of the most problematic issues. Since the professionals of the modern world, first of all, the best in their profession, one, and not two or three foreign languages, international relations that a person assumes a teacher.*

Түйүндүү сөздөр: кылым, гуманитардык илимдер, информация, философия, психология кесипкөй, компетенттүүлүк.

Ключевые слова: век, гуманитарные науки, информация, философия, психология, профессиональный, компетентность.

Key words: century, humanities, sciences, information, philosophy, psychology, professional, competation.

Жаңы кылым жаңыча талап коюуда: бүгүнкү күндө гуманитардык илимдер, информация, философия, психология ж.б. тармактарын чет тили менен айкалыштыра билген алдынкы кесипкөйлөргө муктаждык күчөдү. Айрыкча, мектеп мугалимдери чет тилин жакшы өздөштүрүп, чет тил билүү компетенттүүлүгүнө ээ болуу зарылчылыгы талап кылынууда. Мына ушинтип, чет тили бүгүнкү күндө өзүнүн негизги функциясын аткарууга толук убакыт келип жетти десек жаңылышпайбыз. Чет тилди билип, аны башка улуттар менен баарлашуу процессинде колдонуунун да таасири чоң: бирин-бири түшүнүү, бири-бирине өз ара таасирин

тийгизүү ж.б.с.у. интелектин жогорку деңгээлде белгилери болушуна таасир берет.

Болочок мугалим катары башка улуттардын маданиятын чет тил аркылуу билип, андан тышкары анализдөө, синтездөө, салыштыруу аркылуу, ички-тышкы, оозеки, жазуу, диалог, монолог түзүү аркылуу лингводидактикалык компетенттүүлүккө ээ болушу зарыл.

Аталган компетенттүүлүктү калыптандыруу процессинде ар бир улуттун өзүнө гана таандык болгон өзгөчөлүктөрдүн да эсептелиши керек. “Тил билүү – дил билүү дегендей”, болочок мугалим тил билсе, ар бир элдин маданиятына кызыгат, үйрөнүүгө далаалат кылат жана жаш муунду эл аралык коммуникацияларга үйрөтөт. Тил аркылуу адамдар, улуттар аралык өз ара түшүнүүлөр да пайда болот.

Ааламдашуу мезгилинде аз сандагы элдер өз тилин сактап калуу проблемасын өтө коркунуч менен чечүүгө аракеттенип жатышат. Анткени, башка тилдер менен аралашып кетүү маселеси да бар. Азыркы мезгилде билим берүү системасынын алдында, өзгөчө мугалимдердин алдында эң жоопкерчиликтүү милдеттер коюлуп жатат: өсүп келе жаткан жаштарды көп улуттуулуктун алкагында тарбиялоо. Келе жаткан муундун көп тилди билүүгө үгүттөө, алардын лингводидактикалык компетенттүүлүгүн калыптандыруу проблемасын чечүү, эл аралык маанидеги чет-тилдерин үйрөтүү аркылуу – толеранттуулукка, чыдамдуулукка, башка элдердин маданияттарын сыйлоого ж.б.у.с. оң касиеттерге тарбиялоо. Мына ушул мезгилдин талаптарынын жана багыттардын негизинде ЖОЖдо болочок мугалимдин кесиптик (лингводидактикалык) компетенттүүлүгүн калыптандырууну талап кылат.

1971-жылдан баштап Европа кеңешмесинин проектисинин алкагында чет тилдерди

өздөштүрүүгө өтө чоң көңүл бурулуп келүүдө. Чет тилин окутуу, үйрөтүү жана аны баалоо негизги принциптердин бири катары каралып келүүдө. Мына ушул иштердин жыйынтыгы болуп төмөнкү нормативдүү документ эсептелген: «Чет тилин окуп үйрөнүүдөгү жалпы Европалык компетенция». Жыйынтыгында чет-тилин окуп үйрөнүүдө эки комплекс сунушталган:

1) чет тилин окуп үйрөнүү деңгээли.

2) стандарттык категорияларын үйрөнүү деңгээли.

Жогорудагы аталган эки комплекс бүтүндөй биримдикти, бир аракеттин жыйынтыгы катары каралып, стандарттык сертификаттарды берүүдө, түрдүү программаларды үйрөнүүдө колдонууга алынууда. Эгерде комплексте берилген тил үйрөнүүнүн алгачкы максатынан баштап негизги ийгиликке жетишкенге чейин стратегиялык программага таянып иш алып барылса, тил өздөштүрүү процессиндеги ийгиликке жеткен компетенция катары болуп саналат. Мына ушунун бардыгы чет-тилин үйрөнүүдөгү негизги процесстердин өзөгү болот. Тилди үйрөнүү процесси оңой эмес, адам баласы чет тил билүү компетенттүүлүккө көп иш аракеттердин натыйжасында жетет жана бул кубулуштун негизинде бир канча компетенциялар калыптанат, ошонун ичинде болочок мугалимдин бир нече кесиптик компетенцияларынын өнүгүшү да ишке ашат: жаңы теманын мазмунун туура жана кызыктуу түшүндүрүү, окуучулардын таанып-билүү ишмердүүлүгүн башкаруу, окутуу процессин уюштуруу жана башкаруу, ойлоо жана үйрөтүү процесстерди жетектөө ж.б.с.у. Ушулардын негизинде биз “компетенция” деген түшүнүктү “предметтик аймак жана ишмердүүлүк процессте ишке ашат” – деген белгилөөнү жетектөөгө алмакчыбыз. Биз болсо “компетенция” деген түшүнүктү чет тилге карата “билимдердин, тагыраак

айтканда, тилди, чет тилдерди үйрөнүүнүн суммалары” – деп белгилемекчибиз.

Азыркы заманда билим берүү аймагында бир тараптан жөн эле окутуп коюу компетенциялары талап кылынбайт, мугалим өзүнүн жалпы билимин, анын ичинен лингводидактикалык билимин өркүндөтүүгө умтулса гана, ал көп компетенцияларга ээ боло алат. «Мугалимдин башында туман болсо, окуучуга караңгы түн болуп түшөт» деген эл арасында айтылып жүргөн ойлордун да мааниси окутууда, үйрөтүүдө чоң ролду ойнойт.

Э.М. Мамбетакунов бул багыттагы илимий – түшүнүк аппаратынын категориялык негиздерин карап: компетенция деген түшүнүктү “бир жарандын таанып-билүү жана тажрыйбасынын негизинде чече турган суроолор” – деп белгилеп, мугалимдин психологиялык-педагогикалык компетенттүүлүгүнүн системасынын негизги булактарын карап, окутуу процессте педагогикалык компетенттүүлүктү калыптандыруу этаптарын негиздеген [7, 38-б.].

Бизде жана башка өлкөлөрдөгү (Орусия, Казакстан ж.б.) билим берүү тармагындагы жүргүзүлүп жаткан реформалар көрсөткөндөй, болочок мугалимдин компетенттүүлүгүн жаңы технологиялар, ыкмалар аркылуу калыптандыруу процессинин теориялык, методологиялык жана практикалык негиздери иштелип чыгууда. Бул проблеманы Кыргызстанда изилдеген окумуштууларды атасак: Н.А. Асипова, Э.М. Мамбетакунов, А.С. Раимкулова, Т.М. Сияев ж.б. [3, 19-б]; [7, 39-б]; [9, 162-б]; [8, 23-б].

XX кылымдын 90-жылдарында ООНдун отчету боюнча мамлекеттин эффективдүү өнүгүүсүнүн белгиси катары, сапаттын негизги индикатору катары билим берүү деңгээли каралган. Мына ушул далилдердин негизинде бардык өлкөлөрдө билим берүүдөгү кризисти жеңүү маселелери биринчи

орунга коюлган. Бүгүнкү күндө биз, адамзат тарыхында коомду глобалдаштыруу максатынын негизинде индустриалдык коомдон информациялык коомго секирик жасап, “адам факторунун” ролу кеңейип жаткандыгын моюнга алышыбыз керек.

Ошондуктан алар адамзаттын көз карашын түп тамырынан баштап өзгөртүүнү талап кылууда. Бул жагдайда билим берүү системасынын ролу чоң экендигин белгилешибиз керек, анын ичинде биринчи орунда жогорку билим берүү системасы жана анда калыптанган болочок мугалим эсептелинет. Билим берүү процессинин калыптанышы, анын маңызы социалдык шарттарга карата өзгөрүлүшү жана андан ары өнүгүшү, келечектин жана азыркы замандын талабына ылайыктуу жаңы муундун тарбияланышынын бирден бир жолу – бул болочок мугалимдин кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруу проблемасын ар тараптан чечүү. Бул жерде компетенттүү мамиле жасоо деген жобо болочок мугалимдин кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандырууда биринчи орунда болушу абзел. Компетенттүү мамилени изилдешкен окумуштуулар: Э. Мамбетакунов ж.б. [7, 37-39бб].

Компетенттүү мамиленин негизинде азыркы студент, болочок мугалим катары, чет тилин окутуп үйрөнүү аркылуу лингводидактикалык компетенттүүлүккө да ээ болушу керек.

Азыркы коомдо билим берүүчү окуу жайлар маданиятты сактоочу жана маданий чыгармачыл социалдык институт катары каралууда. Мына ушу багытка карата азыркы коомдо студенттердин болочок мугалим катары лингводидактикалык компетенттүүлүгүн калыптандырууга зор маани беришибиз керек.

Е.Н. Соловованын айтымы боюнча “лингводидактикалык компетенттүүлүктүн

негизин филологиялык билимдер, андан тышкары, өз тилинин, кош жана көп тилдердин кубулуштарынын өзгөчөлүктөрүн билүү компетенциялары түзөт” [9,21-б].

Бул проблеманы изилдеген окумуштуулардын пикирлерин талдоонун негизинде лингводидактикалык компетенттүүлүктүн негизин, биздин оюбузча, гуманитардык, тарыхый, педагогикалык билимдер менен инсандар жана маданияттар аралык компетенциялар түзөрүн айтмакчыбыз. Коомдун талабына жараша бүгүнкү студент бир нече тил билүүгө да умтулушу керек, анткени тил аркылуу келечектин мугалими инсанга багытталган байланыш компетенциясына ээ боло алат, аталган компетенция мектеп окуучуларын инсан катары тарбиялап жатканда өтө маанилүү болуп саналат.

Лингводидактикалык компетенттүүлүктүн негизин филологиялык жана маданият аралык коммуникативдүү компетенциялар түзөрүн К.Э. Безукладников ж.б. окумуштуулар белгилеп келишкен, бирок аталган компетенциялар предметтик мүнөзгө ээ, алардын маңызы лингводидактикалык компетенция менен тыгыз байланышканда гана ачылат, анткени лингводидактикалык компетенция предметтен тышкары мүнөзгө ээ экендигин К.Э. Безукладников белгилеп кеткен [4, 207-б]. Андан тышкары, лингводидактикалык компетенттүүлүктүн негизин түзө турган алдыңкы компетенциялардын бири: өз элинин, башка элдердин маданиятын билүү компетенциялары, максаттуу баарлашуу байланыш жасоо компетенциялары, дүйнө таанууга, маданий ойлонууга багытталган инсандын маңызын түзгөн ж.б.у.с. компетенциялар болочок мугалимдин кесиптик жактан өсүшүнө жардам берет.

Бир тилди, бир нече тилди үйрөнүү компетенциялар аркылуу тилдик, инсан аралык байланыштар ишке ашып, болочок мугалимдин жалпы адамдык, инсандык

өсүп-өнүүсүнө жакшы шарттар түзүлөрүн белгилеп кетмекчибиз.

Болочок мугалимдин лингводидактикалык компетенттүүлүгүн чет тилдин окуу материалынын мисалында калыптандырууда дагы бир айта кетүүчү керектүү өзгөчөлүк – булар бир студенттин маданият таануу компетенттүүлүгүнүн өсүп-өнүгүшүнө өзгөчө жакшы, ынгайлуу шарттар бар десек жаңылышпайбыз. Бул маданият таануу компетенттүүлүктүн негизинде бир нече компетенциялардын өзөгү жатат. Атап кетсек: педагогикалык баарлашууда улуттук өзгөчөлүктөргө көңүл буруу, сабакта кошо жашап жаткан элдин орчундуу тарыхый окуяларынан мисалдарды келтирүү компетенциясы, эл аралык мааниде көрүнүктүү маданий жана адабий инсандар менен тааныштыруу, алардын чыгармасы жана чыгармачылыгы жөнүндө кызыктуу айтып берүү компетенциясы жана улуттук өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен окуучуларды тарбиялай билүү, окуп жаткан базалык жана вариативдүү предметтердин маанисин жакшы билүү, кошо жашаган улуттардын символикаларын, улуттук маданий өзгөчөлүктөрүн айырмалай билүү жана аларды окуучуларга үйрөнүүгө сунуштоо ж.б.у.с.

Андан тышкары дүйнөлүк улуттук маданиятты таануу, элдердин ортосундагы достукту чыңдоо, дүйнөгө болгон көз караштарда гумандык негизде калыптандыра билүү компетенцияларды да белгилесек болот. Жалпылап айтканда маданияттар аралык компетенциялардын топтому десек болот.

Болочок мугалимдин лингводидактикалык компетенттүүлүгүн чет тилдин окуу материалынын мисалында калыптандырууда өзүнүн өзгөчөлүктөрүнүн негизинде таасир эткен компетенциясы катары биз коммуникативдүү компетенциясын белгилемекчибиз. Акыркы жылдары болочок мугалимдин

коммуникативдик жактан калыптандыруусу алдыңкы кесипкөй болууга багыт берүүчү компетенция катары психологияда, педагогикада жана чет тилди окутуу методикасында каралган.

Бүгүнкү күндө аталган болочок мугалимдин коммуникативдүү компетенциясынын маңызын ачууда дагы бир өзгөчөлүк пайда болду: ал студенттердин ар тараптан коммуникация даяр болуу түйшүктөнүүсүн талап кылуу менен бирге, туура ойлоону, стилистикалык тактыкты сактоо, эл аралык сүйлөө этикеттерин колдонуу компетенциялары ж.б. саналат. ЖОЖдо чет тилин окуп-үйрөнүүдө коммуникативдик багыт өз ордун тапкан. Оозеки туура сүйлөө компетенциясы бул чыныгы мугалимдин кесиптик компетенциясы менен тыгыз байланышта. Себеби, мугалим чет тилди үйрөтүүдө белгилүү бир теманы багыттап, белгилүү бир окуя жөнүндө ар түрлүү коммуникативдик ыкмалар менен айта алышы керек. Бул жерде болочок мугалимдин кесиптик коммуникативдик компетенттүүлүгү гана калыптанбайт.

Адам таануу компетенциясы окутуу процессинде коммуникативдик компетенция аркылуу ишке ашат жана натыйжалуу болуш үчүн болочок мугалим өз предметин гана эң жакшы билип тим болбостон, тил табыша алган, диалог сүйлөшүүлөрдү, маданият аралык диалогун жүргүзө алган адис болушу абзел. Бул жерде айта кетиш керек, биринчи кезекте ал инсан катары айырмаланып турушу керек.

Н.И. Гез “Способность использовать язык в разнообразных социально- детерминированных ситуациях” [5, 100-б] деген илимий ишинде белгилеген: “Башка адамдар менен байланыш түзө билген, жүрүштурушу үлгүлүү, этникалык жана ошондой эле социалдык-психологиялык эталондорго

ээ болгон, тилдин сүйлөшүүдөгү техникалык каражаттарын толук өздөштүргөн адис талап кылынат” – деп. Байыркы кылымдын өкүлү Эзоп айткандай “ачуусу да тил, ширини да тил”, болочок мугалим чет тилин (тилдерди) жөн эле билүү менен чектелбестен, ал жаш муунду окутуу, үйрөтүү, тарбиялоо компетенцияларына ээ болуусу абзел.

Адабияттар:

1. Абакумова И.В. О становлении толерантной личности в поликультурном образовании [Текст] / И.В.Абакумова, П.Н.Ермаков // Вопросы психологии. – 2003. – № 3. – С.11 – 18
2. Абдрахманов Т.А. Компетентностный подход в современном образовании [Текст] / Т.А. Абдрахманов, М.А. Ногаев. – Бишкек, 2011. – 114 с.
3. Асипова Н.А. Научно-педагогические основы формирования культуры межнационального общения [Текст]: автореф....дис. д-ра пед. наук:13.00.01/ Н.А. Асипова. – Алма-Ата, 1993. – 35 с.
4. Безукладников К.Э. Лингводидактические компетенции: концепция формирования [Текст]: моногр. / К.Э. Безукладников. – Пермь: ПГПУ, 2011. – 207 с.
5. Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика [Текст]: учеб. пособие для студентов лингвист. ун-тов и фак. иностр. яз. высш. пед. учеб. зав. / Н.Д. Гальскова, Н.И. Гез. – 3-е изд., стер. – М.: Изд. центр «Академия», 2006. – 104 с.
6. Мамбетакунов Э.М. Компетентностный подход к педагогическому образованию [Текст]/ Э.М. Мамбетакунов // Вестник КНУ им. Ж. Баласагына. – Бишкек, 2013. –№1. –С.37–39.
7. Сияев Т.М. Азыркы мезгилдин мугалиминин профессионалдык компетенттүүлүгү: мотив компоненти [Текст] / Т.М. Сияев // Материалы международной научно-практической конференции: «Наследие просветителей в культуре, образовании и их влияние на современность» КГУ имени И. Арабаева. – Бишкек, 2012.– С. 20–23.
8. Соловова Е.Н. Методика обучения иностранным языкам: базовый курс лекций: [Текст]: базовый курс лекций / Е.Н. Соловова. – М.: Просвещение, 2002. – 239 с.
9. Раимкулова А.С. Формирование профессиональных компетенций будущего учителя по активизации познавательной деятельности школьников [Текст]: монография / А.С. Раимкулова. – Бишкек: КНУ имени Ж. Баласагына, 2011. – 162 с.

Рецензент:
Добаев К.Д.,
педагогика илимдеринин доктору, профессор

*Кыштообаева Чолпон Асанкуловна,
Талас мамлекеттик университети,
ага окутуучу,
Кыргыз Республикасы, Талас шаары*

**БОЛОЧОКТОГУ МАТЕМАТИКА МУГАЛИМДЕРИН КЕСИПТИК ДАЯРДООДО
«САНДЫК МЕТОДДОР» КУРСУН ОКУТУУНУН РОЛУ ЖАНА ОРДУ**

*Кыштообаева Чолпон Асанкуловна,
старший преподаватель,
Таласский государственный университет,
Кыргызская Республика, город Талас*

**РОЛЬ И МЕСТО ОБУЧЕНИЯ КУРСУ «ЧИСЛЕННЫЕ МЕТОДЫ» БУДУЩИХ
УЧИТЕЛЕЙ МАТЕМАТИКОВ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ**

*Kyshtoobaeva Cholpon Asankulovna,
senior lecturer,
TalsU,
Kyrgyz Republic, Talas city*

**ROLE AND LOCATION OF TRAINING OF THE COURSE "NUMERICAL METHODS"
OF FUTURE TEACHERS OF MATHEMATICS IN PROFESSIONAL TRAINING**

Аннотация: Бул макалада болочоктогу математика мугалимдеринин «Сандык методдор» курсун окуп үйрөнүү процессинде математикалык маселелерди чыгарууда математиканын ички байланыштарын колдонуусу; компьютердик технологиялардын каражаттарынын жардамы менен программалык көндүмдөрүн ишке ашыруусу; алынган натыйжаларды интерпретациялоосу жана алардын каталыгын баалоосу; рационалдуу ой жүгүртүүсү; сандык методдорду колдонуусу, колдонмо математикалык маселелерди чыгаруу үчүн жаңы натыйжалуу эсептөөчү алгоритмдерди иштеп чыгуусу каралган. Мында, ал студенттердин дүйнөлүк көз караштарын кеңейтүүгө өбөлгө, ошондой эле ар түрдүү тармактарда билимдерин, илимий усулдарын, ыкмаларын жана жолдорун өнүктү-

рүүгө, аларды кайталоого, мурда алган билимдерин бекемдөөгө жана аларды андан аркы кесиптик ишмердүүлүктөрүндө пайдаланууга шарт түзөт. Коомдун келечеги билим менен байланышкандыктан азыркы учурдун талабы боюнча жогорку окуу жайлары ар тараптан билимдүү, логикалык ой-жүгүртүүсү жогору, өз адистигин так билген кесиптик билгичтикке ээ болгон мугалимдерди керектейт. Азыркы учурда көптөгөн жогорку билимдүү адистердин кесиптик ишмердүүлүктөрүндө, колдонмо багыттагы маселелерди чыгаруу боюнча математикалык методдорду киргизүү, ар түрдүү математикалык моделдөө каражаттарын түзүү жана пайдалануу талап кылынууда.

Аннотация: В данной статье рассмотрен процесс изучения курса «Численные ме-

тоды» и использование при решении математических задач будущими учителями математики внутривидовые связи математики; внедрения навыки программного обеспечения с помощью средств компьютерной технологии; интерпретировать результаты и оценивать их точность; мыслить рационально; использование численных методов для решения прикладных математических задач, разрабатывать новые эффективные вычислительные алгоритмы. В то же время он способствует расширению мировоззрения студентов, а также развитию знаний, научных методов, приемов и подходов в различных областях, повторению, закреплению ранее полученных знаний и их использованию в дальнейшей профессиональной деятельности. Поскольку будущее общества зависит от образования, высшим учебным заведениям нужны высоко образованные, логически развитые и профессионально квалифицированные специалисты. В настоящее время профессиональная деятельность многих высококвалифицированных специалистов требует внедрения математических методов при решении прикладных математических задач, разработки и использования различных инструментов математического моделирования.

Annotation: This article examines the process of studying the course "Numerical Methods" and how a future mathematics teacher will be able to use the internal connections of mathematics when solving mathematical problems; introduce software skills through computer technology; interpret the results and evaluate their accuracy; think rationally; to use numerical methods to solve applied mathematical problems, develop new efficient computational algorithms. At the same time, it contributes to the expansion of students' outlook, as well as the development of knowledge, scientific methods, techniques and approaches in various fields,

repetition, consolidation of previously acquired knowledge and their use in further professional activities. Since the future of society depends on education, higher education institutions need highly educated, logically developed and professionally qualified specialists. Currently, the professional activity of many highly qualified specialists requires the introduction of mathematical methods in solving applied mathematical problems, the development and use of various tools for mathematical modeling.

Түйүндүү сөздөр: сандык методдор, кесиптик даярдык, математикалык метод, математикалык модель, компьютердик технология, колдонмо маселе.

Ключевые слова: численные методы, профессиональная подготовка, математический метод, математическая модель, компьютерная технология, прикладная задача.

Key words: numerical methods, professional training, mathematical method, mathematical model, computer technology, applied problem.

Ар бир жогорку билимдүү жаш адис иштеп баштаган учурдан баштап, өзүнүн ой-пикирин негиздүү жана аргументтүү жактай билүү, кесиптик ишмердүүлүк шартында пикирлеше билүү сыяктуу жеке сапаттарын билим берүү процессинде калыптандыруу зарыл.

Кесиптик даярдыктын коомго ылайык деңгээлинде камсыз кылуу каралуучу тармактагы билимдерди камтый турган маалыматтарды кеңейтүү менен берилүүчү мазмундун деңгээлин жогорулатуу максаты коюлат. Мында, билим берүүнүн мазмунун тандоо жолун камсыздоо, бул ар кандай принципалдуу суроолорду жана азыркы математикалык билим берүүдөгү актуалдуу проблемаларды чагылдырат [7, 16-6].

Кесиптик калыптануу студент-математиктердин болочоктогу мугалимдердин педагогикалык ишмердүүлүгүнүн интегралдык көрсөткүчү катары педагогикалык билим берүү менен тыгыз байланышта. Педагогикалык билим берүү – бул алган адистигине ылайык окуу жайларында окуу-тарбия иштерин жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк бере турган педагогикалык билимдердин тобу (жалпы теориялык, педагогикалык, атайын билимдер жана практикалык педагогикалык көндүмдөр) болуп эсептелет [7, 3-б.].

Адистин ишинин ийгилиги анын кесиптик даярдыгынын сапатына байланыштуу болот. «Кесиптик даярдык – бул атайын билимдердин, билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн сапаты, эмгек тажрыйбасы жана аныкталган кесип боюнча ийгиликтүү иштөөнү камсыз кылуучу талаптардын нормасы болуп саналат» [8, 149-бет].

Ар кандай илимдин тармактарында математикалык моделдөөнүн процесстери жана кубулуштары жаңы билимдерди жана технологиялык чечимдерди кабыл алуунун негизги жолдорунун бири катары каралууда.

Демек, колдонмо математикалык маселелерди чыгарууда логикалык жана математикалык билимдер талап кылынууда. Атап айтканда, математикалык маселелердин сандык чыгарылыштарын табууда жана реалдуу кубулуштарды моделдештирүүдө «Сандык методдор» курсунун ролу маанилүү. Адистин ишмердүүлүгүнүн түрүнө карабастан, математикалык моделдөөнү өздөштүрүү үчүн заманбап маалымат жана байланыш технологияларынын негизинде аныкталган алгоритмдеринин жыйындысын билүү жана ЭЭМдин программаларын ишке ашыруу эсептелинет. Буга байланыштуу, ЖОЖдордун окуу программаларында, «Компьютердик моделдөө», «Математиканын маалыматтар технологиясы», «Сандык

методдор» сыяктуу дисциплиналарын моделдөөнүн методологиясынын негизинде аң-сезимдүү өздөштүрүү каралган.

Ошондуктан, адистикке тиешелүү дисциплиналарды, алардын ичинен «Сандык методдор» курсун окутууда студенттердин инсан катары калыптанышы төмөндөгүлөрдү көздөйт: «Сандык методдор» курсун окутуудагы керектүү ишмердүүлүктөр боюнча студенттердин билим алуудагы жана кесиптик даярдыктарындагы талаптарын тактап билүүсү; студенттерге «Сандык методдор» курсу боюнча керектүү билимдерди алууга карата ар кандай мүмкүнчүлүктөрдү түзүүсү; студенттердин кесиптик сапаттарын, интеллектуалдык мүмкүнчүлүктөрүн жана чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүсү болуп саналат.

Жогорку окуу жайларында «Сандык методдор» курсун окутуунун максаты – маалыматтык коомдо анын окутуу методикасын, илимий жана технологиялык билимдерин сандык методдордун аймагында калыптандыруу жана болочоктогу кесиптик ишмердүүлүгүндө заманбап маалыматтык-коммуникациялык технологияларды колдонуу көндүмдөрүн өнүктүрүү [10].

Жогорку окуу жайларында өтүлүүчү предметтердин арасында «Сандык методдор» курсу өзгөчө орунга ээ болууда. Анын негизги өзгөчөлүктөрү катары төмөнкүлөр каралат.

- Сан огун сандардын дискреттүү торчосу катары кароо.
- Үзгүлтүксүз аргументтүү функциялардын торчодогу маанилеринин таблицасын түзүү.
- Анализдин үзгүлтүксүздүк болгон амалдарын, функциялардын торчодогу маанилери менен болгон алгебралык амалдар менен алмаштыруу.
- Математиканын ички байланыштарынын кеңири колдонулушу. Предметтик

компетенттүүлүктөрдү калыптандыруунун методологиялык негизин төмөнкү ыкмалар түзөт:

- компетенттүүлүк;
- системдүү иш-аракеттик;
- инсанга-багытталган [3, 56-бет]

«Сандык методдор» курсунун окуу программасындагы мазмуну теориялык мазмундагы материалдардын өзгөрүүсү менен чектелбестен, аларды окутуудагы жаңы методикалык ыкмаларды колдонууну талап кылуусу менен мүнөздөлөт. Бул талаптардын негизинде окуу процессинде илимий түшүнүктөрдү калыптандырууга болгон көз караштар олуттуу өзгөрүүлөргө дуушар болду. Мисалы, айрым математикалык түшүнүктөргө (теңдеме, теңдемелер системасы, дифференциалдык теңдемелер ж.б.) жаңы ыкмаларды берүү максатында сандык методдор курсунун элементтери киргизилген.

Математикалык маселелерди жакындаштырып чыгаруу методдору сандык методдор деп аталат. Сандык методдор маселелерди чыгарууну, сандар менен болгон чектүү сандагы арифметикалык амалдарды аткарууга келтирүүгө мүмкүнчүлүк түзөт. «Сандык методдор» курсун окутуу учурунда, студенттердин математикалык жана функционалдык анализ, алгебра жана геометрия, кадимки туунду жана оптималдаштыруу ыкмалары жана башка математикалык билимдери болушу талап кылынат.

«Сандык методдор» курсун окутуунун милдеттери:

- окутуунун жеткиликтүүлүгүн жогорулатуу;
- студенттердин таанып-билүүчүлүк билимин бир кыйла күчөтүү;
- натыйжалуу илимий көз караштарын өздөштүрүү;

- ар кандай математикалык ички байланыштарды түзүү каражаты катары сандык методдорду окутуу;

- алардын билим сапатын жогорулатууга салым кошуу.

Окуу программасы төмөндөгү мазмундан турат.

Алгебралык теңдемелерди жакындаштырып чыгаруу методдору: кесиндини тең экиге бөлүү, хорда, жаныма, итерация, комбинирленген методдордун теориялык мааниси.

Сызыктуу теңдемелер системаларын жакындаштырып чыгаруунун итерация жана Зейдел методдору. Лежандр полиномдору: полином, ортогоналдык көп мүчө түшүнүктөрү. Лежандр полиномун түзүү. Родрига формуласы. Лежандр полиномдорунун касиеттери. Функцияны Лежандр полиномунун сызыктуу комбинациясына жакындаштыруу. Чебышев полиномдору: салмагы менен ортогоналдуулук жөнүндө түшүнүк, Чебышев полиномдорун түзүүнүн жолдору. Чебышев полиномдорунун касиеттери. Бирдей аралыктагы чекиттердин системасына ортогоналдуу болгон Чебышев полиномдору.

Биринчи тартиптеги дифференциалдык теңдемелерди чыгаруу методдору: Эйлер методу, Эйлердин методунун модификациялары, Рунге–Кутта методу, Адамс методу, Милна методу жана Крыловдун удаалаш жакындаштыруу методдору. Ар бир методдун өзүнүн идеясына негизделген программа TURBO PASCAL программалоо тилинде иштетилип жооптор алынат. Бул алынган жооптор кол менен чыгарууда алынган жыйынтыктар менен салыштырылат.

Сандык методдор математикалык маселелерди чыгарууну кол менен же эсептөө машинасынын жардамы менен аткарылуучу эсептөөлөргө алып келет. Себеби, каралган ар бир методдун идеясы

чектүү сандагы арифметикалык амалдарды аткаруу маселесин берет. Сандык методдор менен эсептөөдө компьютердин жардамы менен жогорку тактыктагы жооп алууга болот.

Азыркы коомдо компьютерлештирүү илимдин жана экономиканын өнүгүшүнө олуттуу таасирин тийгизүүдө. Билим берүүнүн маалыматташтыруу тенденциялары кесиптик ишмердүүлүктүн жана анын чектеш тармактарында компетенттүү, жогорку квалификациялуу адистерди даярдоого багытталууда.

ЖОЖдордо болочоктогу математика мугалимдерин кесиптик даярдыгына карата заманбап талаптар маалыматтардын агымы адамдын өз алдынча функционалдык көз карандысыздыгын камсыздоочу маалыматтык каражаттарга жана компьютердик технологияларга ээ болуу деңгээлин болжолдойт [9, 62-6].

Болочоктогу математика мугалиминин кесиптик даярдыгынын маанилүү бөлүгү теориялык билим алуу гана эмес, ошондой эле компьютердик технологиялар каражаттарынын практикалык көндүмдөрүн пайдалануусу жана жаңы маалымат технологияларын түзүү ыкмаларын үйрөнүүсү абзел.

ЖОЖдордо «Сандык методдор» курсун окутууга байланыштуу маалыматтык жактан даярдоону, студенттердин кесиптик ишмердүүлүгүнүн өзгөчөлүгүн эске алуу менен окутуу процессин уюштурууну, башкача айтканда, кесиптик дисциплиналарды окутууда компьютердик технологиялар каражаттарынын коштоосу максатка ылайыктуу.

Болочоктогу математика мугалимдеринин кесиптик даярдыгында «Сандык методдор» курсунун ролун жана ордун аныктоодо И.Н. Пальчикованын илимий изилдөөсүнүн алкагында аткарылган "сандык методдор"

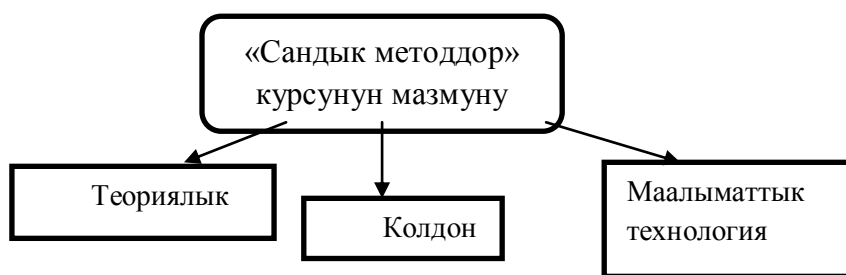
түшүнүгүнүн аныктамасын тактоого кайрылабыз [4]. Автор «Сандык методдор» курсун окутуунун ордун болочоктогу математика мугалимдердин фундаменталдык даярдыктарынын бөлүгү катары караган.

И.П. Пальчикованын диссертациялык изилдөөсүндө туюндурулган аныктамага токтололу: "Сандык методдор-математиканын бөлүмү, ал электрондук эсептөө машиналарын пайдалануу менен байланышкан колдонмо маселелердин чөйрөсүн камтыйт" [4, 31-6].

Демек, сандык методдор деп, биз компьютердин жардамы менен типтүү математикалык маселелерди чыгаруунун методдорун жана алгоритмдерин айтабыз.

Ошондой эле, М.И. Рагулиндин [5] классификациялык структурасында математиканын илимий методикалык багыттарын теориялык, техникалык жана колдонмо математика деп бөлүүсүнө кайрылсак, анда «Сандык методдор» курсунун мазмунун өздөштүрүүгө теориялык математика математикалык негиздерин калыптандырууга, маалыматтык технологиянын негиздерин окутуунун компьютердик эсептөөлөрдү жана маалыматтык системаларды, автоматташтырылган эсептөөчү процесстерди ишке ашырууга; ал эми колдонмо математика – математикалык маселелерди чыгарууда сандык методдорду ишке ашыруунун формалдуу аппаратын түзүүгө жана эсептөө эксперименттин технологиясын өздөштүрүүнүн математикалык ыкмаларын ишке ашырууга жана ар кандай тармактарда математикалык моделдерди үйрөнүүгө мүмкүн экендигин караган.

Биз, М.И. Рагулиндин классификациялык структурасына таянып, «Сандык методдор» курсун төмөндөгүдөй классификациялык (1-сүрөт).

1.-сүрөт. «Сандык методдор» курсунун мазмунун классификациялоо структурасы.

Илимий-практикалык жана билим берүү ишмердүүлүгүндө маалыматтык жана коммуникациялык технологиялар кеңири жайылууда. Ар кайсы тармактын адистеринин бул чөйрөдөгү даярдык деңгээлине коюлуучу талаптар тез-тез жогорулап жатат.

Сандык методдор – дискреттик моделдерди, эсептөөчү алгоритмдерди изилдөөдө жана маалыматтардын эсептөө экспериментин өздөштүрүүдө компьютердик технологияларды колдонуу менен ишке ашырууга чейинки чынжырчанын өткөндүгүн көрсөтүп турат б.а.: «Математикалык модель – Сандык метод (дискреттик модель жана эсептөө алгоритми) – Программа же аспаптык каражаттар (сандык методдорду ишке ашыруу) - сандык эксперименти жана жыйынтыктарын талдоо».

«Модель», «математикалык моделдөө» түшүнүктөрүнө кыскача токтололу. «Модель» сөзү латынча *modus* (көчүрмө, көрүнүш, чагылдыруу). Моделдөө – каалагандай А (оригинал) объектисин В (модели) башка объекттин ээлеши. Математикалык модель – математикалык түшүнүк-

төрдүн жардамы менен чыныгы дүйнөнүн жөнөкөй сүрөттөлүшү. Математикалык моделдөө – реалдуу процесстердин жана көрүнүштөрдүн математикалык моделдерин түзүү жана изилдөө процесси, б.а. реалдуу дүйнө объекттерин жана процесстерин математикалык тилде жакындаштырылган сүрөттөөнүн жардамы менен изилдөө методу [1, 49-б].

Азыркы учурда, математикалык моделдер методологиянын универсалдуу компоненти катары жана айлана-чөйрөнү таанып-билүүнүн натыйжалуу ыкмасы жана маселелердин кандайдыр бир чөйрөсүн кароодо колдонулат. Математикалык модель маанилүү касиетке ээ, ал окуп-үйрөнүү объект-оригинал жөнүндө жаңы билимдерди берет [2, 78-б].

Демек, математикалык моделдин этаптары сандык методдорду колдонуу жана чыгаруу ыкмалары менен өз ара байланышта каралат. Ал төмөндөгү сүрөттө берилди (2. - сүрөт).

2-сүрөт. Математикалык моделдин этаптарынын өз ара байланышы

Математикалык моделдөөнүн негиздөөчүсү катары академик А.А. Самарский эсептелет. Ал математикалык моделдөөнүн методологиясын "модель – алгоритм – программа" үчилтигинин негиздөөчүсү [6, 27-6].

1-этап. Модель. Математикалык касиеттерин чагылдырган объекттин модели каралат. Мисалы, реалдуу процесстердин математикалык модели татаал жана сызыктуу эмес функционалдык-дифференциалдык теңдемелердин системасында камтылган.

2-этап. Алгоритм. Компьютердик моделди ишке ашырууда эсептөөчү алгоритмди жана эсептөө каражаттарынын колдонулушу.

3-этап. Программа. Моделдөөдө жана алгоритмдерди компьютерде ишке ашыруу үчүн программалык камсыздоо [6].

Сунушталган методология "эсептөө эксперименти" технологиясы түрүндө өнүгүүгө ээ болду. Эсептөө эксперименти - бул айлана - чөйрөнүн кубулуштарын иликтөөгө багытталган, б. а. эксперимент жүргүзүү мүмкүн болбосо (мисалы, адамдын ден соолугун изилдөөгө), же өтө коркунучтуу (мисалы, экологиялык кубулуштарды изилдөөдө), же өтө татаал (мисалы, астрофизикалык

көрүнүштөрдү изилдөөдө) маалыматтык технология.

Сандык методдор сызыктуу теңдеме системаларын, интерполяциялоо жана функциялардын жакындаштырып эсептөө, сандык интегралдоо, сызыктуу эмес теңдемелер сандык чыгаруу, кадимки жөнөкөй дифференциалдык теңдемелерди сандык чыгаруу, жеке туундудагы (математикалык физиканын теңдемелерин) теңдемелерди сандык чыгаруу, оптималдаштыруу маселелерин чыгаруу ж. б. үчүн колдонулат.

«Сандык методдор» курсунун математикалык маселелерди чыгаруудагы дискреттик модели деп, маселелерди жакындаштырып чыгаруу моделинин (метод) сандык методдорунун алгоритмин жана компьютердик технологиялардын жардамы менен эсептөө процесстерин ишке ашыруунун математикалык моделин жана маалыматтык процесстин бир түрүн карайбыз.

Демек, болочоктогу математика мугалимдеринин кесиптик даярдыгында «Сандык методдор» курсунун ролун белгилеп кетели. «Сандык методдор» курсу фундаменталдык

илим катары студенттердин предметтик даярдыгын калыптандырат.

Жогорудагыларды талдоонун негизинде жыйынтыгында, биз маалыматты өзгөртүп түзүү процессинин төмөндөгүдөй схемасына келебиз: компьютердин жардамы менен эсептөө процессинин аткаруу жыйынтыгындагы алынган эсептөө катачылыктары; орто аралык натыйжаларын байкоо жүргүзүүнүн технологиялары; автоматтык эсептөөлөрдү ишке ашыруу өзгөчөлүктөрү.

Биздин оюбузча, болочоктогу математика мугалимдерине компьютердик технологиялар аркылуу эсептөөлөрдү жүргүзгөнгө чейин, «Сандык методдор» курсундагы математиканын ички байланыштарын жана моделдөө процесстеринин математикалык маңызын ачып көрсөтүү зарыл.

Адабияттар:

1. Авдеев А.С., Кремлев А.Н., Конюх Г.В., Кутов В.П. Введение в численные методы и их применение в компьютерном моделировании. [Текст] / А.С. Авдеев., А.Н. Кремлев., Г.В. Конюх., В.П. Кутов / – Новосибирск: НГУ, 1998. – 46 с.
2. Бабанский, Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса [Текст] / Ю.К. Бабанский. – М: Просвещения, 1982. – 192 с.
3. Жакышова Б.Ш., Абдыкеримова К.Ш., Насирдинова Г.К. Химияны окутууда предметтик компетенттүүлүктөрдү калыптандыруу // Кыргыз билим берүү академиясынын КАБАРЛАРЫ. - Бишкек, №1 (47), 2019. – б. 56-62.
4. Пальчикова, И.Н. Совершенствование подготовки будущих учителей информатики по вычислительной математике [Текст]: дис... канд. пед. наук:13.00.02 / И. Н. Пальчикова. - СПб., 1999. - 202 с.
5. Рагулин, М.И. Информационные технологии в математике. — М. Академия, 2008. – 301 с.
6. Самарский А.А. Численные методы: Учеб. пособие для вузов / А.А. Самарский, А.В. Гулин. - М.: Наука. гл. ред. физ.-мат. лит., 1989. – 432 с.
7. Төрөгелдиева, К.М. Кыргыз Республикасында келечектеги математика мугалимдерин даярдоонун илимий – методикалык негиздери [Текст]: дис... д-ра. пед. наук: 13.00.02 / К.М.Төрөгелдиева – Бишкек, 2007. - 316 б.
8. Хуторской А.В. Современная дидактика: Учебное пособие. — М.: «Высшая школа», 2007. — 639 с.
9. Чернилевский, Д.В. Дидактические технологии в высшей школе: Учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по педагогическим специальностям / Д. В. Чернилевский. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002.- 437 с.
10. Янченко И.В. Смешанное обучение в вузе: от теории к практике [Текст] / И.В. Янченко // Современные проблемы науки и образования. – 2016. № 5. – С. 2-6.

Рецензент:

Син Е.Е.,

педагогика илимдеринин доктору, профессор

«Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары» журналына
чыгарылуучу макалаларга коюлган талаптар

Макалалар А-4 форматта 2 экземплярда басылып (1-экземпляр эксперттер үчүн фамилиясы жазылбай жашыруун берилет, ал эми 2-экземпляр иштеп чыгуу үчүн фамилиясы жазылып берилет) жана электрондук түрдө кабыл алынат. Автор менен байланыш үчүн 2-экземплярга мобилдүү телефонуңуздун номерин жана электрондук почтаңыздын адресин сөзсүз түрдө көргөзүүңүз зарыл. Редакцияга түшкөн макала жөнүндө ырастоо электрондук почта аркылуу жиберилет.

КРнын илимий макалаларга коюлган талаптарына ылайык анын негизги текстинде төмөнкү зарыл элементтер камтылыш керек:

- актуалдуу педагогикалык көйгөйлөрдү жалпы түрдө коюу жана анын маанилүү илимий же практикалык милдеттери менен байланышы;

- берилген көйгөйдү чечмелөөнүн негиздери камтылган жана аларга автор таянып акыркы изилдөөлөр менен жарыкка чыккан эмгектердин талдоосу;

- жалпы көйгөйдүн мурда чечмеленбеген бөлүктөрүнө жазылган макалада арналгандыгын көрсөтүү;

- макаланын алдына коюлган максатты жана милдеттерди аныктоо;

- өткөрүлгөн изилдөөнүн алынган илимий жыйынтыктарын толук негиздөө менен баяндоо;

- жүргүзүлгөн изилдөөдөн тыянактарды чыгаруу менен аталган багыт боюнча келечекте өнүктүрүүнүн перспективаларын көрсөтүү талап кылынат.

Автордук оригиналга коюлган талаптар

- форматы – MS Word.

- гарнитурасы – Times New Roman.

- шрифттин өлчөмү (кегль) – 14

- саптардын ортосундагы аралык (интервал) – 1

- абзацтык ачык жер – 1,27

- бардык талаачар – 2 см

- мүмкүн болгон болуп чыгаруулар – курсив, каралжын түстө, макаланын аягында адабияттардын тизмесине кирген эмгектерге тексттин ичиндеги шилтемелер квадраттык кашаанын ичинде тизмедеги булактын номерин жана беттердин номерлерин көрсөтүү менен келтирилет.

- дефис тиреден айырмаланышы тийиш.

- тире менен тырмакчалар макаланын бардык текстинде бирдей сызыктуу болушу керек.

- абзацтардын ортосунда өтө чоң аралыктар болбош керек.

- сүрөттөр жарым тондуу эмес даана ак-кара, WMP, EME, CDR, AI, вектордук форматтарда, растрдык сүрөттөлүштөр - TIFF, JPG форматта 300 чекит/дюймдан кем эмес ажыратуу менен, реалдуу өлчөмдө болуу керек. Бардык сүрөттөр жана таблицалар текст боюнча жайланышы керек. MS Excel, MSVisio программалардагы диаграммалар - баштапкы файл менен чогуу болууга тийиш.

Макаланын текстин компоновкалоо

- Макаланын башында авторлордун фамилиясы менен инициалдары, даражасы, наамы, иштеген кызматы, жери шаары, өлкөсү – кыргыз, орус жана англис тилиндеги варианттар, электрондук адреси (ширифттин өлчөмү-14 кегль, каралжын түстө оң жагын түздөө менен).

- макаланын аталышы – чоң тамгалар менен кыргыз, орус жана англис тилдеги варианттар (ширифттин өлчөмү-14 кегль, каралжын түс, борбор боюнча түздөө).

- Аннотация – кыргыз, орус жана англис (Annotation) тилиндеги варианттар (ширифттин өлчөмү-12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө).

Аннотациянын түзүлүшү

- максаты
- изилдөөнүн методологиясы жана методикасы...
- жыйынтыктар...
- илимий жаңылыгы...
- практикалык маанилүүлүгү...

Аннотациянын көлөмү 3-5 сүйлөм. Макаланын аталышындагы маалыматтар аннотациянын текстинде кайталанбашы керек.

Түйүндүү түшүнүктөр: сөздөрдүн саны 5-8-кыргыз, орус (ключевые слова) жана англис (key words) тилиндеги варианттар (ширифттин өлчөмү – 12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө, 1 интервал).

Негизги текст адабияттын стилистикалык жана библиографиялык талаптарына дал келиши керек, беттин туурасы боюнча түздөө.

Адабияттардын тизмеси кыргыз жана орус тилинде 5-10 булактарды камтып, аягында кийинки жылдары чыккан 2-3 чет өлкөлүк эмгектер (ширифттин өлчөмү – 12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө).

Макалалар мурда башка булакта жарыяланбашы керек, же башка журналдарга жиберилбеши керек.

Аталган талаптарга канааттандырбаган макалалар кароого кабыл алынбайт. Жарыкка чыгарууга кабыл алынбаган материал боюнча кат жазуу жүргүзүлбөйт. Макалалардын кол жазмалары кайтарылбайт.

Төлөм акысы:

Талаптарга жооп берген макалалар журналда төлөмдүү негизде жарыкка чыгарылат.

КББАнын академиктери жана корреспондент-мүчөлөрү үчүн – **акысыз**.

КББАнын кызматкерлери менен аспиранттары үчүн – **500 сом**,

Кыргызстандын мекемелеринин кызматкерлери жана аспиранттары үчүн – **1000 сом**,

Алыскы жана жакынкы чет өлкөлөрдүн жарандары үчүн – **3500 сом**.

**Требования к оформлению статей в журнале
«Известия КАО»**

Статьи следует предоставить в бумажном вложенном файлом и электронном виде. В сопроводительном письме необходимо обязательно указать номер мобильного телефона и адрес электронной почты для связи с автором. Редакция высылает подтверждение о получении статьи по электронной почте.

В соответствии с требованиями к научным публикациям в КР, основной текст статьи должен содержать следующие необходимые элементы:

- постановка актуальных педагогических проблем в общем виде и ее связь с важными научными или практическими задачами;
- анализ последних исследований и публикаций, где заложены основы решения данной проблемы, на которые опирается автор;
- выделение ранее нерешенных частей общей проблемы, которым посвящается данная статья;
- формулировка цели и задачи, поставленных перед статьей;
- изложение основного материала проведенного исследования с полным обоснованием полученных научных результатов;
- выводы из данного исследования и перспективы дальнейшего развития по данному направлению.

Требования к авторскому оригиналу

- Формат – MS Word.
- Гарнитура – Times New Roman.
- Размер шрифта (кегель) – 14.
- Межстрочный интервал – одинарный.
- Абзацный отступ – 1,27.
- Поля – все по 2 см.
- Допустимые выделения – курсив, полужирный.
- Внутритекстовые ссылки на включенные в список литературы работы, приводятся в квадратных скобках с указанием номера источника в списке и номера страницы источника цитаты.
- Дефис должен отличаться от тире.
- Тире и кавычки должны быть одинакового начертания по всему тексту.
- Не допускаются пробелы между абзацами.
- Рисунки только черно-белые, без полутонов, в векторных форматах WMP, EME, CDR, AI, растровые изображения – в формате TIFF, JPG с разрешением не менее 300 точек/дюйм, в реальном размере. Все рисунки и таблицы располагаются по тексту. Диаграммы из программ MS Excel, MSVisio вместе с исходным файлом.

Компоновка текста:

- В начале статьи фамилия, инициалы авторов, степень, звание, должность, место работы, город, страна (кыргызскоязычный, русскоязычный и англоязычный варианты), электронный адрес (размер шрифта – 14 кегель, полужирный, выравнивание – по правому

краю).

• *Название статьи* – заглавными буквами кыргызскоязычный, русскоязычный и англоязычный варианты (размер шрифта – 14 кегль, полужирный, выравнивание - по центру).

Аннотация: кыргызскоязычный, русскоязычный и англоязычный (Annotation) варианты (размер шрифта – 12 кегль, выравнивание - по ширине страницы).

Структура аннотации:

• *Цель*

Методология и методики исследования

• *Результаты*

• *Научная новизна*

• *Практическая значимость*

Объем аннотации 3-5 предложений. Сведения, содержащиеся в заглавии статьи, не должны повторяться в тексте аннотации.

Ключевые слова: количество слов 5-8 – кыргызскоязычный, русскоязычный и англоязычный (Key words) варианты (размер шрифта – 12 кегль, выравнивание – по ширине страницы, через 1 интервал).

Основной текст должен соответствовать стилистическим и библиографическим требованиям литературы, выравнивание – по ширине страницы.

Список литературы: на кыргызском и русском языке – 10-15 источников. (Размер шрифта – 12 кегль, выравнивание -по ширине страницы).

Статья не должна быть ранее опубликованной или представленной к публикации в других журналах.

Материалы, не удовлетворяющие указанным требованиям, к рассмотрению не принимаются. По материалам, не принятым к опубликованию, переписка не ведется. Рукописи статей не возвращаются.

Размер оплаты:

Статьи удовлетворяющие требования, публикуются в журнале на платной основе.

Для академиков и член-корреспондентов КАО – бесплатно,

Для сотрудников и аспирантов КАО – 500 сомов.

Для сотрудников и аспирантов других учреждений Кыргызстана – 1000 сомов.

Для граждан дальнего и ближнего зарубежья – 3500 сомов.

МАЗМУНУ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИННОВАЦИЯ
ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИИ
EDUCATION AND INNOVATION

Абакир Мамытов
Abakir Mamytov

«Билим берүүнү өнүктүрүү стратегиясы – 2040» долбоору: кемчиликтери жана мүчүлүштүктөрү.....3	
Проект «Стратегия развития образования – 2040»: недостатки и погрешности.....3	
Draft education development strategy 2040: disadvantages and deviation.....3	

Тагаева Гульмира Сарыгуловна
Tagaeva Gulmira Sarygulovna

Статистическая обработка тестовых заданий в процессе стандартизации инструментариев оценивания сформированности компетентностей учащихся.....12	
Окуучулардын компетенттүүлүгүнүн калыптануусун баалоонун инструментарийлерин стандартташтыруу процессинде тесттик тапшырмаларды статистикалык иштеп чыгуу.....12	
Statistical processing of test tasks in the process of standardization of tools for assessing the formation of students' competencies.....12	

Ибирайым кызы Айжан,
Акматов Д.А.,
Дуйшеналиев Ж.С.

Ibraiyim kuzu Aijan,
Akmatov D.A.,
Dyishenaliev D.S.,

Информатика, көркөм өнөр жана музыка предметтеринин мазмунун жаңылоо шарттары.....22	
Условия модернизации содержания предметов информатики, изобразительно-художественного творчества и музыки.....22	
Terms and conditions of modernization the content of subjects informatics, art and music.....22	

Сөлпүбашова Аскербүбү Рысалиевна,
Мурзаibraimova Бибисара Бекмаматовна

Solpubashova Askerbubu Rysalievna,
Murzaibraimova Bibisara Bekmatovna

Табият таануу сабагында электрондук окуу материалдарын колдонуу – сапаттуу билимдин шарты.....29	
Применение электронных учебных материалов на уроке естествознания – условие для качественного образования.....29	
Application of electronic learning materials in natural learning lessons – a condition for quality education.....29	

Абакирова А.Р.
Abakirova A.R.

Кыргызстанда инклюзивдик билим берүү: проблемалары жана перспективалар	38
Инклюзивное образование в Кыргызстане: проблемы и перспективы	38
Inclusive education in Kyrgyzstan: history and problems.....	38

Бегалиева Толкун Ибирагимовна
Begalieva T.I.

Билим берүү системасын моделдештирүүгө эксперименттик мамиле.....	43
Экспериментальный взгляд на моделирование системы образования.....	43
Experimental view of modeling the education system.....	43

Кадырова Зида Абдылдаевна
Kadyrova Ziada Abdyldaevna

Башталгыч класстын окуучуларынын окуу жетишкендиктерин баалоо проблемасы боюнча изилдөөлөргө талдоо.....	52
Анализ исследований по проблемам оценивания учебных достижений учащихся младших классов..	52
Analysis of researchon the problems of estimation of learning achievements of younger classes.....	52

Стамалиева К.А.
Stamalieva K.A.

Окуучулардын таанып билүү кызыкчылыктарын туундунун ар кандай тармактарда колдонулушун көрсөтүү аркылуу өнүктүрүү.....	60
Развитие познавательных интересов учащихся через рассмотрения применения производной в различных областях.....	60
Development of cognitive interests for students through consideration of application of a derivative in various areas.....	60

МАМЛЕКЕТТИК ТИЛ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЯЗЫК
STATE LANGUAGE

Аземова Айгүл Аскербековна
Azemova Aigul Askerbekovna

Кыргыз тилинин окуу-методикалык колдонмолору	68
Учебно-методические пособия по обучению кыргызскому языку.....	68
Kyrgyz language learning tools	68

Казиева Кыял Кенжебековна
Kazieva Kyial Kenjebekovna

Советбек Байгазиевдин «Манас» жана улут тагдыры жөнүндө эмгектеринин публицистикалуулугу.....	76
Публицистичность трудов Советбека Байгазиева о «Манасе» и судьбах нации.....	76
Publicistic nature of Sovetbek Baigaziev's works about Manas and the fate of the nation.....	76

Казиева Кыял Кенжебековна
Kazieva Kyial Kenjebekovna

Советбек Байгазиевдин публицистикасындагы улуттук аң-сезим эркиндиги.....	82
---	----

Свобода национального самосознания в публицистике Советбека Байгазиева.....	82
Freedom of national identity in the journalism of Sovetbek Baigaziev	82

Кенжеева Аида Алымбековна
Kenjeeva Aida Alymbekovna

Мектепке чейинки балдардын кыргыз тилинде сабаттуулукка үйрөтүү менен бирге мекенчилдикке тарбиялоо.....	88
Обучение к грамотности детей дошкольного возраста и формирование патриотизма.....	88
Pre-school children's literacy development in kyrgyz language and forming of their patriotic feelings.....	88

ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ
ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ
TEACHING TECHNOLOGY

Сакимбаев Элимбай Раисович
Sakimbaev E.R.

О некоторых особенностях здорового образа жизни учащихся школ Кыргызстана.....	98
Кыргызстандагы мектеп окуучуларынын сергек жашоодогу кээ бир өзгөчөлүктөрү.....	98
About some features healthy lifestyle students of schools of Kyrgyzstan.....	98

Душшеналиев Жумабек Сапаралиевич
Duyshenaliev Jumabek Saparalievich

Музыка сабагында окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүдөгү музыкалык оюндардын ролу.....	105
Роль музыкальных игр в развитии творческих способностей учеников на уроках музыки.....	105
Role of musical game in the development of creative abilities of pupils in music lessons.....	105

Ажыбекова Айгерим Ажыбековна
Azhybekova Aygerim Azhybekovna

Роль эстетики в процессе педагогической деятельности.....	108
Эстетиканын педагогикалык ишмердүүлүк процессиндеги орду.....	108
The role of aesthetics in the process of teaching.....	108

Акмолдоева Анара Жукешовна,
Ткачёва Светлана Анатольевна

Akmoldoeva Anara Zhukeshovna,
Tkacheva Svetlana Anatolyevna

Использование интерактивных методов обучения в преподавании психологических дисциплин.....	115
Окутуунун интерактивдүү методдорун психология сабагында колдонуу.....	115
The use of interactive methods of educating is in teaching of psychological disciplines.....	115

**Жолдошбаева Ы.К.,
Насипова А.Ш.**

**Zholdoshbaeva Y.K.,
Nasipova A.Sh.**

Окутуунун айрым технологияларын талдоо.....	121
Анализ некоторых технологий обучения.....	121
Analysis of some learning technologies.....	121

**Раева М.Т.,
Кыштообаева Ч.А.**

**Rayeva M.T.
Kyshtoobaeva Ch.A.**

Взаимосвязи курсов математики и основ информатики и вычислительной техники.....	127
Relationship of mathematics courses and basics of informatics and computer engineering.....	127

**ТАРБИЯ ЖАНА ТААЛИМ
ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ
EDUCATION AND TRAINING**

**Жумабаева Гулайым Абдысаматовна
Dzhumabaeva Gulaym Abdysamatovna**

Окуучунун рухий өнүгүшүндө тандоонун мааниси.....	135
Роль выбора в духовном развитии учащихся.....	135
The role of choice in the spiritual development of students.....	135

**Алымбаева Бермет Бекешовна,
Сабырова Элзада Сыдыковна**

**Alymbaeva Bermet Bekeshovna,
Sabyrova Elzada Sidikovna**

Үй-бүлөдө кыздарды тарбиялоо.....	145
Воспитание девочек в семье.....	145
Education girls in the family.....	145

**Колдошев Мисирали Колдошович
Koldoshev Misirali Koldoshevich**

Калмак ханы Акунбешим менен Манас баатырдын кагылышуу окуясынын тарбиялык өңүтү.....	150
Воспитательный аспект сражения калмакского хана Акунбешима и Манас-батыра.....	150
The educational aspect of the battle between the kalmak khan Akunbeshim and Manas-batyr.....	150

ЖОГОРКУ ЖАНА КЕСИПТИК ОКУУ
ВЫСШЕЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ
HIGHER AND PROFESSIONAL EDUCATION

Аманова Гулнур Монолбаевна
Amanova Gulnur Monolbaevna

Особенности педагогического процесса в профессиональном образовании.....	155
Кесиптик билим берүүдөгү педагогикалык процесстин өзгөчөлүктөрү.....	155
Features of the pedagogical process in professional education.....	155

Жолдошбаева Ү.К.,
Ташиева Н.А.

Zholdoshbaeva Y.K.,
Tashieva N.A.

Болочок мугалимдерди даярдоонун айрым маселелери.....	160
Некоторые проблемы подготовки будущих учителей.....	160
Some problems of preparing for future teachers.....	160

Кыштообаева Чолпон Асанкуловна
Kyshtoobaeva Cholpon Asankulovna

Болочоктогу математика мугалимдерин кесиптик даярдоодо «сандык методдор» курсун окутуунун ролу жана орду.....	166
Роль и место обучения курсу «численные методы» будущих учителей математиков в профессиональной подготовке.....	166
Role and location of training of the course "numerical methods" of future teachers of mathematics in professional training.....	166

Ответственный секретарь: Дербишова Н.А.

Редакторы: Карамолдоева С., Дуйшо кызы М.

Компьютерная верстка: Дербишова Н.А.

Техн. редактор: А. Абдиев

Офсетная бумага А4

Тираж 200 экз.

Отпечатано в издательском центре «Окуу китеби» КАО

Кыргызская Республика, 720040, г. Бишкек, бульвар Эркиндик, 25.

Тел.: +996 (312) 622368